

Valbo kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

[10]. Alborga by, Valbo sn.

Den äldsta uppgiften om att en runsten skulle finnas i Alborga by lämnas i Ransakningarna 1684 under rubriken »Wahlbo den 30. Octob:». En gammal nämndeman (»Tolffman») uppger nämligen där, att en runsten finns »uthi Allborga rätt mitt i byyn». De av nämndemannen inhämtade upplysningarna om runstenarna i Valbo socken lyder i sin helhet: »Een gl: Tolffman, Daniel Olufson i Lärkebo berättade en Runnsteen med bookstäfwer wara ståendes uthmed Nötholmswägen, emellan hemblingebyy och Gefle Stadh [= Gs 13 Söderby]. Jämbwäl en sådan widh Järfstadh byy uth på åkerbackan [= Gs 11 Järvsta], jtem En uthi Allborga rätt mitt i byyn [=Gs 10], på Lundbyggeåkren [=Gs 12 Lund], En wid Fläräng uthi Skogzbackan sunnan för Fleräng och så en stoor steen, alle med runnebookstäfwer uppå» [= U 1149 Fleräng, Älvkarleby sn].¹

När Olof Celsius besökte Alborga den 22 juli 1726 lämnar han (i Fm 60: 2), under överskriften »Ahlborga i Wahlbo», följande uppgifter: »J en stenbacka – (ättebacka ihopkastad af stenar) mitt för Lars Anderssons Kyrkio wärdens gård har för 5 åhr sedan aldeles warit behållen och stådt mitt uthi backen nedsatt en lång och ansenlig Runehäll, med runor ritad. Dhen häll[en] hafva dhe finska soldaterna, som inquarterade woro, tagit till att bruka till Ungshäll att grädda bröd på, eftersom ugnarne ej till räckte. Då skiämdes hon, och sprack sönd[er] sedan regnet föll på henne, och föll i många st[ycken] så att hon nu icke mehra finnes. dixit Lars Hansson i Ahlborga en Ma[n] af 69 1/2 åhr. den 22 jul. 1726.» Se fig. 43.

Senare har »runstenen» i Alborga vid flera tillfällen förgäves sökts. E. Bellander skriver t. ex. i *Gästriklands järnåldersbebyggelse 1* (Från Gästrikland 1938), s. 102: »I 1684 års rannsaking omnämnes en runsten i Alborga, vilken nu sedan länge är försvunnen.»

¹ I *Meddelanden af Gästriklands Fornminnesförening 1890* trycktes dessa uppgifter (efter Gästriklands dombok 1684–1685) under rubriken »En antiqvarisk beskrifning öfver Gästrikland från Karl XI:s tider». Texten är ej diplomatiskt utgiven och har på några ställen ändrats. Vid uppgiften om runstenen »uti Alborga midt uti byyn» har i en not (a. a. s. 13) anmärkts: »Uppgiften om runstenen i Alborga torde bero på något misstag. I äldre uppgifter från 1600-talet om Gästriklands runstenar nämnes den icke. Sednare efterforskningar på stället hafva aflupit fruktlöst.»

Att den tydligen kunnige nämndemannen Daniel Olufson i Lärkebo inräknar Flärängsstenen (U 1149) bland socknens runstenar beror ju på, att Fläräng på hans tid tillhörde Valbo sn. Först år 1933 överfördes, på befolkningens anhållan, denna del av Valbo till Älvkarleby sn.

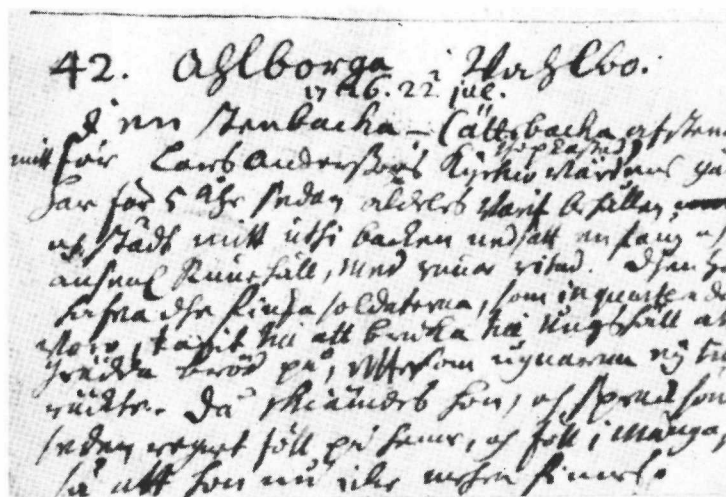

Fig. 43. Gs[10]. Alborga by, Valbo sn. Efter anteckning av O. Celsius i F m 60: 2.

Avbildningar av Alborgastenen saknas, liksom uppteckningar av inskriften. Det måste sägas vara mycket oviss, om någon runsten har funnits vid Alborga. Den stenhäll, som soldaterna skulle ha använt att grädda bröd på, kan ha varit en rest sten utan runinskrift.

11. Järvsta, Valbo sn

Pl. 6

Litteratur: B 1099, L 1053. J. Bureus, Anteckning den 24.9.1611 (tryckt av G. E. Klemming i Samlaren 1884, s. 11), Fa 6 s. 228 nr 4 och 5, Fa 10: 2 nr 94B, Fa 5 nr 534 och 536, Fa 1 s. 112, 113, Fa 14 s. 51; O. Rudbeck, Atlantica I (1679) s. 718, 742; Ransakningarna 1684 och 1685 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter, 1960, s. 189, 192); Ulf Christofersson, Gästeriklandz Antiquiteter (F 1 7b) nr 2; J. Peringskiöld, Monumenta 5 (Fh 5); E. Alrot, De Gestricia, pars prior (diss. O. Celsius, 1720) kap. III, § VII, s. 37, pars posterior (1722), s. 7f.; O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60: 1), s. 313, Monumenta quaedam Sveo-Gothica suis temporibus reddita (i: Acta Literaria Sveciæ 1726), s. 214, Anteckning i Bautil (R 556 a, UUB); Fr. Fryxell, Anteckning 3 Julii 1744 (Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, hs Lignell VII: 10, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad); N. R. Brocman, Sagan om Ingvar Widtfarne (1762), s. 246; Fahle Burman, Triga supplementorum ad Runographiam Svio-Gothicam (i: Nova Acta Soc. Scient. Ups. V, 1792), s. 314; N. J. Ekdahl, Anteckning och ritning över gravfältet (i: Norrländska samlingar A. 14. Db, ATA); L. E. Åhrman, Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland (1861), s. 99; C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 7 (ATA; tryckt i utdrag i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889–90 under rubriken »Antiquariska undersökningar», s. 4, 5), Gestriklands runstenar II (1867), s. 6f.; G. Stephens, ONRM 3 (1884), s. 322; E. Brate och S. Bugge, Runverser (ATS X: 1, 1887–1891), s. 33, 34, 72; E. Ihrfors, Gestricia sacra (ATA), s. 160; F. Sander, Marmorlejonet från Piræus med nordiska runinskrifter (1896), s. 42f., Runinskrifter ånyo granskade (1898), s. 3f.; K. Hj. Kempff, Söderby runsten vid Gefle I (1897), s. 27f., II (1898), s. 8, 10f., 24, 26, Piræuslejonets runristningar II, (1897), s. 31; O. von Friesen, Anteckningsbok »Runol. I» (UUB), s. 84–86, Runstenar i Uppland och Gästrikland undersökta åren 1899, 1900 och 1901 (I 16; ATA), Upplands runstenar (1907), s. 22, 2. uppl. (1913), s. 36, Runorna i Sverige (1907), s. 18, 20, 2. uppl. (1915), s. 19, 26, 3. uppl. (1928), s. 51, 64, Asmund Karesson (i: Svenskt biografiskt lexikon 2 (1920), s. 379, Runorna (NK 6, 1933), s. 208f., 225, 227, 228; N. Johansson, Utdrag ur källor och litteratur rörande Valbo socken (1920), s. 19; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 29, 41; »Restaurering av forngravfältet i Järvsta» (i: Arbetarbladet den 11.9.1929); E. Moltke, Bidrag til Tolkning af Gørlev-Stenen (i: APhS IV, 1929, s. 178f.); E. Bellander, Inventering år 1931 av fasta forn lämningar i Valbo sn (ATA), Iakttagelser på Gravfältet vid Järvsta (i: Från Gästrikland 1934, s. 75f.), Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 110, 112, II (Från Gästrikland 1944), s. 39, 40, 52; V. Lindholm, Öster-Fernebo sockens krönika (1932), s. 74; S. B. F. Jansson, Runskriftsinventering 1945 (ATA), Runristare (i: KLN 14, 1969, sp. 497f.); E. Yngström, Gävletrakten under vikingatiden (i: Ur Gävle Stads Historia, 1946, s. 11); F. Hedblom, Gästriklands äldre bebyggelsenamn (1958), s. 160; E. Baudou, Gävletrakten under vikingatiden (i: Från Gästrikland 1965), s. 7f., Gästriklands forntid (i: Gästrikland, Allhem, 1973), s. 21, 57f., Fornlämningar I, Gästrikland och Hälsingland i förhistorisk tid (1974), s. 11; Med arkeologen Sverige

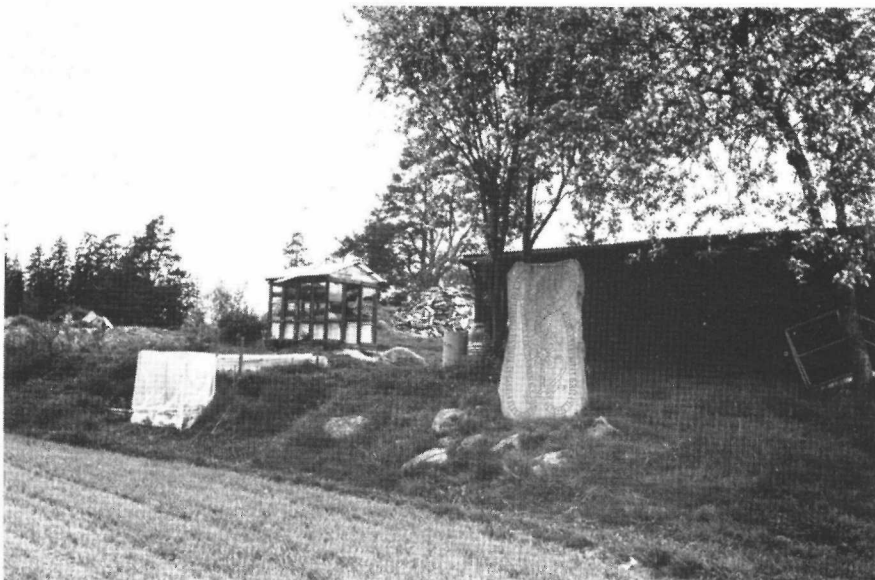

Fig. 44. Gs 11. Järvsta, Valbo sn. Runstenens omgivning.

runt (1965), s. 287, Cl. W. Thompson, *Studies in Upplandic Runography* (1975), s. 85 (och vidare reg. s. 206); K.-G. Selinge, *Fra heidum haugi eller Vad kallas gravarna? i: Inventori in honorem* (Stockholm 1980), s. 292.

Äldre avbildningar: J. Bureus, teckning i F a 10: 2; Christofersson, teckning 1690 i a. a.; Hadorph och Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds *Monumenta* och B 1099); Fr. Fryxell, teckning den 3 juli 1744 (Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad; se vidare ovan under »Litteratur»); O. Rehn, akvarellerad teckning (i N. R. Brocman, *Resa i Hälsingland*, Tab. VII, Fe 23, KB); N. L. Söderholm, teckning 1864 (i Wiberg a. a. 1864, litograferad i a. a. 1867); Fr. Sander, fototypi i a. a. 1896 (tydligt efter Söderholm och Wiberg); v. Friesen foto 1901 (ATA; återgivet i *Upplands runstenar 1907*, i *Runorna i Sverige 1928*, i *Runorna 1933* och i Thompson a. a. 1975); Bellander, foto 1931 (ATA; återgivet i a. a. 1938, s. 110); E. Liljeroth, foto (återgivet i *Gästrikland*, Alhem, 1973).

Runstenen står rest på gårdsbacken till Järvsta 2⁵², 50 m SSV om stora landsvägen Gävle–Skutskär, 110 m VSV om det ställe, där avtagsvägen till Bomhus går under järnvägen, 90 m VNV om bivägen till Mårtsbo. Ristningsytan vetter åt S, åt en liten åker. Ett tiotal meter N och NV om runstenen börjar ett gravfält, som i nordnordvästlig riktning sträcker sig nära 200 m från den plats där runstenen står.¹ Platsen, som utan tvivel är den ursprungliga, är utmärkt på topografiska kartan 13 H Gävle NO och på ekonomiska kartan 13 H 5 f Bomhus.

¹ Det stora gravfältet vid Järvsta tilldrog sig naturligtvis tidigt forskarnas uppmärksamhet. N. R. Brocman, som besökte Järvsta på sin resa till Hälsingland år 1763, lämnar i sin reseberättelse (Fe 23, KB, s. 29f.) en ganska utförlig skildring av gravfältet: »I Gestrikland en knapp 1/2 mil ifrån Gefle, bredevid Gärdstad By är en ansenlig Begravningsplats, bestående af Rösjor och Hagar [i konceptet (Fe 23 a) »Högar»] tätt vid hvarandra Tab. VII. Här äro ock aflänge Stenkretsar, som slutas i en Spets vid hvardera Änden; såsom våra Svenska fartyg fordom, efter Taciti Intygande varit i bägge Ändarne med Stammar försedda. En sådan krets af 20. Alnars Längd och 6. Alnars Bredd lät jag gräfva igenom; men fann intet Spår til någon Begrafning däruti, så framt den icke varit under en midt uti liggande 2. Alnar lång och nästan lika tjock Sten, som icke kunde uphämtas . . . Uti en af dessa Rösjor, som omgäfvö förnämnde SkepsSkapnad, hvilken midt uti icke blifvit med Stenar, såsom de fleste öfrige upfyld, lät jag utkasta icke många af de Stenar, som där voro, förr än jag jämte några obrända Människoben fant 3. stycken rästade Spikar med nog vida Hufvuden och en faconnerad Malmsilja, som redan kommit ibland flera dylika i Kl. Antiquitets Archivi Samlingar.» (I *Swenska Magazinet 1766* publicerade Brocman sin berättelse med vissa ändringar och förkortningar. Det här citerade stycket återfinnes där på s. 561.) Gravfältet avbildades av O. Rehn. Se fig. 54. — En ingående beskrivning av undersökningarna på Järvstagravfältet lämnas av E. Baudou i »Gävletrakten under vikingatiden» (i: *Från Gästrikland 1965*), s. 5–64.

Järvstastenens läge är av intresse. Fornminnesområdet, där Gs 11 står rest, beskriver E. Bellander på följande sätt (a. a. 1934, s. 84): »Gravfältet vid Järvsta tillhör det kraftiga fornlämningsbestånd, som från olika håll koncentrerar sig till inre delen av Gävlebukten. Norr ifrån kommer Testeboån, kring vars nedre lopp en rik vikingatidsbebyggelse varit samlad, och inte långt därifrån utfaller den av gravfält och slaggförekomster kantade Gavleån. Slutligen kommer den direkta kustbebyggelsen, dit Järvsta vid denna tid utan tvivel hört. Landhöjningen sedan 900-talet i denna del av Gästrikland måste vara minst 8 meter, varför gravfältet torde ha legat i närheten av den dåtida havsstranden. Här gick då som nu kustlandsvägen, förbindelseleden mellan Uppland och de norrländska kustbygderna, vilken i Gästrikland åtföljes av flera av landskapets runstenar. Och i Järvsta utmynnade den urgamla väg, som från Västanå i Älvkarleby leder väster ut genom det kuperade skogsområdet på ömse sidor om landskapsgränsen och över Kubbo och Mårtsbo når fram till kustvägen». I en not tillägger Bellander: »Denna väg utpekas ännu av folket i Älvkarleby som den gamla färdleden mellan Uppland och Gästrikland.» Bellander avslutar sin beskrivning med konstaterandet: »Man kan följaktligen antaga, att även Järvsta varit en av de små handelsplatser kring Gävlebukten, om vilkas förbindelser med främmande länder en mängd fornsakstyper härstädes vittna. De överflyglades emellertid så småningom av den plats, som ägde det förmånligaste läget, skärningspunkten mellan kustvägen och den betydelsefulla Gavleån. Här växte med tiden fram en livlig handelsstad, medan Järvsta och de övriga platserna genom det tillbakavikande havet miste sin forna betydelse.»

Också Folke Hedblom (a. a. 1958) understryker Järvstas betydelse som hamnplats: »Vid vikingatidens början gick en havsvik ända upp emot byns stora gravfält . . . Större delen av fältet ligger på vägens södra sida, där också den bekanta runstenen, ristad av Asmund Karesson vid tiohundralets mitt, har sin plats. Översta gården i byn, strax ovanom stenen heter *Gammelbyn* och ligger säkerligen på den ursprungliga bytomtens plats. Undersökningar av landhöjningen visa, att byn inte kan vara äldre än århundradena närmast efter Kr. f. Sannolikt är den yngre; fynden i gravfältet tyda på vikingatid. Byn låg utmärkt bra till som hamnplats, belägen just där den dåtida huvudvägen söderifrån via Mårtsbo nådde fram till en skyddad havsvik . . . Av geologiska kartan framgår, att det i lågmarken nedom byn, den gamla havsvikens botten, går ett bälte av sand utifrån rakt in mot gravfältet, som är beläget på den vikingatida stranden, på moränmark. Det kan ha varit denna strandremsa av sand, som syns påfallande och givit anledning till namnet.»

Här vid Järvsta har alltså tydligen den gamla kustvägen gått under vikingatiden. Sträckningen av denna viktiga landförbindelse mellan Uppland och Gästrikland markeras bl. a. av runstenarna vid Fleräng (U 1149), Järvsta (Gs 11), Söderby (Gs 13) och Björke (Gs 18).

Vid runinskriftsinventeringen 1945 var det märkliga fornminnesområdet vid Järvsta ovårdat; samma intryck gjorde området ännu 1979. Se fig. 44.

Järvstastenen undersöktes redan år 1611 av Bureus; han antecknar, att han den 24.11 det året varit »Widh Järsta i Walbo».² Någon närmare platsangivelse finns icke i arbeten av Bureus. Fa 6: »Widh Järfstad i Walbo»; Fa 10: 2: »Widh Järsta i Walbo»; Fa 5: »Walbo Grindoga Born».³

² Se G. E. Klemming, *Anteckningar af Johannes Bureus* (i: *Sammlaren* 1884, s. 11).

³ Denna platsuppgift i Fa 6 och Fa 5 beror på ett misstag av Bureus. Han har råkat klyva Järvstastenens inskrift i två delar; dess senare del uppger han alltså finnas på en sten vid »Grindoga Born» (se fig. 46 och 48). Den gamla byn Grinduga ligger i Valbo sockens östligaste del, »längst bort från socknens centrala bygd, ej långt från östra [skall vara västra] stranden av sjön Trösken. På motsatta stranden av sjön, som endast genom en smal landremsa skiljes från havet, står invid gården Fleräng en bekant runsten [= U 1149] . . . Möjligt är att under vikingatiden trafiken söderifrån sökt sig förbi Fleräng över Trösken till Grinduga». Se F. Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn* (1958), s. 158.

På grund av felet i Fa 5 upptager Burman i *Triga supplementorum* (1792) en runsten vid »Grindoga Bro» i Valbo. Uppsatsens tredje kapitel har rubriken »Sexaginta Lapidum Runicorum Inscriptiones, a J. T. Buræo adnotatæ, hactenus vero ineditæ»; där återger han, som nummer LIX, senare delen av Järvstastenens inskrift.

Fig. 45. Gs 11. Järvsta, Valbo sn. Efter J. Bureus i Fa 10: 2.

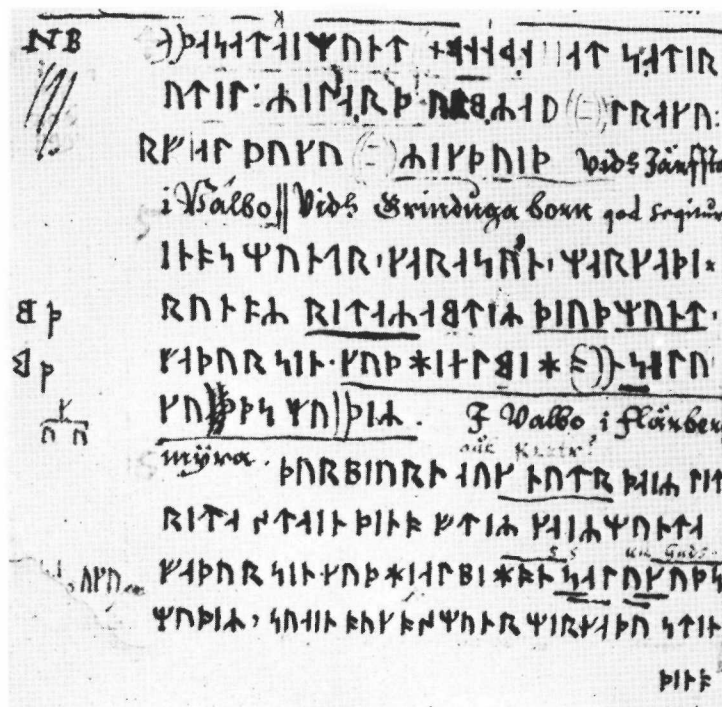

Fig. 46. Gs 11. Järvsta, Valbo sn och U 1149 Fleräng. Efter J. Bureus i Fa 6.

När Valbo socken »rannsakades» den 30.10.1684, meddelade en »*gammal Tolffman, Daniel Olufson i Lärkebo*», att »en Runnsteen med bookstäfwer» ... står »wid Järfstadh byy uth på åkerbackan». ⁴ Järvstastenen (Gs 11) och Söderbysten (Gs 13) nämns dessutom i den rannsakning, som rör Gävle (daterad »Vppå Rådstufwurättenss wägnar d. 2. Februarij 1685»). Det heter där, att »anbelangande ... runestenar, gamle borger, store stenkummel, jordehögar och Ättebackar, item gamle offer lundar och offerkällor, jättegriftar, jättekulor och been eller liknelse der effter med hwad mera, så finness intet sådant här i Staden, utan de två Runehällarss, som äre emellan Jerfsta by och Staden». Det tilläggs om de två runstenarna, att »afskriffter äre förlängst sedan uti Kongl. Collegio inkomne».

Johan Hadorph och Ulf Christofersson undersökte Gs 11 i september 1690. På sin avritning av stenen har Christofersson antecknat: »På Gärdet Wid Gärsta by i Wahlbo Sochn.» Se fig. 49. På det i Peringskiölds *Monumenta 5* inklustrade träsnittet finns upptill bläckanteckningen »Wid Gärsta by på gärdet i Wahlbo Sochn» (B 1099: »På Gärdet vid Gärsta»⁵; L 1053: »Gärstads gårde»).

E. Alrot nämner i *De Gestrucia* (1720) en runsten vid byn »Jerfstad» och tillägger, att den endast innehåller några namn: »ad pagum *Jerfstad* conspicitur, & nihil admodum præter nomina quædam

⁴ Jämför ovan Gs 10 Alborga, där de av Daniel Olufson inhämtade uppgifterna om Valbo sockens runstenar återges fullständigt.

⁵ Celsius rättar (med bläck) i sitt exemplar av *Bautil* (R 556 a, UUB) det oriktiga »Gärsta» till »Järsta». Se fig. 52.

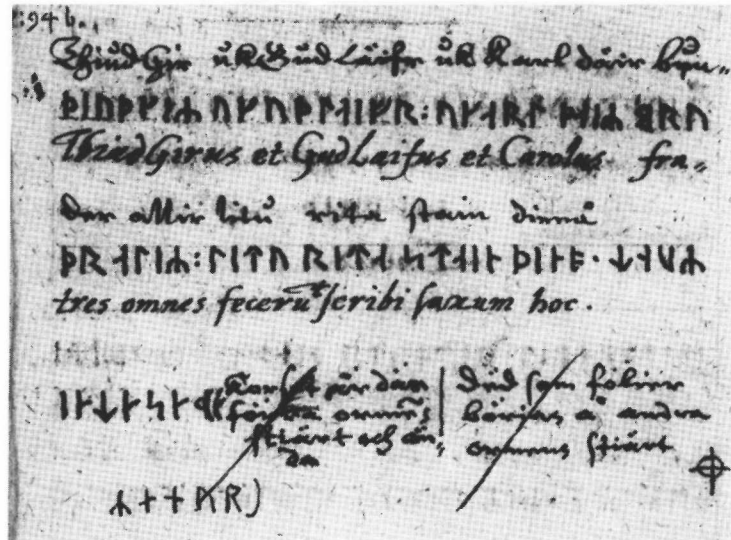

Fig. 47. Gs 11. Järvsta, Valbo sn. Efter J. Bureus i Fa 5.

Fig. 48. Gs 11. Järvsta, Valbo sn. Efter J. Bureus i Fa 5.

continent.» Därefter återger han och tolkar inskriften (se nedan s. 97). Celsius var vid »Gärsta by» år 1724 och 1726. I *Acta Literaria Svecia 1726* anges platsen vara »In parœcia Wahlbo, & pago Gerstad.»

Fr. Fryxell har på sin teckning av Gs 11 noterat; . . . »Runsten 1/4 mil Söder om Gefle, öfwer hwilken Gref Bielke hafwer låtit göra Huf. då Landshöfdinge öfver Westernorland. Präsidēt.»⁶ Teckningen är nedtill daterad »1744 d. 3 Julii». Se fig. 53.

N. R. Brocman »besåg» Gs 11 och Gs 13 Söderby på sin resa till Hälsingland år 1763. Han upptager nämligen »Gärdsta» och »Hämlinge» (dvs. Gs 13 Söderby) bland de runstenar, som hade blivt »i Vägen besedde». Brocman åtföljdes på resan av O. Rehn, som gjorde en intressant teckning av gravfältet med runstenen; se fig. 54.

⁶ Den av Fr. Fryxell nämnda fornvårdsåtgärden hade alltså vidtagits av Carl Gustaf Bielke (1683–1754). Denne blev landshövdning i Västernorrlands län år 1727.

L. E. Åhrman nämner Gs 11 i sin *Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland* (1861): »Vid Jerfsta by finnes äfven en runsten, som är utmärkt väl bibehållen, äfvensom en illa medfaren sådan vid Flärängs by på gränsen mot Uppland.»⁷

C. F. Wiberg och N. L. Söderholm besökte Järvsta den 25.7.1864, »då runstenen aftecknades och aflästes». I *Gestriklands runstenar II* (1867) beskrivs runstenens plats på följande sätt: »Denna sten . . . står upprest i en åker in uti Jersta by till höger om vägen, uppe i en backe, som hyser en mängd gamla grafhögar och en vacker skeppssättning.»⁸

O. von Friesen, som undersökte Gs 11 i juni 1901, lämnar i en av sina anteckningsböcker en noggrann beskrivning av inskriften på runstenen vid »Järfsta n° 2 (Per Ols)».

Runstenen nämns givetvis också senare flera gånger i samband med gravfältsbeskrivningar. E. Bellander ritar av runorna i redogörelsen för sin inventering av fasta fornlämningar i Valbo socken 1931; sin uppsats »Iakttagelser på gravfältet vid Järvsta» (1934) inleder han på följande sätt: »När man söderifrån nalkas Gefle, passerar man en fjärdedels mil utanför staden en av landskapets mest kända fornminnesplatser, gravfältet vid Järvsta – omedelbart väster om viadukten – kanske mest bekant genom den omtvistade runstenen. Trots en kraftig tribut till åtskilliga praktiska företag – väg- och järnvägsbyggen, husgrunder och grustäkt – bevarar det alltjämt utseendet av ett på det hela taget orört fornlämningskomplex.»

Att Gs 11 fortfarande står kvar på det stora, endast delvis förstörda gravfältet, är för Gästriklands del något alldeles enastående. Som jag har framhållit i inledningen (se ovan s. 11 f.), är Järvstastenen den enda av landskapets runstenar som fortfarande står rest på sin ursprungliga plats. Det kan anmärkas, att runstenar oftare än man nu kan föreställa sig har varit knutna till gravfält. Jfr nedan Gs 12, s. 109. Detta förhållande framgår klart av de upplysningar om deras platser, som man kan finna i våra äldre antikvariska källor. I ett mycket stort antal fall har gravfälten utplånats genom odling eller genom företag av annat slag. Miljön kring runstenarna är numera i regel radikalt förändrad. Arkeologen K.-G. Selinge framhåller i en uppsats (a. a. 1980): »Att verkligen gravar av hednisk typ kan ha anlagts samtidigt med runmonumenten är i många fall sannolikt p. g. a. de sistnämndas placering och framgår i undantagsfall också av texten . . . Ett utmärkt exempel på att stenens placering talar för en tillkomst, samtida med sena, hedniska gravanläggningar är t. ex. Järvstastenen i Valbo sn, Gä. Den är rest på en gravbacke med 1000-talsbegravningar, försedd med den nya religionens kors och signerad av Asmund Karesson, som förmodats ha intim kontakt med den nya religionen. Stenen omtalar dock i detta fall ej uttryckligen någon gravläggning – kanske låg den döde på en kyrkogård, men minnet skulle ändå hedras på den gamla gravbacken.»

Vid runinskriftsinventeringen 1945 antecknade jag: »Tre farliga sprickor gå genom stenen, varigenom risk föreligger, att den skall brista. Särskilt den högra nedre delen kan genom frostsprängning komma att avskiljas. Dessutom skivar sig stenen på baksidan. Stenen står något för djupt.» Runstenen lagades och tätades 1947.

Gulgrå gävlesandsten. Höjd över marken 205 cm, största bredd (nedtill över »kopplet») 130 cm, tjocklek 11–16 cm. Största runan är 10,5 cm, minsta runan 5,5 cm. Ristningen är djup och tydlig, mycket vackert huggen med jämna, mjukt rundade linjer.

⁷ Om Flerängsstenen, som genom ändring av landskapsgränsen numera tillhör Uppland, se U 1149; jfr ovan Gs 10, s. 88, noten.

Järvstastenen är, som Åhrman framhåller, »utmärkt väl bibehållen». Liljegren markerar i *Run-Urkunder* (1833) med två klamrar, att runstenen är »i tu slagen», vilket säkerligen beror på att han har förväxlat Järvstastenen med Flerängsstenen.

⁸ Om denna skeppssättning, som också hade tilldragit sig Brocmans uppmärksamhet (se ovan not 1), lämnar Wiberg i sin »Berättelse öfver Antiquariska Forskningar 1865» (ATA) följande uppgift: »Järvsta-bys Graffält . . . besöktes derefter; och som man fann, att den der befintliga Skeppssättningen blifvit rubbad, tillsades en Bonde, som erkände sig ifrån Skeppssättningen hafva borttagit en sten för att använda till grundmur under en nybyggnad, att genast återlägga denna sten på sitt ställe, hvilket nu också skett.»

Inskrift:

piupkir ukuplaifr:ukarl þar brupr alir:litu rita stain pino × abtir piupmunt ' faur
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65
sin ' kup hialbi honsalukups mupir in osmuntr ' kara sun ' markapi × runor ritar pasat
 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120 125 130
aimunt
 135

Þiuðgæirr ok Guðlæifr ok Karl þærir bróðr allir letu retta stæin þenna æftir Þiuðmund, faður sinn. Guð hialpi hans salu ok Guðs moðir. En Asmundr Karasun markaði runar rettar. pasataimunt.

»Tjudger och Gudlev och Karl, alla dessa bröder, läto resa denna sten efter Tjudmund, sin fader. Gud och Guds moder hjälpe hans själ. Och Åsmund Kåresson ristade rätta runor. – Då satt Emund (?).»

Till läsningen: Inskriften börjar vid det stora drakhuvudet mitt på ristningsytan och fortsätter i en stor ögla upptill i stenens högra hörn. Sedan löper denna runslinga längs stenens högra kant för att nedtill på ristningsytan svänga upp mot korset och mot drakens huvud. Runslingan avslutas med ett vackert, monumentalt ringkors; draken saknar alltså stjärt. Inskriften växlar slinga efter runföljden 1–50, alltså vid det stora krysset omedelbart nedanför »kopplet», dvs. den lilla draken, som med sin slingrande kropp kopplar ihop de båda stora drakarna. Runtexten fortsätter nederst till vänster, där den andra runslingan just svänger uppåt längs stenens vänstra kant. Detta avsnitt av inskriften, runföljden 51–95, slutar vid den vänstra drakens huvud. Signatursatsen, runföljden 96–128, börjar upptill i det vänstra drakhuvudets långt utdragna nackslinga. Satsen fortsätter sedan nedåt, passerar såväl det stora skiljetecknet (krysset) som kopplet och avslutas längst ned på ristningsytan, just där denna vänstra slinga svänger uppåt. Där börjar så, utan skiljetecken, runföljden 51–95, vilken utgör direkt fortsättning på inskriftens inledande sats (1–50). Att runföljderna skall läsas i denna ordning framgår av inskriftens innehåll. Återstoden av inskriften, runorna 129–139, har fått sin plats i slutet av den högra drakslingan. Inskriften, som här löper uppifrån och nedåt, börjar vid korsringen och avslutas vid kopplet.

Vad inskriftens runformer beträffar kan framhållas, att alla **a**- och **n**-runor har ensidiga bistavar. I vissa fall är bistaven vinkelrät mot huvudstaven. **o**-runorna har ensidiga, snett ned åt höger gående bistavar. **s**-runorna har genomgående formen \downarrow . Inga stungna runor förekommer. Alla tre **b**-runorna är vända.

Före **1p** finns ej skiljetecken. I **11p** utgår bistaven strax nedanför huvudstavens topp. **13a** och **14i** står tätt ihop; av allt att döma har ristaren skjutit in **i**-runan i efterhand. Skiljetecknet efter **16r** består av två streckliknande punkter. Samma form har skiljetecknet efter **33r**. På det långa stycket av slingan mellan **21l** och **22p** finns inga spår av någon runa eller något skiljetecken. **24r** är lätt skadat på mitten genom en flagring. **25b** är vändruna; samma form har de två andra **b**-runorna (**52** och **78**). **26r** har sin bistav i kanten av en nu lagad spricka. **25b** och **26r** står nära varandra. **43t** är lätt skadat i toppen genom flagring. I **44a** är bistaven kort. Skiljetecknet efter **63t** består av ett ganska långt lodrätt streck; samma utseende har skiljetecknet efter **70n**. I **81o** är bistavarna långa. I **82n** har den korsande slinglinjen utnyttjats som huvudstav. **91m** är lätt skadat på mitten. I **93p** utgörs huvudstaven av en korsande slinglinje. Efter **95r**, som har förlorat ett kort stycke av huvudstavens nedre del, finns i ristningsytan två runda fördjupningar. De står på onormalt stort avstånd från **95r** och är av annan karaktär än övriga skiljetecken i inskriften. I ristningsytan finns flera likartade, naturliga fördjupningar. Skiljetecknet efter **104r** består av ett kort lodrätt streck. Samma form har skiljetecknet efter **111n**. Efter **118i** finns i slingan ett stort kryss som skiljetecken. Det är av samma typ som skiljetecknet efter **50o**. I **119r** består huvudstaven av en korsande, något böjd slinglinje. Runföljden **123–128 rritar**, som utgör signatursatsens avslutning, är starkt sammanträngd. Huvudstaven i **129p** består av den böjda, yttre linjen i korsringen. I **134a** är bistaven skadad, men den kan ännu skönjas i botten på en flagring.

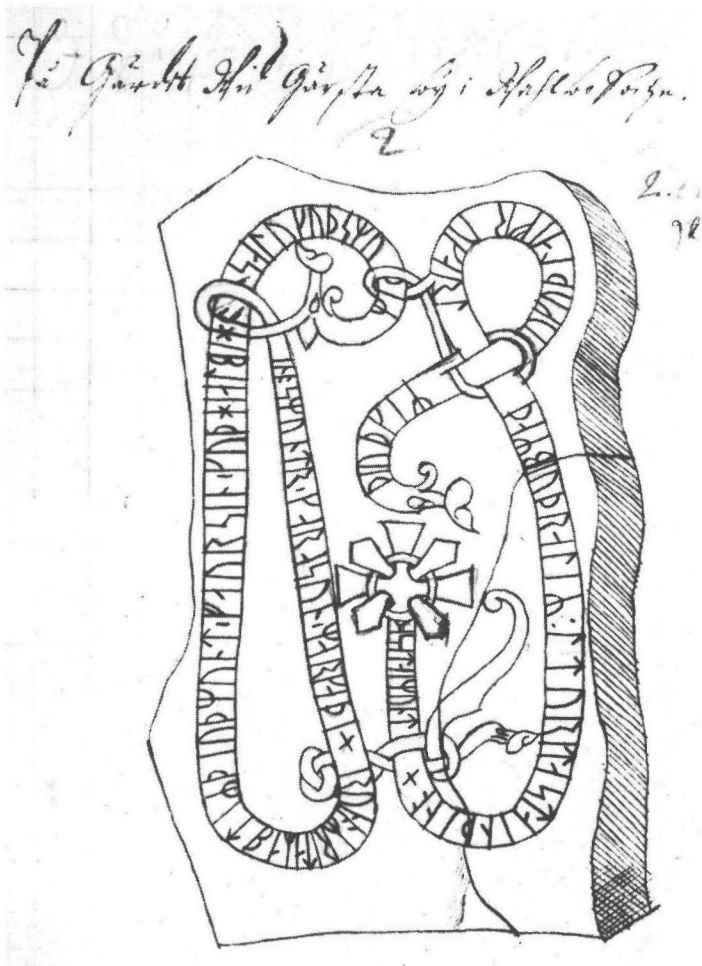

Fig. 49. Gs 11. Järvsta, Valbo sn. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

Bureus (F a 6): Runan 26 anges som skadad. Mellan 49 **n** och 50 **o** har en **n**-runa insatts (**pinno** i st. f. **pino**). Runföljden 64–67 **faur** har »rättats» till **fapur**. I F a 10: 2 saknas skiljetecknet efter 16 **r**; runan 26 är utelämnad. I F a 5 återges runföljden 22–24 som **pair**. Se fig. 47.

Hadorph och Christofersson: Skiljetecken saknas efter 16 **r**. 26 **i** (**r**-bistaven har alltså ej iakttagits). 35 **i** saknas. Eljes överensstämmer läsningen med min. Det kan anmärkas, att runan 23 **a** på träsnittet gavs dubbelsidig form. Se fig. 49 och 50. – Celsius: Läsningen överensstämmer i stort sett med min. 26 **r** och 27 **u** uppfattar Celsius som en binderuna **ru**. Om 25 **b** anmärker han: »B är mäst bakvändt, effter som ej war spatium på rätta sidan.» Se fig. 51. – Fryxell (1744): 26 **i**; skiljetecknet efter 63 **t** saknas; efter 70 **n** har skiljetecknet uppfattats som två punkter (:). Det stora krysset efter 118 **i** har ej angetts. 130 **i**. – Wiberg (1864): »Runstenen är väl vårdad och runorna, likasom teckningen, väl bevarade och utmärkt tydliga.» Med undantag av att 54 **i** har utelämnats i »Berättelsen», överensstämmer läsningen med min. I *Gestriklands runstenar II* (1867) är detta fel avlägsnat, men där har ett annat insmugit sig, nämligen **staina** i st. f. **stain**. Avbildningen är annars korrekt, men läsordningen är oriktig. – v. Friesen 1901: »Ristningen på det hela taget ovanligt väl bevarad . . . Runornas höjd växlar mellan ett maximum af 11 cm och ett minimum af 5,5. Medeltalet är c^a 9 cm.» Om 26 **r** har antecknats: »en springa i stenen skär **r**'s bistaf.» Om 27 **u**: »är framkorr. ur **i**; ristaren synes först ha huggit **bripr**». Om runföljden 129–139 **pasataimunt**

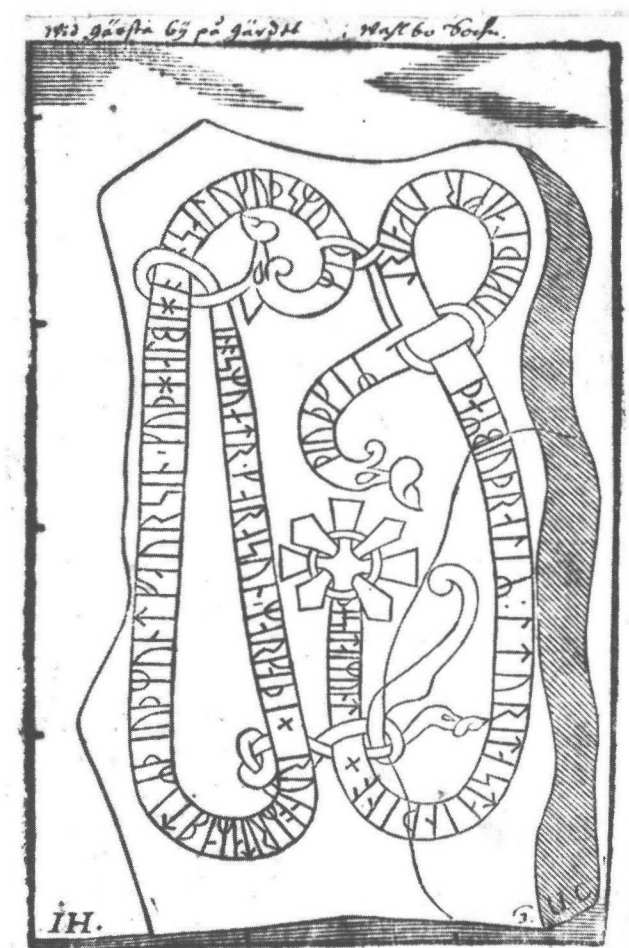

Fig. 50. Gs 11. Järvsta, Valbo sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1099).

anmärks: »Runorna . . . äro alla fullkomligt säkra och lemna intet tvifvel om läsningen»; runan 134 a »har visserligen en vittring längs bistafven men denna är just vållad af bist's inhugning».

I Sveorum Rvnæ (Fa5) lämnar Bureus en tolkning av inskriften: »ThiudGirus et GudLaifus et Carolus fratres omnes fecerunt scribi saxum hoc. Sed Osmundus Caronis filius designavit Runas in mem. TheudMundi patris sui. Deus juVet ejus animam et Dei mater.» Bureus har sålunda lämnat runföljden **pasataimunt** otolkad.

Det första tryckta (och fullständiga) tolkningsförsöket föreligger i Alrots dissertation *De Gestricia* (1720): »Tiupkirus & Uthlaiferus & Arlus Tharbiuþr Alir, curarunt erigi hunc lapidem Thiudmuntero patri suo. Deus adjuvet ipsius animam & Dei mater. Osmuntherus Karæ filius monumento runas incidit. Posuit Emundus.»⁹

⁹ I *Meddelanden av Gästriklands Kulturhistoriska Förening år 1923* trycktes en av Wilh. Lindeberg gjord översättning av Alrots avhandling del 1. Lindeberg översätter där den sista satsen, *Posuit Emundus*, på följande sätt (a. a. s. 33): »Då satt Aimund som konung.» Översättningen är på denna punkt felaktig; Alrot kan ej ha inlagt den betydelsen i sitt *Posuit*, vilket redan framgår av vad han skriver om inskriften på Järvstastenen i samband med sin uppräknning av runmonumenten i Gästrikland: »ad pagum Jerfstad conspicitur, & nihil admodum præter nomina quædam continet.» Jfr ovan s. 92 f. I *Meddelanden 1923* är en not insatt vid »Då satt Aimund som konung», som lyder: »Hj. Kempf i sin avhandling om 'Söderbysten' har en annan tolkning av sista meningen.»

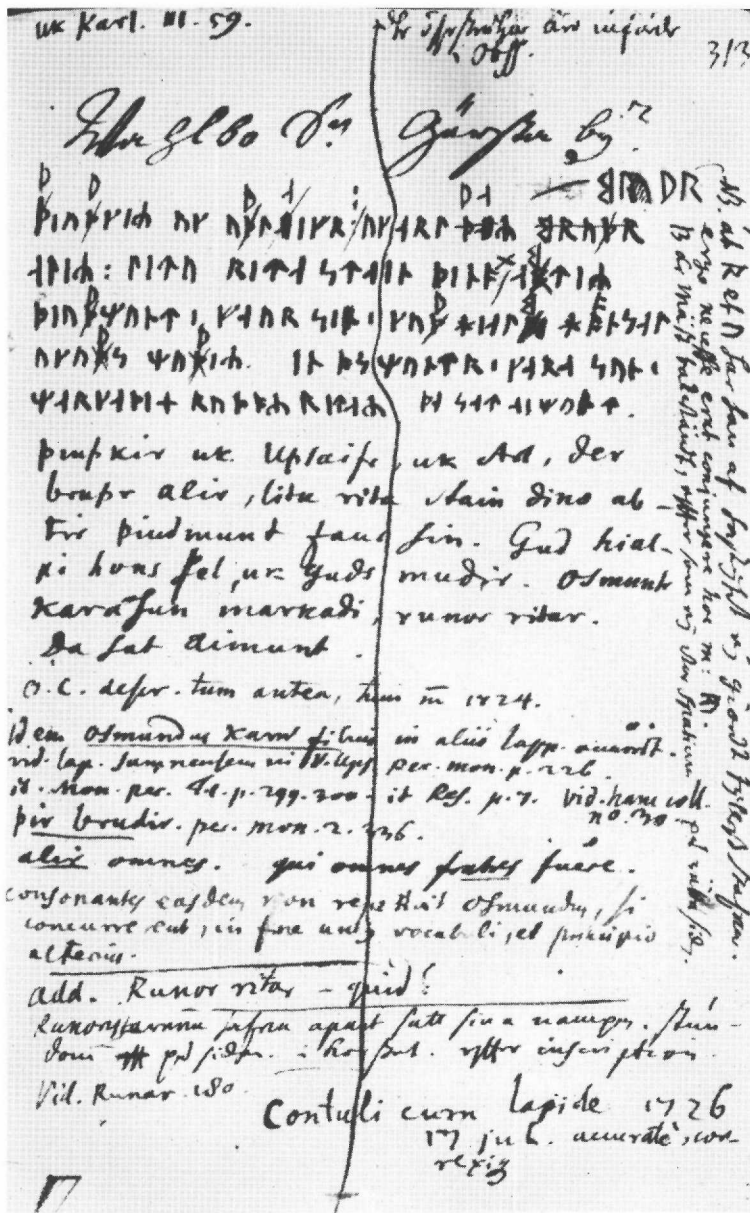

Fig. 51. Gs 11. Järvsta, Valbo sn.
Efter anteckning av Celsius i F m 60: 1.

En i ett par fall bättre tolkning publicerade Olof Celsius några år senare i *Acta literaria Sveciæ 1726*: »Diudkir & Udlaifr atque Arl (vel Karl) qui omnes fratres (fuerunt,) curarunt scribi lapidem hunc Diudmundo patri suo. Deus juvet ipsius animam, & Dei mater. At Osmundus Karæ filius, Runarum incisor, signavit. Posuit vero Aimundus.»

I sin »Undersökning om Wåre Nordiske Runstenars Ålder» lämnar N. R. Brocman en tolkning till svenska av inskriften: »Thydger och Udlef och Karl, de alle Bröder, låto rita denne Sten efter Thydmund sin Fader. Gud hjälpe hans Själ och Guds Moder. Men Osmund Kareson märkte Runritningarna. Sedan satte Emund (nämligen Stenen, sedan han war ritad).»

J. G. Liljegren återger i *Run-Urkunder* (1833) inskriften efter äldre uppteckningar: »þiupkir uk Kuþlaifr uk Karl þair bruþr alir : litu rita stain þino × In Osmuntr. Kara sun. markaði × runor ritar abtir

302 N:o 1099 På Gårdet vid Gårsta.

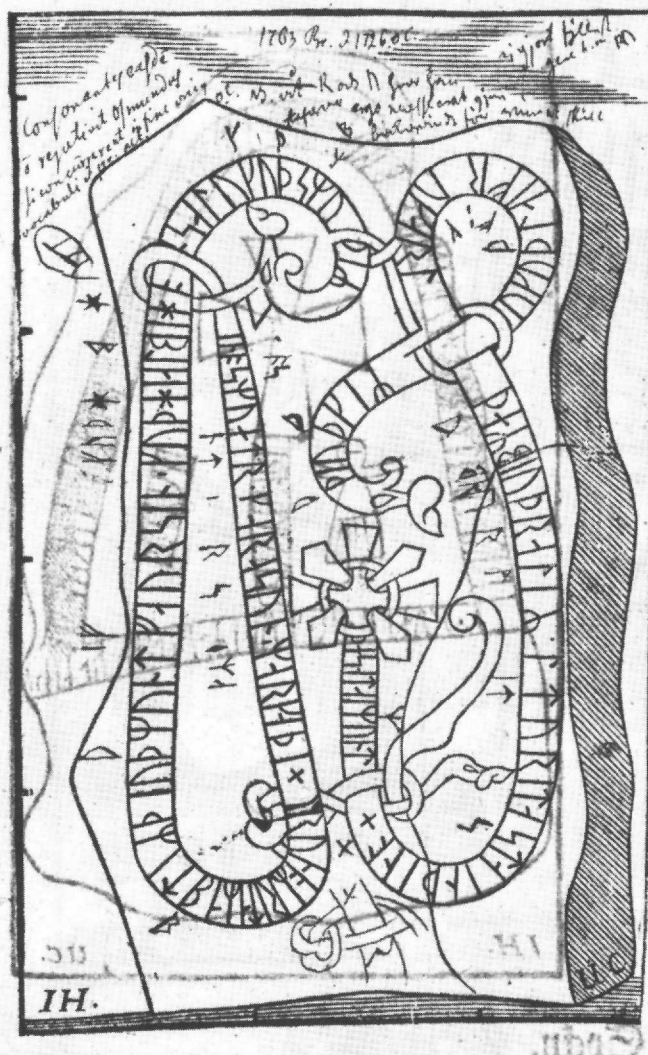

Fig. 52. Gs 11. Järvsta. Valbo sn. Efter O. Celsius i R 556a.

þiupmunt faur sin. Kuþ hialbi hons salu uk Kuþs muþir. þasa at Aimunt.» Liljegren har som synes alltså genom kursiveringar markerat de fall, då en runa enligt hans mening skall läsas dubbelt. På detta sätt klargör han sin uppfattning om, hur inskriften skall läsas och tolkas. När det gäller de två namnen, **kuplaifr** och **karl**, och runföljden **honsalukups** är Liljegrens uppfattning otvivelaktigt riktig. 129–139 **pasataimunt** återges: þasa at Aimunt, vilket väl skall tolkas som »dessa (runor) till minne av Emund». Det är denna runföljd, som även i fortsättningen skulle komma att diskuteras mycket livligt.

I *Gestriklands runstenar II* (1867) behandlar C. F. Wiberg inskriften relativt utförligt. Om läsordningen konstaterar han: »Läsningen skall börja från högra ormslingans hufvud att fortgå till × och bindings-slingan, hvarefter texten kastar sig öfver på venster-slingan, hvilken den följer först nedåt och sedan upp till hufvudet. Återstoden af venster-slingan meddelar oss notisen om runristaren, medan på

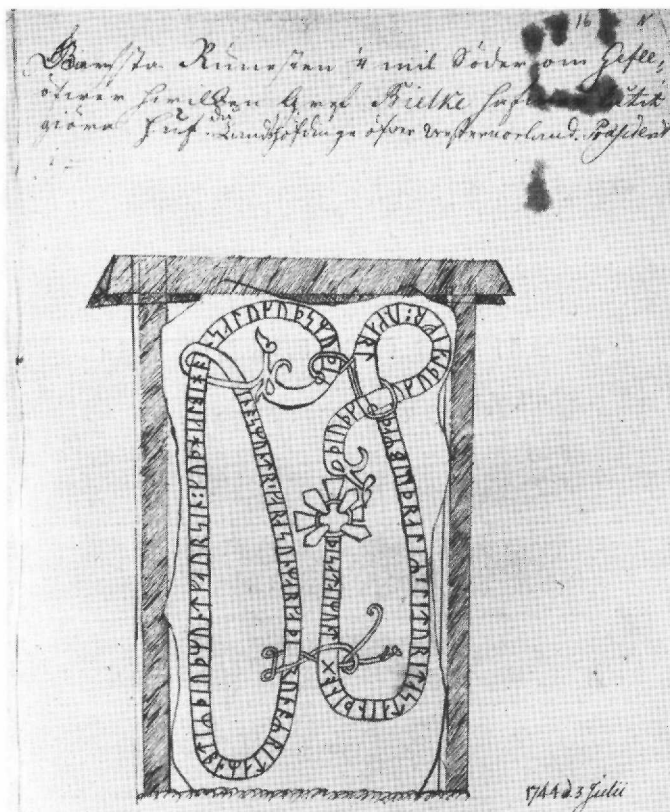

Fig. 53. Gs 11. Järvsta, Valbo sn. Efter teckning år 1744 av Fr. Fryxell.

det öfverblefna stycket af höger-slingan med något hopträngd runskrift står underrättelse om hvem som verkställde stenens uppresning, ifall vi rätt uppfattat meningen af denna lilla text.» Wiberg översätter runttexten till svenska och franska: »Thjuthker och Kutlaifr (= Gottlef) och Karl, de bröder alla, läto rita denna sten + Runor rita de efter Thiuthmund, fader sin. Gud och Guds Moder hjelpe hans själ. Och Osmund Kara (Kars?) son ritade. Den (stenen) satte Emund.»

Wiberg tolkar sålunda **litu rita stain pino** som »läto rita denna sten» (»firent graver cette pierre») i st. f. »lät uppresa denna sten»; vidare uppfattar han – delvis på grund av sin felaktiga läsordning – runföljden **runor ritar** som »runor rita de» (»Ils font graver les runes») i st. f. »rätta runor». Även tolkningen av **pasataimunt** (»den satte Emund»; »La pierre posa Emund») är uppenbarligen förfelad. Tolkningsfel av dessa slag återfinns f. ö. redan hos Brocman; se ovan s. 98.

Fredrik Sander lämnar i sitt arbete *Marmorlejonet från Piræus* (1896) följande översättning: »Piupker och Guplef och Karl alla dessa bröder läto rita denna sten, men Osmund, Kåres son, märkte ritningens runor efter Piopmund, sin färdkamrat. Gud hjälpe hans själ och Guds moder. Då satt Emund.»

Sander, som var av den uppfattningen, att runmästaren Åsmund hade ristat en av Pireuslejonets runslingor, kommenterar sin tolkning av Järvstastenen på följande sätt: »Osmund var således nu hemma och ritade minnesrunor efter Piopmund, sin färdkamrat, *faur*, hvilket ord man ingalunda kan förstå såsom *fa(p)ur*. Ordet *faur* är det fornsvenska *för* isl. *færr* adj., här substantiviskt användt, i stånd att fara, vid sina lemmars fulla bruk, stark, stridsduglig, stridbar. Piopmund var antagligen en fjärde broder till Piudker, Gudlef och Karl.» Om runföljden **pasataimunt** skriver Sander: »De sista orden *pa sat Aimunt* måste man öfversätta med: *då satt Emund*, och kan icke förstå dem annorlunda än *då var Emund konung*, då innehade Emund konungastolen! Man har läst orden såsom *pa sa at Aimunt*, detta åt Emund, eller

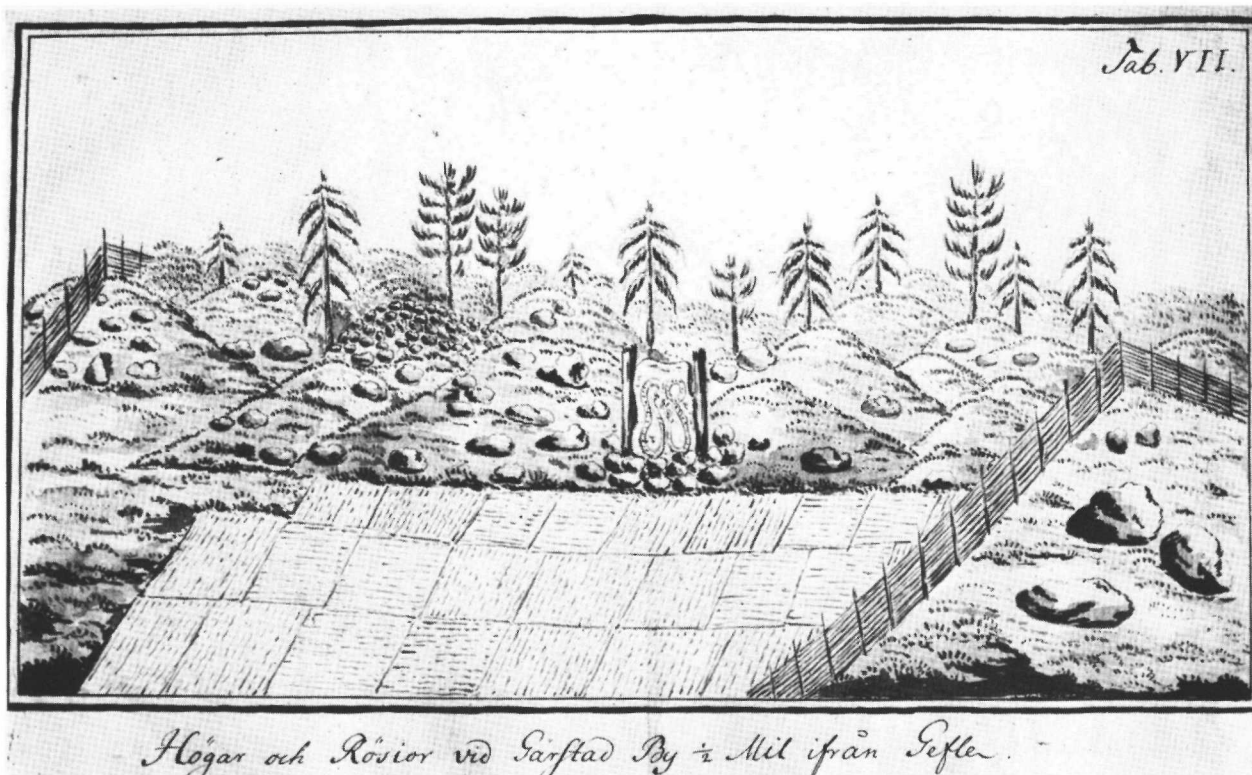

Fig. 54. Gs 11. Järvsta, Valbo sn. Efter akvarellerad teckning av O. Rehn år 1763.

den (stenen) satte Emund, hvilket är ännu orimligare!» Efter en utredning, som saknar intresse i detta sammanhang, fortsätter Sander: »För att nu återvända till Emund, som *satt*, med utelemnande af *stóll*, så var denne säkerligen ingen annan än Emund med benämningen Gammal, hvilken efterträdde sin yngre broder Anund Jakob. Enligt hvad man antager regerade han under få år efter 1051 eller 1052.»

Sanders tolkning av **pasataimunt** avvisades omedelbart av K. Hj. Kempff. I sitt år 1897 tryckta arbete *Söderby runsten vid Gefle* frågar han sig, om Järvstastenen avslutande sats »ej kan rätt tydas annorlunda än med det Sanderska *PASATAIMUNT*: då regerade Emund». Han hävdar, att denna runföljd »för visso fullt rätt» kan »tydas sålunda: *Pas* (eller *Pasa*) at *Aimunt*, d. ä. *PAS* (l. *PASA*) markapi at *Æimund*». Kempff uppfattar alltså **pas** som ett personnamn och innebörden i satsen skulle vara: *Pas* lät rista efter Emund. »Denna tydning är, såvidt jag kan se», fortsätter Kempff, »icke allenast fullt enligt med ordens lagar utan ock med det som vanligen sägs å våra runstenar, och särskilt å denna. Tre bröder läto resa sten efter sin fader Thiudmund. Vår Asmund gör åristningen eller 'markade'. På ett litet öfverloppsrum tillägger sedan en fjärde, man eller qvinna, med eller utan Asmunds hjälp: *PAS* eller *PASA* (markerade) efter Emund. Endast för namnet *PAS* eller *PASA* är icke något motsvar funnet, men det är långt ifrån att slikt alltid kan påvisas för våra fornnamn så i som utom runskrift. Sålunda utgör detta alls icke något hinder för att den tydning jag föreslagit skulle kunna godkännas. Men härmed faller ock hufvudstödet för Sanders tolkning, som ensamt är det att någon annan tolkning icke läte sig göra. För Sanders tolkning brister ock allt sakligt stöd från andra runstenar, enär å dem tiden aldrig utmärkes förr än i en mycket senare tid, mest på Gotland, och då efter kyrklig sed, ej efter hvem som varit styrande i landet. Knappast hade väl heller i k. Emunds tid . . . ett så värdslost och så tvetydigt skriftsätt nytjats som här i *AIMUNT* för *aimuntr*, liksom ett: *då satt mig för då satt jag*.» Kempff återkommer till sin

kritik av Sanders tolkning av Järvstastenen, när han år 1897 publicerade det andra häftet av sin skrift om *Piræuslejonets runristningar* (s. 30f.).

Sander besvarade kritiken på följande sätt i *Runinskrifter ånyo granskade* (1898): »Hr Kempff söker först resonnera bort ordet *faur*, färdkamrat, fornsv. *för*, isl. *færr*, liksom vore det en sammandragen form af *faupur*, fader. Men Osmund, Kåres son, kunde väl icke i denna inskrift, sådan den är affattad och följdriktigt måste läsas, uttrycka sig så, 'att han märkte ritningens runor åt þiupmund, *sin fader*'. Han hade väl icke två fäder. Inskriften lemnar för öfrigt osagdt, om þiupmund var en fjärde broder till de tre nämnda eller deras fader. Om Osmund velat uttrycka, att þiupmund var de tre brödernas fader, hade han väl sagt *faður þeirra*, ej *faur sin*.» (Den egentliga orsaken till detta tolkningsfel är sålunda, att Sander utgår från en oriktig *läsordning*.) – I fortsättningen framhåller Sander: »Vidare vill hr Kempff hafva bort tolkningen *þa sat Aimunt, då var Emund konung*, enär namnet *Aimunt*, om det vore nominativform, skulle skrifvits *Aimuntr*. Detta är ett något naivt påstående. Den, som känner inskrifterna på de mer än 1,000 runstenar, som äro afbildade i Bautil, eller de ännu flere, som äro anförda af Liljegren, han vet, att i de namn, som slutas med *r* efter konsonant, detta *r* icke sällan utelemnas.» Sander vidhåller alltså sin tolkning och uppmanar läsaren, att »ånyo betrakta runstenen och dess inskrift: han skall då ej kunna undgå att anmärka den framstående plats, under det kristna korset, som satsen *då satt Emund* fått, och dessa runor i den utmärkt vackra ristningen förråda icke någon annans hand än de öfriga». Efter en lång utredning konstaterar Sander, att runristaren Åsmund Kåresson (»biskop Osmund») »stod hos konungen i tacksamhetsskuld och hade allt skäl att på Järvstastenens minnesmärke inrista orden: *Då satt Emund, då var Emund konung!* Hr Kempff skall icke kunna bortförklara denna sats eller dess konstruktion med det lilla skolmässiga exemplet *då satt mig*, i stället för *då satt jag*.»

Kempffs genmäle finner man i hans redan samma år tryckta uppsats *Söderby runsten vid Gefle II, Senare efterskrift II och III* (1898). Där har emellertid Kempff något ändrat sin tidigare tolkning av runföljden **pasataimunt**. Nu är han av den uppfattningen, att den omstridda runföljden är *versifierad*; han tror sig där finna två versrader:

<i>Þa Asa</i>	»Sedan (riste) Åsa
<i>at Æimund</i>	efter Emund.»

Otto von Friesen, som hade undersökt Järvstastenen i juni 1901, framlade några år senare sin tolkning av inskriften i *Upplands runstenar* (1907). Hans tolkning lyder: »Tjudger, Gudleif och Karl, alla dessa bröder läto resa denna sten till minne af sin fader Tjudmund. Gud och Guds moder hjälpe hans själ. Men Asmund Kareson ristade runorna rätt. Då (när stenen restes) var Emund konung (i Uppsala).»

Sin översättning kommenterar v. Friesen på följande sätt: »Å den märklige Järsta-stenen strax söder om Gäfle läsas i en särskild slinga några ord som tydligen icke ha något sammanhang med den öfriga inskriften: **pasataimunt**. Den framlidne fornvännen FREDRIK SANDER har tolkat dem: 'Då var Emund konung (**sat**).' Invändningar af formell och särskildt stilistisk art finnas mot hans uppfattning, men någon annan och bättre tolkning är icke gifven. Nominativmärket *-r* har Asmund äfven eljest någon gång utelämnat af brist på utrymme, och *sat* användes i fornnordiska källor särskildt om en konungs residerande; dock är verbet eljest försedt med närmare bestämningar, som visserligen här kunna vara utelämnade af samma skäl som *-r*: **þa sat aimuntr < (kunukr) at ubsalum** > d. ä. 'då residerade Emund som konung i Uppsala'. Den arabiske diplomaten och reseskildraren IBN FOSLAN, som ett par århundraden tidigare träffat uppsvenske män på köpfärd i Ryssland, meddelar oss att desse plögade på grafhögen resa en stång med den dödes och sin konungs namn inristade. Men är nu verkliga kung Emund nämnd å Järsta-stenen och lefde alltså Asmund runristaren också under denne konungs regering, så framställer sig ett nytt problem.» Detta problem gäller runristaren Åsmund Kåressons förhållande till »Emunds hofbiskop Osmundus». Friesen framhåller, att Sander »har velat identifiera Asmund Kareson med denne Osmundus hvilken vid hög ålder afled i ett engelskt kloster år 1070» och tillägger: »Att Asmund ägt en för hans tid och omgivning ovanlig bildning, synes framgå af hans ristningar, och hans kristna nit synes

tala för att han var en klerk. Det är därför icke omöjligt att han är identisk med Osmundus som efter vidsträckta resor skall ha blifvit ordinerad i Polen. Bevisadt torde det väl aldrig blifva.» I den andra upplagan av *Upplands runstenar*, som utkom 1913, upprepas översättningen ordagrant; i frågan om identiteten mellan runristaren och biskop Osmundus ställer sig emellertid Friesen nu mer positiv till den sanderska hypotesen vilket t. ex. framgår av att »icke omöjligt» har ändrats till »mer än möjligt» och av att satsen »Bevisadt torde det aldrig blifva» har strukits. – I *Runorna i Sverige* (1907) nämner v. Friesen också Järvstastenen bland exemplen på runstenar, som lämnar historiska uppgifter: »Kung Emund gamle c:a 1050 torde vara omnämnd å Järsta-stenen i Gästrikland.» Samma försiktiga formulering återfinnes i senare upplagor av arbetet, alltså även i den utvidgade upplagan år 1928. I sin utförliga artikel »Asmund Karesson» (i: *Svenskt biografiskt lexikon* intager v. Friesen en bestämdare ståndpunkt i denna fråga. Han konstaterar där (s. 376), att en av Åsmunds »yngsta ristningar, Järvstastenen vid Gävle, nämner kung Emund (cirka 1050–59)». Se också a. a. s. 379. Om hans uttalande i *Runorna* (1933) se nedan.

Erik Brate är av annan uppfattning än von Friesen både när det gäller hypotesen, att runristaren Åsmund skulle vara identisk med biskopen Osmundus och i fråga om tolkningen av runföljden **pasataimunt**. Mot identifikationen anför han helt kort: »Då en så anlita runristares verksamhet synes föga förenlig med biskops och namnet Asmund ej är ovanligt vare sig i Sverige eller England, förefaller identifikationen av runristaren och biskopen Asmund minst sagd vågad.» Om den svårtolkade runföljden skriver Brate: »O. v. Friesen upptager F. Sanders tolkning av sista satsen: 'Då var Edmund konung (sat)', anför visserligen själv däremot, att verbet brukar vara försett med närmare bestämningar (isl. *sitja* á l. í med ortnamn) men tänker sig dessa för korthetens skull utelämnade och åberopar Ibn Fadlans uppgift, att svearna på 900-talet brukade på gravhögen resa en stång med den dödes och sin konungs namn inristade. Uppgift om regerande konung finnes emellertid aldrig annars i runinskrifter» . . . Brate översätter inskriftens avslutning på följande sätt: »Och Asmund, Kareson, ristade rätta runor; dessa efter Emund.» Han framhåller, att den av honom »givna översättningen ger god mening»; **pasataimunt** »utgör ett efteråt gjort tillägg, i vilket **pasat** är förkortning för **pasar at**». Tydligt menar Brate, att hans **pasar** skall vara pl. f. av pron. *sasi*, alltså *bessar*. På liknande sätt torde redan Liljegren ha uppfattat runföljden; se ovan s. 99.

Brates invändningar ledde naturligtvis ej till att v. Friesen ändrade uppfattning. I *Runorna* (1933) återger han (på isländska) den avslutande satsen på följande sätt: *Þá sat Eymundr (konungr at Uppsolum)*. »Då var Emund kung (i Uppsala).» Friesen tillfogar, att dessa ord »äro inflickade på nedre korsarmen, som eljest på ett störande sätt skulle ha stått tom på den omsorgsfullt över stenens yta fördelade ristningen. En annan rimlig tolkning av meningen har trots flera försök icke givits.»

Senast behandlas Järvstastenenens inskrift i ett arbete av Cl. W. Thompson, *Studies in Upplandic Runography* (1975). Författaren börjar med konstaterandet: »The only difficulty in this inscription, which is otherwise easily interpreted, concerns the runes in the text band directly under the cross: **pasataimunt**.» Han framhåller, att bristen på exempel i runinskrifterna »makes it difficult to believe that Asmund would date his stone with the statement: 'At that time Emund was king'. As far as we know, the idea of dating a memorial for the benefit of posterity was totally foreign to the eleventh century Swede, and one might well ask why a carver would choose the past tense of the verb *sitja* ('was king, sat on the throne') if, as von Friesen and Sander thought, Emund was still ruling when the stone was raised. One is also reluctant to grant von Friesen his point that Asmund could have omitted, for lack of space ('af brist på utrymme'), the nominative ending of *Æimundr* and such an expression as (*Konungr*) *at Uppsolum*. One is, however, equally uncomfortable with Brate's interpretation, which yields a verbless sentence.»

För att undvika dessa formella svårigheter föreslår Thompson tolkningen *Þa(t)'s at Æimund* och framhåller som sin uppfattning: »The reading of **pasataimunt** as *Þat es at Æimund* offers a number of advantages. In keeping with the criterion of simplicity, it is more reasonable to suppose that **aimunt** is an accusative form than to assume that something has been omitted. More important are the precedents,

both orthographic and formulaic, for this interpretation.» Thompson räknar alltså med att en **t**-runa har utelämnats mellan runföljdens andra och tredje runa: **pas** i st. f. **pats** = *pat es* 'det är'. Till detta finner han en fullständig parallell – »an exact parallel» – i inskriften på Yttergårde stenen (U 344). Denna runsten, som av allt att döma också har ristats av Åsmund, har en inskrift i vilken bisatsen **pis tusti kalt** ingår. Satsen skall givetvis tolkas *pe(t)s Tosti galt* »det som Toste gäldade». Skillnaden i vokalljudets beteckning (**pas** på Gs 11 mot **pis** på U 344) beror enligt Thompson antingen på runortografisk variation eller troligare på skiftande uttal av detta pronomen.

Icke heller formuleringen *pat es at Æimunt* »This is in memory of Æimunt» skall vara utan paralleller på runstenarna. Satsen är »an additional commemoration, a message that was not incorporated into the main memorial formula.»

Det måste emellertid understrykas, att de av Thompson anförda exemplen endast ur rent *formell* synpunkt kan betecknas som paralleller till Järvstastestens runföljd **pasataimunt**. Ur *innehållssynpunkt* däremot saknas motstycken. Thompson skriver (a. a. s. 86): »Nor is the formulation *pat es at Æimunt* without precedent. The memorial formula on U 958 begins: *Æftir Signiuta es þetta*. U 188, which belongs to a memorial consisting of several stones, reads simply: *Sasi es ok at Iargæir* 'This [stone] is also in memory of Iargæir.' . . . Indeed, one can even cite the Karlevi-stone, with the formula: *Stæin sasi es sattr æftir Sibba*.»

Dessa satser kan ju, lösbrutna ur sina sammanhang, förefalla som paralleller till Järvstastestens omdiskuterade sats. Men den viktiga skillnaden är, att ingen av de anförda satserna strider mot innehållet i övrigt i de inskrifter, där de ingår. Satsernas innebörd är i dessa fall fullt klar.¹⁰

Helt anorlunda är förhållandet med »tillägget» på Järvstastesten, om det tolkas »This is in memory of Æimunt», som Thompson och före honom några andra forskare anser riktigt.

Denna tolkning innebär, att den tillagda satsen skulle lämna den överraskande upplysningen, att det ståtliga minnesmärket är rest efter en helt annan man än den som huvudinskriften själv uppger. Eftersom tillägget utan tvivel är ristat av Åsmund, har man anledning att fråga sig, om denne skicklige och omsorgsfulle ristare verkligen skulle ha kunnat göra sig skyldig till en »additional commemoration» av ett sådant, för varje läsare förvirrande slag. Tillägget på Järvstastesten saknar paralleller, när det gäller ett tillägg av den art som Kempffs, Brates och Thompsons tolkning innebär.

Vem är då denne Emund, om han ej är Emund gamle? Thompson anser det vara ett rimligt antagande – »a reasonable assumption» – att han är broder till de i inskriften nämnda tre männen, som lät resa stenen till minne av sin fader Tjudmund: »Exactly who Æimund was is difficult to say; a reasonable assumption is that he was a deceased brother of Þiuðgæir, Guðlæif, and Karl, and therefore the son of Þiuðmund, from whose name *Æimundr* derives its second element (as *Þiuðgæirr* its first), according to the Germanic name-giving principle of variation.»

Mot Fredrik Sanders och Otto v. Friesens uppfattning, att namnet *Æimund(r)* på Järvstastesten åsyftar sveakonungen Emund gamle, kan nära till hands liggande och vägande invändningar göras. Men, för att citera v. Friesen (1907), »någon annan och bättre tolkning är icke gifven». Deras översättning av det egendomliga tillägget är åtminstone möjlig; den stöter i alla händelser ej på helt oöverstigliga svårigheter ur innehållssynpunkt. Det kan sålunda enligt min uppfattning icke uteslutas, att Sander och v. Friesen har träffat det rätta – trots allt.

Bortsett från den dunkla runföljden **pasataimunt** är inskriften fullt klar. De där förekommande personnamnen erbjuder t. ex. inga tolkningssvårigheter.

Endast en av de personer, som nämns på stenen, bär ett namn, som eljest icke är belagt i svenska

¹⁰ På t. ex. U 188 Gillberga står visserligen endast »Denna är också efter Jarger», men denna korta text bildar ju direkt fortsättning till inskriften på en annan Gillbergsten: »Trane och Åsbjörn de läto resa denna sten efter Jarger, sin gode fader.» Läsaren får alltså tillfredsställande besked om vilka som reste stenarna och om deras släktförhållande till den döde Jarger.

runinskrifter. Det gäller det namn som inleder inskriften: **þiupkiar**. Att detta återger ett *Þiuðgæirr* är uppenbart; namnet är ju sammansatt av två väl kända led och det är säkert styrkt från västnordiskt område (isl. *Þjóðgæirr*).¹¹ I fornsvenska och danska källor är namnet ingenstädes säkert styrkt. Förleden ingår i den döde faderns namn *Þiuðmundr*; man får alltså här ett exempel på namngivningsseden variation. Eftersom *Þiuðgæirr* nämns först av de tre bröder, som lät resa minnesmärket efter sin fader, kan man utgå ifrån att han var den äldste av sönerna.

Faderns namn har av runinskrifterna att döma också varit ovanligt. *Þiuðmundr* är nämligen hittills endast belagt ytterligare tre gånger i det stora svenska inskriftsmaterialet: Sö 111, U 1010 och (sannolikt) G 183. Namnet förekommer inom Teoderik den stores familj, *Thiudamunds* (500-talet), men har ej påträffats på danskt och västnordiskt område. I svenska medeltidskällor förekommer några personnamn med förleden *Thiud-*, men något *Thiudmund* är icke belagt.

I runföljderna **ukuplaifr** och **ukarl**, som innehåller de två andra brödernas namn, skall givetvis **k**-runorna läsas dubbelt: *ok Guðlæifr*, *ok Karl*.¹² Mansnamnet *Guðlæifr* förekommer i sex andra av våra runinskrifter: Sö 172, 218, 340, Vs 1, U 595 och på den ena av runstenarna vid Högs kyrka i Hälsingland. Därtill kommer emellertid beläggen på mansnamnet *Gullæifr*, som åtminstone från början är samma namn: U 318, 496, 625, 643, 678, 1085, Sö 33, 66. Också kortnamnet *Gulli* skulle kunna nämnas i detta sammanhang. Under medeltiden är Gudlev väl styrkt i Sverige och det förekommer på Åland och i Nyland. Däremot tycks namnet helt saknas i Danmark; på Island är det sällsynt, i Norge ganska vanligt.

Karl var tydligen ett mycket spritt namn i Sverige under forntiden. Det finns i följande inskrifter: U 36, 306, 311, 317, 321, 384, 689, 885, 901, 904, 906, 934, 985, 1060, 1080, 1115; Sö 205, 274, 286, 298; Ög 44, 234, 235, 237; Vg 42, 112; Sm 61, 71; Ö1 Hässelby, Köpings sn; Gs 11. (På samma sätt som på Järvstasten har Åsmund i ett par andra av sina ristningar sammankopplat namnet *Karl* med den föregående konjunktionen: **ukarl** U 904, 906 och 885.)

Vad slutligen *Æimundr* beträffar har det, i motsats till *Karl* och *Guðlæifr*, varit ett sällsynt namn. Det är hittills endast påträffat tre gånger i våra runinskrifter, nämligen på Ö1 10 (**eimunr**), på Sö 279 (**aimunt[ar]**, gen.) och Sö 329 (**[ai]muntr**), möjligen också på Sö 278. Under medeltiden är namnet *Ømund* ej ovanligt i Sverige; i fornnorskan och i isländskan är *Eymundr* ett rätt sällsynt namn.

Den man, Tjudmund, till vilkens minne den ståtliga runstenen rests, har tilldragit sig ett visst intresse; han nämns ett par gånger i den lärda litteraturen. Alrot räknar honom till en av Gästriklands härskare. I *De Gestrícia II* (1722), kap. 1, där han behandlar styrelsesättet i Gästrikland, uppräknas landskapets fylkeskonungar. Alrot framhåller i kapitlets avslutning, att i deras tal också Thiutmuntherus på Jerstadsstenen bör inräknas, eftersom detta stenmonument bär Thorsmärket, konungens kännesmärke.¹³ Därav framgår också, menar Alrot, att byn Jerstad ursprungligen haft namnet Jarlstad, dvs. hövdingasäte: »Horum in numerum THIUTMUNTHERUS, cujus memoriam lapis Jerstadiensis servat, referendus videtur, quum monumentum lapideum ægidem seu crucis signum. Thorsmärke ostentat, quod regium fuisse insigne Peringsk. affirmat. unde etiam pagum Jerstad, quasi Jarlstad i. e. sedem principis nuncupatum existimamus.»

Olof Dalin bygger tydligen på Alrot, när han i sin *Svea Rikes Historia I* (1747) skriver: »Hälsingske Fylkis-Konungar, som öfver Jätts-rike [=Gästrikland] regerat, hafva varit en *Eric* på 400-talet, en *Framar* på Hunawall ..., en *Bovar Framars*

¹¹ I Norge och på Island finns flera andra namn med förleden *Þjóð*: *Þjóðarr*, *Þjóðbjorg*, *Þjóðbjorn*, *Þjóðhildir*, *Þjóðólfr*. – Wiberg lämnar följande, i stort sett riktiga förklaring av namnet *Þiuðgæirr*: »Thjuthker kommer af Thjuth, Thjod, folk och kair, isl. geir, med betydelsen spjut således 'folkets spjut'; förra delen af ordet får i frankiska namn formen Theod, den sednare förekommer i många tyska namn under formen Ger, såsom i Gerhard». Se *Gästriklands runstenar II*, s. 6, not 1. I samma not och i noterna 2–4 förklarar han också inskriftens övriga personnamn.

¹² Detta insåg redan Johannes Bureus, vilket framgår av att han tolkar de två runföljderna som »et GudLaifus» och »et Carolus» (se ovan s. 97). Alrot (1720) översätter dem däremot »& Uthlaiferus & Arlus». Celsius (1726): »& Udlaifr atque Arl (vel Karl)»; Brocman (1762): »Udlef och Karl».

¹³ Alrot förmodar alltså, att Järvstastestens vackra ringkors skall föreställa Tors hammare; därav skulle bl. a. framgå, att runstenen var rest i heden tid. Han hänvisar till Johannes Peringskiöld, som i sitt ett par år tidigare tryckta arbete *Monumenta Ullerakerensia* (1719) hävdade, att »wåre Hedniske förfäder här i landet, teknat sina Epitaphier och Skiöldar med Guden **Thors merke**». (Se a. a. s. 42 f.; jfr ovan s. 70, not 2 och 3.)

Son, en *Thorni Bovars* Son på Rafnstad, en *Thiutmunther* på *Jarlestad* [= Järvsta] och förmodligen flere af samma Släkt.» Se a. a. s. 422 f.

Åsmund Kåresson använder här, när han signerar sitt vackra verk, uttrycket *markaði runar rettar*. Samma objekt förekommer i tre andra ristningar, signerade av honom: Gs 12 **runor ritar hu-msr**, U 346 **osmunr mar 'kapi run-r ritar**, U 847 **osmuntr 'hiu runaritar**. Om detta och liknande uttryck se nedan Gs 12, s. 127 f.

Det kan i detta sammanhang anmärkas, att alla kända runstenar i Valbo socken är signerade av Åsmund. Om den på Gs 12 av honom använda kryptiska signaturen se nedan s. 128.

En vid första ögonkastet överraskande stavning förekommer i inskriften. Åsmund ristar nämligen det i runinskrifter så vanliga ordet **fapur** (ack.) utan **p**, alltså **faur**. Det är denna stavning, som förleder Fr. Sander till den felaktiga tolkningen »färdkamrat». Stavningen **faur** i st. f. **fapur** föreligger emellertid också i en annan runinskrift, även den signerad av Åsmund Kåresson (U 884). Dessutom finner man på den ursprungligen i grannskapet resta Söderbystenen (Gs 13) en jämförbar stavning av det likaså ytterst vanliga ordet **brupur** (ack.), som Åsmund där två gånger ristar **brur**. Även på den av Åsmund signerade U 932 finner man stavningen **brur** för **brupur**. Detta visar, att **faur** och **brur** ej bör betecknas som felristningar i vanlig mening.¹⁴

Ur ornamental synpunkt är Järvstastenen, liksom de andra runstenarna i Valbo socken, ett ståtligt monument. De två kraftfulla drakarna är med suverän beräkning placerade på stenens rektangulära yta. De sammanhålls nedtill av en mindre, livligt slingrande drake; upptill kopplas de ihop av ett band, som utgår från den högra drakens rygg.

Anmärkningsvärt är, att ingen av de två rundjuren har avslutats med ett stjärtparti. Den högra drakroppen löper ut i det vackra ringkorset, som trots att det är något lågt placerat dominerar ristningsytan; det vänstra rundjuret »avslutas» på ett originellt sätt med huvudets långt utdragna nackslinga (se Pl. 6).

Tidpunkten för tillkomsten av Järvstainskriften har vid flera tillfällen dryftats, och meningarna har i denna fråga gått vitt isär. Till en början ansågs den ha tillkommit under hednatiden, närmare bestämt under Ingjald illrådes dagar (700-talet). Inskriften förlades av C. F. Wiberg till 1200-talets mitt och av senare forskare till Emund gamles regeringstid (1050-talet).

Wiberg grundar sin mycket sena datering av Gs 11 på sin uppfattning om tidpunkten för de händelser, som nämns på »Gefle-stenen», dvs. på Gs 13 Söderby (se nedan s. 149). I *Gestriklands runstenar II* (1867) skriver han: »På Gefle-stenen underrättades vi, att Sven och Osmund verkställt teckningen och runristningen; här på Jersta-stenen träffa vi åter runristaren Osmund med tillnamnet Kara-son. Att det är samma person, som på båda ställen omnämnes, sätta vi så mycket mer utom allt tvifvel, som stil, ornamentik och smak på de båda monumenterna röja allt för innerlig släktskap för att icke förskrifva sig ifrån samma person. Äro våra antaganden rörande Gefle-stenens ålder riktiga, såsom vi förmoda; så kunna vi således också till midten af 1200-talet förlägga Jersta-stenens tillkomst. Vi anse denna tidsbestämning vara af stor vigt.»

Att Wibergs datering av Gs 11 och Gs 13 är omkring två århundraden för sen, är alla forskare överens om. Men när det gäller att bestämma i vilket av tiohundralets decennier som ristningen har tillkommit

¹⁴ **faur** på U 884 räknar Wessén till inskriftens »uppenbara fel» (*Upplands runinskrifter 3*, s. 585); om **brur** på U 932 anmärker han: »kan vara en haplografi för **brupur** (a. a. fjärde delen, s. 30). Thompson framhåller i *Studies in Upplandic Runography*, s. 101: »Misspellings are not uncommon in Asmund's works. Omission of a rune or runes can be noted in ... **faur faður** L 1053» [= Gs 11]. På ett annat ställe (a. a. s. 114): »Other orthographic characteristics are the misspellings ... , especially the omission of a medial **p**-rune, as in **mia meðr** 'with' (showing subsequent palatalization of /r/ on L 1049 [= Gs 13], **faur faður** U 884, and **brur broður** L 1049 [= Gs 13] (twice)».

har ingen enighet nåtts. Detta är i och för sig ej förvånande, eftersom en så noggrann datering av runinskrifterna i regel helt enkelt icke ännu är möjlig.

En kritisk översikt av de olika metoderna att datera runristningar lämnas av Thompson i kapitlet »Chronological Questions» (a. a. s. 152 f.); han konstaterar där: »Dating the Upplandic inscriptions constitutes one of the most difficult runological problems, for, although the general outlines are clear, the evidence provided in the inscriptions is so slight that a fine chronology involves great risks. None of the rules that have traditionally been employed is without exception, and most of them are based on assumptions that are tenuous indeed.»

Thompson sammanställer följande fem runstenar i en särskild grupp av Åsmunds ristningar: U 1145, U 1149, Gs 11, Gs 12 och Gs 13. Sammanställningen torde vara befogad, åtminstone vad de fyra senare ristningarna beträffar. Dessa fyra runstenar gör intryck av att vara ristade ungefär samtidigt. v. Friesen vill förlägga dessa ristningar till »ett senare skede» av Åsmunds verksamhet, alltså till 1050-talet. För min del skulle jag förmoda, att de har tillkommit omkring (eller något före) mitten av tiohundralet. Längre kan man, såvitt jag förstår, för närvarande ej komma. Dateringen av de svenska runinskrifterna kommer att i ett större sammanhang behandlas i den under förberedelse varande inledningen till *Upplands runinskrifter*.

12. Lund, Valbo sn. Nu vid Valbo kyrka

Pl. 7.

Litteratur: B 1100, L 1050 och 1051.¹ J. Bureus, Fa 5 s. 231 nr 537, Fa 1 s. 113; Ransakningarna 1684 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter, 1960, s. 189); U. Christofersson, Gästeriklandz Antiquiteter (F 17 b) nr 4; J. Peringskiöld, Monumenta 5 (Fh 5), Ättartal För Swea och Götha Konunga Hus (1725), s. 37 f.; J. Fr. Peringskiöld, Fragmentum runico-papisticum (1721), s. 2 f.; E. Alrot, De Gestricia, pars prior (diss. O. Celsius, 1720) kap. III, § VII, s. 37; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 22, 41, 190, Monumenta quaedam Sveo-Gothica suis temporibus reddita (i: Acta Literaria Sveciae 1726, s. 215), Anteckning i Bautil (R 556 a, UUB); O. J. Broman, Gylisvallur I (utg. av K. A. Hægermark och A. Grape, 1911–1949), s. 4, 46; J. Palmberg, Ättar-tal för Helsinga-Höfdingen Ibiurn, hwars Rune-sten står i Lunds giärde i Gästrikland och Walbo Sockn (i: Peringskiölds Monumenta 5); S. Bælter, De Helsingia I (diss. E. Frondin, 1735) § VIII, s. 18 f.; O. Dalin, Svea rikets historia 2 (1750), s. 41 f.; J. C. Böckman, De origine urbium antiquarum Sviogothiae (diss. S. Lagerbring, 1751), s. 21 f.; N. R. Brocman, Sagan om Ingvar Widfarne (1762), s. 209 f.; F. A. von Rehausen, Charta öfwer Åkerdelningen uti Lund By, Walbo Sockn uprättad i Maii månad År 1763 (LMV, Forskningsarkiv V 54–33:2, Gävle); A. Hülphers, Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland och Gefleborgs län, Afd. I (1793), s. 99 not f; E. Tuneld, Geographie (6. uppl., 1798) s. 23; N. J. Ekdahl, Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); P. H. Widmark, Beskrifning öfwer Provinsen Helsingland (1860), s. 48; L. E. Åhrman, Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland (1861), s. 98 f.; C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 5 f. (ATA; tryckt i utdrag i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889, s. 4), Brev till B. E. Hildebrand den 7.7 1864 (ATA), Berättelse ... 1865, s. 28 (ATA), Gestriklands runstenar I (1865), s. 3 f., II (1867), s. 7; J. Nordlander, Berättelse för en resa i Gestrikland 1882 (ATA); G. Stephens, ONRM 3 (1884), s. 321 f.; K. Hj. Kempff, Bild- och runstenen i Ockelbo (1887), s. 1, x1 f.; E. Brate och S. Bugge, Runverser (ATS X: 1), s. 34, 65 f., 133 f., 257, 260, 297; E. Ihrfors, Gestricia sacra (ATA), s. 161; Protokoll fördt vid Gestriklands Fornminnesförenings årsmöte den 11.12 1895 och 17.3 1899; C. A. T. Björkman och O. Fyhrvall, Skrivelse till Vitterhetsakademien sept. 1896 (ATA); O. von Friesen, Anteckningsbok »Runol. I» (UUB), s. 87–89, Runstenar i Uppland och Gästrikland undersökta åren 1899, 1900 och 1901 (I 16; ATA); Gefle Posten den 15.10 1920; N. Johansson, Utdrag ur källor och litteratur rörande Valbo socken (1920), s. 18; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 29 f.; E. Moltke, Bidrag til Tolkning af Gørlev-stenen (i: *APhS IV*, 1929, s. 178 f.); E. Bellander, Inventering

¹ På grund av att i *Bautil* återges ett osignerat träsnitt av Lundstenen, där ett stycke av stenens nedre del har avbildats separat, har Liljegren föreställt sig, att detta stycke skulle utgöra ett fragment av en annan runsten från Lund. Han uppför därför i *Run-Urkunder* (1833) två runstenar på »Lunds gårde». Liljegrens missuppfattning påpekades redan av C. F. Wiberg, som i *Gestriklands runstenar I* (1865) anmärker: »Denna i Lunds by, Walbo s:n, befintliga runsten bär i det nyssnämnda gamla runeverket Bautil nummern 1100, men Liljegren har i sina Runeurkunder åt hvardera af de två stycken, hvari monumentet nu är sönderbrutet, gifvit egen nummer, 1050 och 1051, hvilken nummerföljd också iaktages af Svenskt Diplomatarium.»

av fasta fornlämningar i Valbo sn (ATA), Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 99, 100, II (Från Gästrikland 1944), s. 39; E. Andrén, Valbo kyrka (i: Sveriges kyrkor, Gästriklands landskyrkor, 1936), s. 146; S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA); R. S. Wibeck, Restaureringsrapport till Riksantikvarieämbetet 8.11.1952 (ATA); P. N. Persson, Lundstenen som flyttades från gravfältet till kyrkan (i: Gefle Dagblad den 19.2.1955); O. Källström, Valbo kyrka år 1956 (i: Från Gästrikland 1956), s. 28; F. Hedblom, Gästriklands äldre bebyggelsenamn (1958), s. 161, 205 not 34; E. Brännman, Gästriklands kulturhistoriska förening under hundra år (i: Från Gästrikland 1962), s. 21; I. Sannes Johnsen, Stuttruner (1968), s. 61; Cl. W. Thompson, Studies in Upplandic Runography (1975), s. 104 och reg. s. 206; Kulturhistoriska sevärdheter, utg. av Gästrik-Hälsinge hembygdsförbund (1976), s. 21; L. Peterson, Kvinnonamnens böjning i fornsvenskan (1981), s. 140f.

Äldre avbildningar: Ulf Christofersson, teckning 1690 i a. a.; teckning, signerad IP, i Peringskiölds Monumenta 5; osignerat träsnitt, återgivet i Peringskiölds Ättartal (1725) och i Bautil (1100); N. J. Ekdahl, teckning (i: Norrländska samlingar A. 14 Db, ATA); N. L. Söderholm, teckning 1864 (i Wiberg a. a. 1864, återgiven litograferad i Gästriklands runstenar I, 1865; en avbildning av Lundstenen finns också på omslagen till a. a. 1865 och 1867); v. Friesen, foto 1901 (ATA; återgivet av Thompson i a. a. 1975); Bellander, foto 1931 (ATA; återgivet i a. a. 1938).

Lundsstenen, som år 1898 flyttades till Valbo kyrka, står rest mot långhusets västra yttervägg, i södra vinkeln mellan tornutsprång och långhus. Stenen är fastsatt vid kyrkväggen med fyra järnkrampor. Se pl. 7.

Den äldsta uppgiften om Gs 12 finner man hos Bureus i »Sveorum Runae» (Fa 5). Runstenens plats anges helt kort vara »Lund» i »Walbo». I *Ransakningarna* 1684 (»Wahlbo den 30. Octob.») omtalas att »en Runnsteen med bookstäfwer», finns »på Lundbyggeåkren». I *Gästerijkelandz Antiquitete: 1690* lämnar Ulf Christofersson platsuppgiften »J Wahlbo S: strax wid vägen i Lundz Gärde.» (B 1100: »På Lunds Gärde»; L 1050: »Lunds gärde».)

Johannes Peringskiöld ger i *Monumenta 5* följande utförliga och till innehållet delvis överraskande beskrivning av Gs 12: »J Lunds gärde strax wid vägen i Wahlbo Sochen i gestrikeland, är wähl wärdt att de Reesande, särdeles de som äre Älskare af gamla Historier och märkelige handlingar [rättat till : »gamla handlingar och märkelige Historier»], lijthet uppehålla sig, här beskådandes ett härligit Monument, En uhr gammal Trophee och Ährestod, som för många hundrade åhr sedan till Helsingarnas Ödödeliga namn och minne blifwit af 6. alnars Högd ofwan Jord uprester, och uthi Buræi tijd för 60 eller 70 åhr sedhan warit oskadder behållen, men finnes nu sedermera af Okyndiga Menniskior i twå stycken kulliggiandes sönderslagin, och någre Runer wid understa afbrättet uthspiultne, doch så att de af originalet samt förbemelte Buræi afritning förbättras kunna, hafwandes denna härliga Öfwerskriften.» Därefter återger Peringskiöld den »förbättrade» inskriften med runor. Se fig. 59. I det stora verket *Ättartal För Swea och Götha Konunga Hus*, som trycktes 1725, alltså först fem år efter Peringskiölds död, upprepas nästan ordagrant hans uttalande om runstenen på Lunds gärde. Se vidare nedan s. 119f., där jag redogör för den vidtagna »förbättringen» och för den uppmärksamhet, som genom detta tilltag skulle komma inskriften till del.

I *De Gestricia* (1720) nämner E. Alrot runstenen i Lundby åker i Valbo socken och anmärker, att ristningen »genom väder och vind är så vittrad att den knappast kan läsas» : in agro Lundbyensi parœciæ Valbo tempestatibus corrosus vix legi potest. — Celsius, som undersökte Gs 12 den 22 juli 1726, har i »Svenska runstenar» (Fm 60: 2, s. 41) antecknat om stenens plats och tillstånd: »Lund i Wahlbo och Gästrikland straxt wid Gästgifvargården Bäck 1 f:wäg ungefähr från Kyrkian på Häsunda sidan. Andra stenen wid Lund, på hwilken den större sig lutar. Af denna stenen syntes allenast ändan af en slängia, och är det större stycket som ritadt warit afslagit och bortkommit». Se fig. 61. — På annat ställe i samma handskrift (s. 22) finns följande anteckning rörande runstenens omgivning: »Der brede wid 2 el. 3 stenkast ifrån strömmen en stor och wid ättebacka.» I sitt exemplar av *Bautil* (R 556 a) har Celsius under dess rubrik »På Lunds Gärde» med bläck tillfogat »strax wid vägen i valbo Sn, i Buræi tid oskadd behållen».²

² Uppgiften, att Gs 12 skulle ha varit oskadd »i Buræi tid», är felaktig. Celsius bygger här tydligen på den oriktiga uppgiften hos Peringskiöld i *Monumenta 5* (se ovan).

Den ursprungliga platsen för Gs 12 kan med ovanligt stor exakthet fastställas. Denna är nämligen markerad på en »Charta öfwer Åkerdelningen uti Lund By, Walbo Sokn Upprättad i Maii månad År 1763 af F. August von Rehausen».³ Se fig. 55 a och 55 b. I lantmäteriakten kallas det åkerskifte där stenen då stod för »Runhälls Skiftet». Av visst intresse med hänsyn till åkerns beskaffenhet är också några rader i det vid detta tillfälle förda protokollet: »Delegarne . . . begiärade at til deras säkerhet här införas måtte, det hwem som behöfwer fyllning at föra på några låga ställen i åkrarne, skal ega frihet den at taga, af Ätthögarne, som närmast finnas, utan at blifwa hindrad af den för hwars delända en sådan hög kan wara belägen.»

Lundsstenen nämns i korthet av A. Hülphers (1793), av E. Tuneld (1798), av P. H. Widmark (1860) och av L. E. Åhrman (1861). Den sistnämnde framhåller, att »en märkvärdig runsten finnes i Lundbyggeåkern . . . Den nedre delen . . . var redan vid förra århundradets början afslagen och förkommen.»

C. F. Wiberg, som granskade Lundsstenen den 3.7 och 9.7 1864, lämnar i sin »Berättelse öfver Antiquariska Forskningar» en utförlig redogörelse för sin undersökning av stenen: »Ett större stycke (A) befanns å marken upprest och motsvarade det i Bautil ofvan för bråttlinien tecknade stycket. Derinvid låg den mindre stenen (B) . . . Genom sammanpassande af dessa båda stycken i bråttet, genom betraktande af ådringens gång på styckenas profiler och genom granskning af slingornas symmetri öfvertygade sig ref. på det fullkomligaste, att just dessa stycken varit de som hört tillsammans och bildat runhällen i dess helhet. Ref. styrktes ytterligare i denna öfvertygelse af den omständigheten, att af det stycke som i Bautil utgör runhällens nedre del hvarken när eller fjerran minsta spår kunnat skönjas . . . Sedan styckena A och B blifvit omsorgsfullt rengjorda och ihoppassade lästes och antecknades följande inskrift» . . . Wiberg nämner denna sin undersökning av Gs 12 i ett brev till Vitterhetsakademiens sekreterare B. E. Hildebrand, daterat »Gefle d. 7 Juli 1864». Han meddelar där bl. a., att han skall, »jemte utförlig berättelse, insända en teckning» av runstenen och tillägger: »Jag tänker under sommaren medhinna att taga noga reda på samteliga runstenar i Gestrikland och mönstra graffälten uti de socknar, dit runstenarne kalla mig.»

Den i brevet utlovade berättelsen insändes till akademien och trycktes året därpå i *Gestriklands runstenar I*. I detta arbete, liksom i sin »Berättelse 1865», meddelar Wiberg: »Runstenen är genom jordegarens, Herr Söderhjelm på Tolffors berömvärda omsorg ånyo upprest och omgifven med en passande hägnad.» En bild av den uppresta och inhägnade runstenen pryder omslagen till *Gestriklands runstenar I* (1865) och II (1867).

J. Nordlander, som med anslag från Vitterhetsakademien företog en resa i Gästrikland sommaren 1882, bl. a. för att uppteckna »folkvidskepelse», meddelar i sin berättelse från resan: »På en hög i Lunds by Valbo socken skall en runsten hafva funnits men blifvit brukad till bro i en bondgård i Lund. Efter det man fick honom till gården, skall der hafva varit så oroligt, att man funnit sig nödsakad att föra honom åter på hans gamla plats.»⁴

³ Det svenska lantmäteriets intresse för runstenarna och andra fornminnen har gamla anor. Detta betygas redan av »Kammar-Collegii Instruction huruledes Landtmäterne vthj alle landsorter, landkort och geographiske taflor göra skole.» I instruktionen, som är daterad »Stockholm den 20 Aprilis 1643» heter det (§9 och 10): »Item alla gamla monumenter, som ähre Runstenar, huar dhe kunne vara vpsatte, eller huar Runer finnas inhuggne i store bärgh, jordhhögar och jordhegriffter på huadh rum dhe äre och finnas, jämwäll alle wäderquarnar, som besynnerligen i SpecialLandkorten warda infördhe . . . Fins och många förnemblige Steenbroer, fast dhe intet liggia öfwer någon bäck, uthan öfwer Moras och Engier, hwilke måste annoteras, huar af man och kan hafua gemeenligen till finna, antingen en eller flere Runsteenar.» (Instruktionen är tryckt i *Samling af Instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland I* (1856), s. 268.

⁴ En liknande tradition meddelar Nordlander om Gs 7 Torsåkers kyrka, se ovan Gs 8, s. 72, not 1. Som där framhålles är dylika uppgifter om runstensflyttningars vådlighet ofta förekommande.

Vad den av Nordlander år 1882 återgivna traditionen om Gs 12 beträffar, var den tydligen – i förvanskat skick – ännu levande år 1955. I en artikel i *Gefle Dagblad* meddelas nämligen (19.2.1955) under rubriken »Lundstenen som flyttades från gravfältet till kyrkan»: »På högra sidan Lundbybron från Smäcken räknat syns resterna av ett forngravfält samt en minnessten

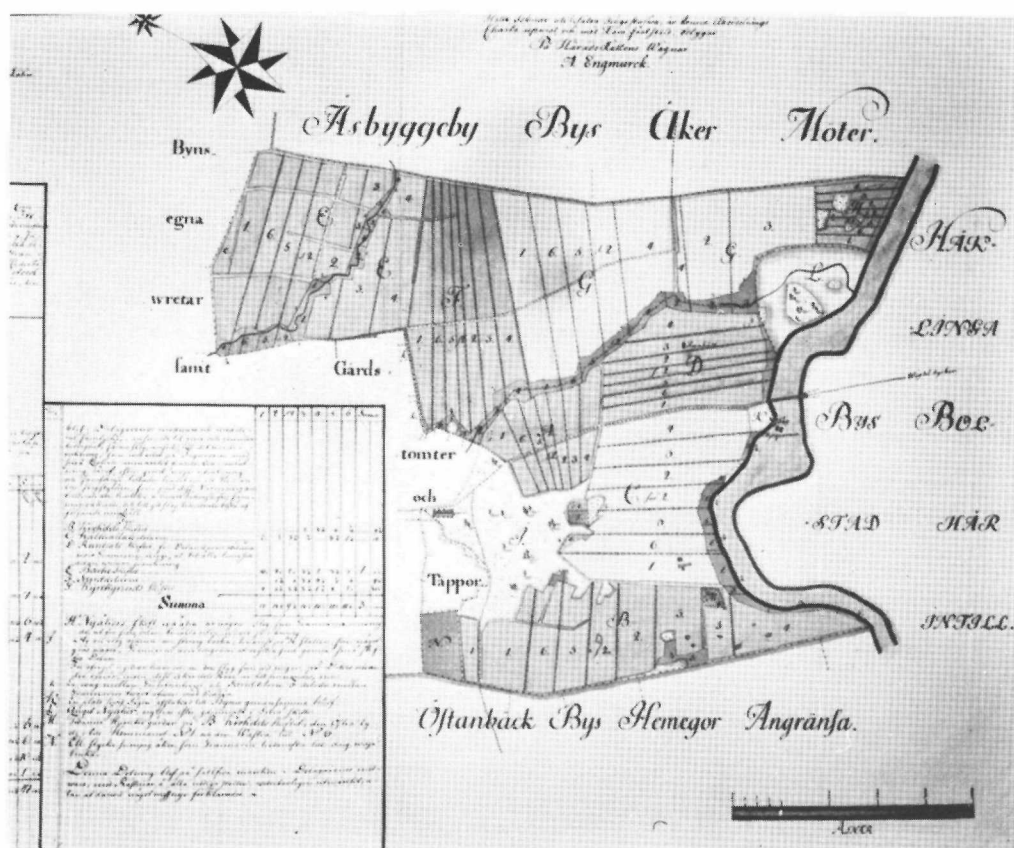

Fig. 55 a. Gs 12. Lund, Valbo sn. Efter F. A. von Rehausen, »Charta öfver Åkerdelningen uti Lund by» 1763. Runstenens plats är av lantmätaren utmärkt i åkerskiftet 3.

Trots den nyss nämnda »berömvärda omsorg» som kammarjunkaren och jordägaren E. L. Söderhjelm på Tolffors hade visat genom att inhägna och resa Lundsstenen, hade den trettio år senare åter fallit omkull.

Vid Fornminnesföreningens årssammankomst den 11.12 1895 dryftades frågan om Lund-stenens tillstånd och vilka åtgärder som borde vidtagas. I protokollet § 7 heter det: »På förslag af Lektor Kempff uppdrogs åt Herr ordföranden och undertecknad att hos Valbo sockens kyrkoråd göra framställning om den s. k. Valbostenens flyttning till Valbo kyrka och uppsättning på lämplig plats därstädes. Platsen där runstenen nu finnes, ansågs böra utmärkas genom en enkel sten eller dylikt minnesmärke. Till kostnaden vore föreningen villig att deltaga med ett belopp ej öfverstigande 50:— kronor . . . Gefle som ofvan Oskar Fyhrvall.»

En skrivelse av följande lydelse avsändes så i september 1896 till Vitterhetsakademien: »Med stöd af Akademiens benäget gifna tillåtelse har styrelsen för Gestriklands fornminnesförening flyttat den s. k. Järfsta-runstenen från dess plats vid Gefle stads södra tull in i stadens kyrka för att på det

över den 1899 till Valbo kyrka flyttade s. k. Lundstenen. Det berättas att en bonde i Lund fraktade hem en del av den raserade stenen för att använda den som brosten, men att den på morgonen var upprest mot stugväggen, och då detta skedde natt efter natt måste han frakta den tillbaka.» — En tydligen sen variant av traditionen meddelas av E. Bellander i Inventeringen 1931: »När stenen stod på gårdet i Lund, brukade den stundom flytta på sig. Varje gång förde man den tillbaka till den plats, där den brukade stå. Till slut tröttnade man emellertid på detta och flyttade stenen till kyrkan, där den sedan dess stått.»

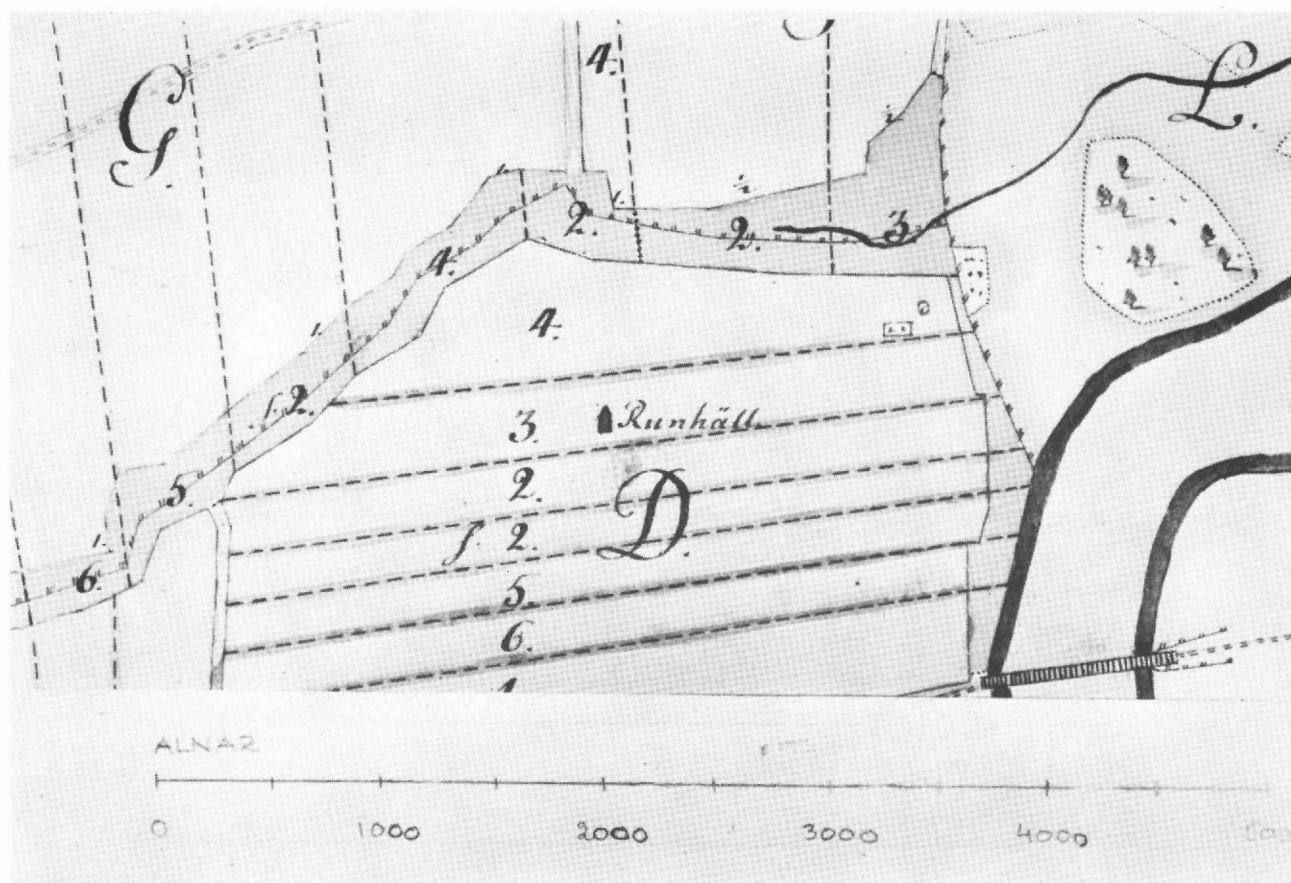

Fig. 55 b. Detalj av »Charta öfver Åkerdelningen uti Lund by».

sättet rädda den undan en eljes sannolikt inträffande snar förstöring.⁵ En liknande åtgärd synes ett annat dylikt minnesmärke i Gefle omnejd vara i lika stort behof af, nemligen runstenen ... i Valbo socken, Lunds gärde. Detta minnesmärke ligger nu kullfallet och utan vård. – Genom underhandling med Valbo sockens kyrkoråd har tillåtelse vunnits att uppställa stenen på lämplig plats i församlingens kyrka och jordägaren har på tillfrågan sagt sig mot stenens bortflyttning icke hafva något att påminna. – Styrelsen för Gestriklands Fornminnesförening får alltså härmed hos Kongl. Witterhets, Historie och Antiquitets Akademien anhålla om tillåtelse att från dess nuvarande plats flytta ofvannämnda runsten och uppställa den å rum, som kan finnas lämpligt, inom Valbo församlings kyrka. Gefle i Sept. 1896.

För Gestriklands fornminnesförenings styrelse

C. A. T. Björkman/Oskar Fyhrvall.»

Först ett par år senare var Lund-stenen flyttad från sin ursprungliga plats och rest på det ställe, där den nu står. I Fornminnesföreningens protokoll från årsmötet den 17.3 1899 meddelas (§ 4), att sekreteraren redogjorde »för flyttningen af runstenen å Lunds gärde i Valbo socken. Stenen var nu upprest vid

⁵ »Järfsta-runstenen» är en felskrivning; skall givetvis vara Söderbysten, som 1895 hade flyttats till Trefaldighetskyrkan i Gävle.

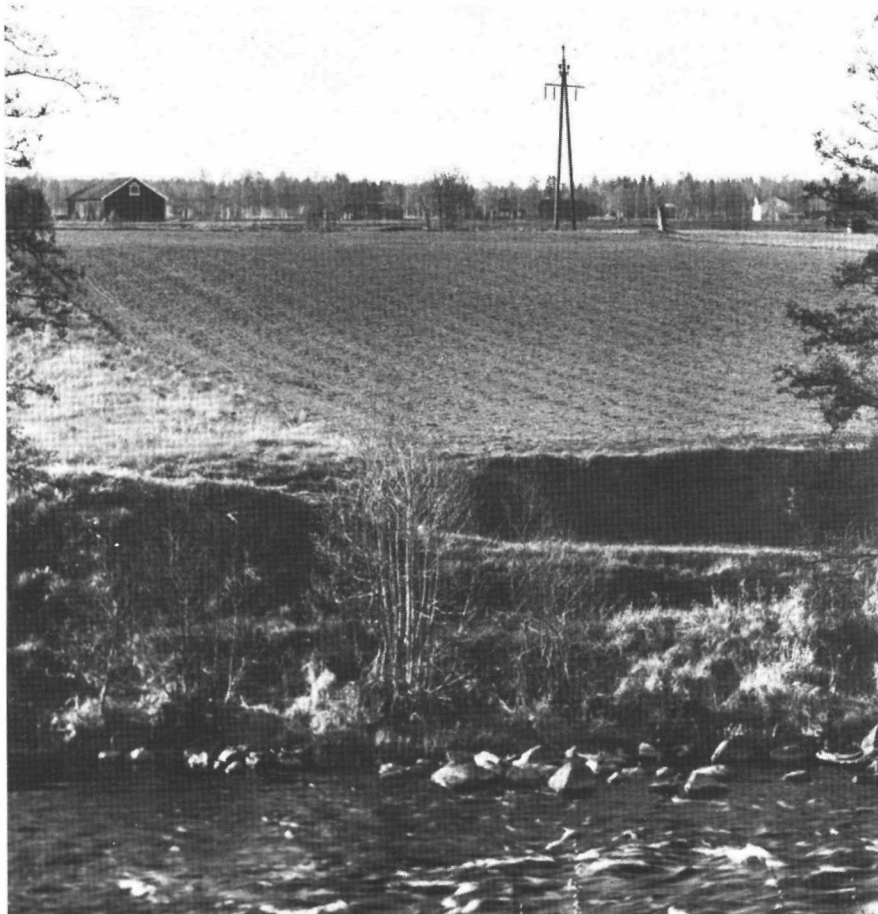

Fig. 56. Den ursprungliga platsen för Gs 12 är markerad med en minnessten, som syns på åkern till höger om ledningsstolpen.

västra ytterväggen å Valbo kyrka söder om tornutsprånget. Med tacksamhet skulle här antecknas, det tillmötesgående som vid denna förflyttning visats föreningen af Tolfors bruksägare Herr C. T. Söderhielm, i det han för ändamålet ställt folk och dragare till föreningens förfogande.»

Då Fornminnesföreningens sekreterare O. Fyhrvall redogör för verksamheten skriver han (i *Meddelanden 1899*, s. 30f.): »Det viktigaste föreningen utträttat under det gångna året torde dock vara flyttningen av *Runstenen å Lunds gårde* . . . Denna runsten har länge stått lutande och fallfärdig på sin plats en(!) stycke in på gårdet till höger om vägen, då man söderifrån passerat bron öfver Gafle å vid Svedens qvarn och såg, och synbarligen behöft komma till ett för såväl tidens som annan åverkan mera skyddat ställe. Så snart därför Söderbysten invid Gefle genom flyttningen till stadens kyrkas vestra vapenhus blifvit tryggad mot ytterligare förstörelse, beslöt Föreningens styrelse att söka göra något äfven för förstämde stens bevarande. Genom välvilligt tillmötesgående af bruksegaren hr T. Söderhjelm å Tolfors, som bekostat transporten, lyckades det också att förlidet års höst få den flyttad till Valbo kyrka, der den med vederbörligt tillstånd upprestes mot dennas vestra yttervägg söder om tornutsprånget, då den befanns för stor att, såsom man först tänkt sig, uppställas någorstädes i kyrkans inre. Detta senare arbete har utförts under ledning af ingenjör B. Lindström i Gefle. Att flyttningen i vetenskapligt hänseende verkstälts med vederbörlig omsorg och varsamhet, har öfvervakats af styrelsens vice ordförande

hr lektor Hj. Kempff, som äfven lofvat att i Föreningens Meddelanden införa en uppsats rörande stenen med tolkning af den å densamma förekommande runristningen. Minnet af platsen, der runstenen stått, har styrelsen för afsigt att genom något lämpligt märke söka bevara.»

Den tilltänkta åtgärden vidtogs; Lund-stenens ursprungliga plats har markerats med en liten sten, rest i åkern, 75 m NÖ om den nuvarande landsvägen, 150 m N om det västra brofästet i bron över Gavleån. Se fig. 56. På minnesstenen finns en »medaljong» inhuggen, som har den korta inskriften »Baut 1100».

Den plats, där Lund-stenen ursprungligen restes, är av intresse. Enligt N. J. Ekdahl, som reste i Gästrikland år 1830, fanns där ett gravfält, som då bestod av nio högar; se »Historiska och Antiquariska anteckningar gjorda under en resa i Gästrikland år 1830» (A. 14, D. b., ATA). Om detta bygravfält har tydligen många sägner funnits.⁶ Det kan anmärkas, att ett vadställe har funnits N om runstens gamla plats. Om detta vad över Gavleån och om en äldre vägförbindelse lämnar hembygdsforskaren P. N. Persson några uppgifter i *Gefle Dagblad* den 19.2.1955: »Av gamla kartor framgår, att en väg Åsbyggeby – Lund strök fram förbi stenens ursprungliga plats, fortsatte förbi Östanbäcks dåvarande säteri upp mot nuvarande Skiljebro (Skällbro) i Bäcks äldsta bybebyggelse och sedan följde vägen nedanför nuvarande Bäcks by genom Västbyggeby in på den gamla färdvägen mot Dalarna. Mitt för Lundstens plats har vi . . . ett vadställe, synligt vid lågvatten och numera året runt, sedan fördämningen vid Kycklingen (Åbyfors) raserades.»

Som ovan har nämnts flyttades runstenen år 1898 till Valbo kyrka. Där undersöktes stenen ett par år senare av Otto v. Friesen (juni 1901). I sin till Vitterhetsakademien insända berättelse »Runstenar i Uppland och Gästrikland åren 1899, 1900 och 1901» lämnar han följande beskrivning av stenen, »där den nu är uppställd vid kyrkväggen . . . Stenen är nedtill tvärt afslagen och från springan mellan de båda på detta sätt uppkomna styckena sträcka sig starka afflagringar uppåt (i sht på venster sida) och nedåt; dessa flagringar ha borttagit rätt mycket af ristningen. På nedre stycket återstå blott ett fåtal runor. Men att detta nedre stycke verkligen hör i hop med det öfre framgår otvetydigt såväl af framsidan där styckena i bredd svara h. o. h. mot hvarandra som af stenens högra sidoplan (från åskådaren räknadt) där skiktningen i de båda stycken passa direkt i hop. Man kunde nämligen draga i tvifvelsmål att stycket nedtill hör till ristningen, då man ser teckningen i Bautil, som ger en helt annan läsning.»

Lundsstenens tillstånd trettio år senare (1.12.1931) beskrivs av E. Bellander: »I 2 delar. Partiet vid brottet mycket skadat, särskilt i vänstra kanten; samma är förhållandet med översta kanten. Genom skadan är en del av slingan och många runor borta. I vänstra kanten, där den ursprungliga ytan är borta, ha senare tre runor och en linje, bildande fortsättning på slingan, inhuggits. – På smalsidorna märkas av vatten bortvittrade partier.» Vad Bellander menar med sina senare inhuggna tre runor är obegripligt; några sådana finns icke på stenen.

Vid min runinskriftsinventering år 1945 föreslogs några konserveringsåtgärder, vilka vidtogs av Riksantikvarieämbetet år 1952. Där föreslogs också, att den vackra stenen skulle flyttas från sin ur vissa synpunkter olämpliga plats, men någon sådan åtgärd har ej vidtagits.

⁶ I *Gefle Dagblad* lämnas den 19.2.1955 några uppgifter om sådana till Lundgravfältet knutna sägner: »Kring runstensplatsen och den alldeles där intill belägna Nyåkershögen . . . har sägner bildats och bevarats från far till son. Ännu långt in i våra dagar har skattgrävning företagits i dessa högar, och spår efter skattsökerierna kan man alltjämt se i form av gropar i högarna . . . En av sägnerna om Nyåkershögen berättades på sin tid av framlidne August Lundberg i Lund och lydde sålunda: Två män från Åsbyggeby skulle en midsommarnatt försöka sin lycka som skattgrävare. Då de hållit på en stund med grävandet kom det fram två små gubbar och ställde sig att glo på dem och deras förehavanden. Skattsökarna hörde dem viska sinsemellan och på den ene lille gubbens fråga: 'Vem ska vi ta först?' svarade den andre: 'Vi tar den med röda luva!' Den av skattsökarna, som bar en röd luva glömde därvid att de måste vara absolut tysta under grävningen samt utbrast: 'Ni ska så faen heller'. Han hann inte säga ut orden, förrän han fick en sittopp, så han flög över än långt in på Häcklingemarken. Kamraten sprang då förbrinnande livet därifrån, och det dröjde sedan länge, innan någon åter prövade lyckan vid Nyåkershögen.» I artikeln återges även sägnen om det fagra midsommarspöket och om »Rönningfars kråkskytte». Tidningsuppsatsen avslutas på följande sätt: »Den nya Lundbybron byggdes närmare Nyåkershögen, som alltjämt finns kvar med sina knotiga martallar, vilka trots den goda jordmånen ännu aldrig burit mer än tumslånga årsskott. Generalplanen för området och vattenregleringen gör väl att bara toppen av högen i framtiden blir synlig med minnesstenen efter den ursprungliga runstenen, som berättar om Ebjörn, storman i byn och långfarare.»

Rödgal gävlesandsten. Höjd över marken 300 cm, största bredd (nedtill) 88 cm, bredden tvärs över korset 83 cm, tjockleken (nedtill) 35 cm. Största runan är 11,5 cm, minsta runan 4,5 cm.

Ristningen är mycket skickligt huggen med jämna, rundade linjer. Stenens nedre del har brustit loss, varvid en avsevärd del av ristningen har gått förlorad. Denna svåra skada är äldre än den första uppteckningen av runorna, vilken gjordes av Bureus vid början av 1600-talet.⁷ Någon suppling av inskriften med hjälp av gamla läsningar kan sålunda ej göras. Detta förhållande är synnerligen beklagligt, eftersom upplysningar av stort intresse tydligen har stått på de ohjälpligt förlorade partierna av ristningsytan.

Inskrift:

ipal - ra × **lit rita stin þino** + **abtir ibiurn sun sin** × **þar uar** -... **h**... **uain** × **auk**
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
arnfasta auk ai -... **þair uð**... -**up hialbi honsalukups muþir** × **runor ritar hu - msr**
 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115

ipal - ra *let retta stæin þenna æftir Æibiorn, sun sinn. Þæir varu ... Svæinn (?) ok Arnfasta ok Æi ... þæir ... Guð hialpi hans salu ok Guðs moðir. Runar rettar hu - msr*

»**ipal-ra** lät resa denna sten efter Ebjörn, sin son. De voro ... Sven och Arnfast och ... de ... Gud hjälpe hans själ och Guds moder. Rätta runor högg Åsmund.»

Till läsningen: Inskriften börjar vid drakhuvudet upptill till vänster på stenen. Före **1i** finns ej skiljetecken. Runan träffas, ett stycke nedanför toppen, av en ornamentslinje, som avslutar käften på draken. **3a** har, i likhet med inskriftens övriga **a**-runor, ensidig bistav. Av runan **5** återstår en tydlig huvudstav; till höger om huvudstaven finns två små urgröpningar med ojämna kanter, som möjligen kan utgöra rester av två parallella bistavar. I så fall skulle runan vara **o** med två korta, långt från varandra placerade bistavar. Dessa skulle ha utgått vinkelrätt, eller snarast något uppåt från huvudstaven, medan inskriftens övriga **o**-runor (**22**, **85**, **103**) har snett ned åt höger riktade bistavar, vilka står ganska nära varandra. Upptill till vänster har runan **5** en grund, vittrad skåra, där en **t**-bistav möjligen kan ha funnits. Runan **5** måste numera betecknas som oläslig. **10t** har genom en flagring intill övre ramlinjen förlorat sin högra bistav. **18n** har kort, ensidig bistav; samma form har alla **n**-runorna. **22o** har ensidiga, snett ned åt höger riktade bistavar; samma form har de andra **o**-runorna. Skiljetecknet före **23a** består av ett litet kors; övriga har kryssform. **28i** är tydligt. Runföljden **40–45 þaruar** är säker. Av runan **46** återstår en tydlig huvudstav. Möjligen kan ett kort och mycket svagt spår av en **u**-bistav skönjas i kanten av den stora skada, som här börjar. Av den högra runslingan har här ett långt stycke, omkring 75 cm, gått fullständigt förlorat. Av **47h**, som står inne på stenen, just där slingan åter blir synlig, finns övre hälften av huvudstaven och bistavarna på vänstra sidan om huvudstaven. Runans övriga delar har fördärvats av en djup flagring. Mellan **47h** och **48u** har en runa förlorats i denna flagring. Runföljden **48–62** är djup och tydlig, trots att runorna **52–62** är små. **62a** är sålunda säkert; som huvudstav tjänstgör slinglinjen; jfr **100r**. Runföljden **63–115** står i den andra runslingan, som börjar ett stycke från det mindre drakhuvudet snett till höger nedanför korset. Runan **63** är skadad genom en djup flagring, som träffat huvudstaven något ovanför dess mitt. Runan kan ha varit **a**. **64u** har förlorat bistavens nedersta del i den stora flagringen ovanför brottet. **66a** och **67i** är djupa och tydliga. Av **68** återstår övre hälften av huvudstaven; inga spår av bistavar vid toppen. Runan kan ha varit **a**, **n**, **h** eller **r**. Därefter är ristningen helt förlorad i brottflagringen på ett 35 cm långt stycke. På detta bortfallna stycke av slingan har plats funnits för ungefär åtta runor. **69þ**, som har sin plats omedelbart nedanför brottet, är oskadat. Runföljden **69–73** är väl bevarad. **74a** har förlorat huvudstaven nedanför bistaven; runan är

⁷ Om den av Peringskiöld och Celsius lämnade oriktiga uppgiften se ovan s. 108, not 2.

Fig. 57. Gs 12. Lund, Valbo sn. Efter J. Bureus i F a 5. (Till höger Gs 15.)

säker. Därefter är runbandet, på grund av brottet och genom svår flagring, helt försvunnet på ett omkring 75 cm långt stycke. På detta fördärvade parti av inskriften har plats funnits för ungefär tjugo runor. Av runan 75, som av sammanhanget att döma har varit **k**, återstår i flagringskanten ett kort stycke av huvudstavens nedre del. 76 **u** har, liksom de närmast följande runorna (77–83), förlorat ett stycke av toppen i en skada i stenens vänstra kant. 79–80 **ia** står tätt ihop och något lutande, beroende på att ristningsytan på detta ställe har varit ojämn och därför svårastad. I 86 **n** är bistaven vinkelrätt ansatt. 87 **s** har formen r^{\downarrow} , medan 94 **s** däremot har formen \downarrow . I 100 **r** tjänstgör slinglinjen som huvudstav. 103–104 **or** möts i topparna; 105–106 **ri** står trångt. 111 **u** har förlorat ett kort stycke av bistavens nedersta del. Runan 112 står på ett ojämnt och vittrat ställe; den är numera så svårt skadad, att den måste betecknas som oläslig. Den kan ha varit **s** eller kanske en binderuna **au**. Inskriftens sista runor (113–115) är däremot fullt säkra: **msr**. Inskriften slutar utan skiljetecken.

Bureus (F a 5): **ipalora · lit · rita stin pino · abtir · ibiurn sun · sin × par × uri ... uain · auk · arnfast · auk · a ... pai · ua ... kup · hialbi honsol ukups mupir runor ritar hulmsr.** – Hadorph och Christofersson: **ipilora × lit rita stin pino + abtir ibiurn sun sin × par uar ... uain × auk arnfasta ... auk ain ... pair uia ... -up hialbi honsalukups mupir × runir ritar hurmsr.** – J. Peringskiöld (Fh 5): **ipilora × lit rita stin pino + abtir ibiurn sun sin × par uar haupink helsana uk uant selalant ala suain × auk arnfasta auk ainuitr pau kombana kiarpi kuml at ibiurn ier po i aurara kup hialbi honsalukups mupir × runir ritar hurmsr.** – Celsius (22.7.1726): **ipalora × lit rita stin pino × abtir ibiurn : sun sin × par uar ... h ... uain × auk arnfasta auk air ... pair ua ...**

Fig. 58. Gs 12. Lund, Valbo sn. Efter teckning år 1690 av Ulf Christoffersson.

up hialbi honsalukups mupir · runor ritar huāmsr. I *Acta Lit. Sveciæ* ågerges runan 68 som **b**; skiljetecknen har korsform, ej kryssform; efter 99**r** har skiljetecknet fått formen av en punkt.

Ekdahl (1830): 1–7 **ipalora**. Skiljetecknet efter 22 **o** har getts kryssform. Runan 33 **n** är uteglömd. 47**h** har ej iakttagits. 68 **ŋ** (?). Runföljden 110–115 **huāmsr**.

Wiberg (3.7 och 9.7.1864): **ipaltra** × **lit rita stin pino** × **abtir ibiurn sun sin** × **par uar h**... **uain** × **auk arnfast - uk ar**... **pair uj**... **-up hl -b - honsalukups mupir** × **runir ritars humsr**. Han kommenterar sin läsning på några få punkter: »Att läsa *ipintora*, i likhet med *Bautil*, är icke behöfligt: efter stenens rengöring blefvo runorna **ipaltra** fullt synliga.»⁸ 47**h**. Efter förnyad granskning av inskriften ett år senare (3.7.1865) kommer Wiberg till annat resultat beträffande ett par runor: »För ytterligare collationering af den märkvärdiga run-text med deraf gjorda afteckningar, begaf sig ref., beledsagad af Hr. Söderholm, ännu en gång till Lunds by. Under serdeles gynnsam belysning togs runstenen åter i betraktande.» Runföljden 69–74 läser han nu **pair ua** och tolkar den som 'de voro'. Runan 47, som han »i likhet med sina föregångare förr läst **h**», gav honom nu »anledning till något tvifvelsmål, då ingenting visade sig tydligt af den utom den nakna stafven, så att besagde runa kunde lika lätt vara runan **i**, utan att ref. derföre vill bestämdt påstå, att hon så är». I *Gestriklands runstenar I*

⁸ Wibergs uppfattning, att *Bautil* har läsningen **ipintora**, är ej korrekt. *Bautil* har nämligen **ipilora**.

(1865), där Wibergs läsning och Söderholms avbildning publicerades, finns en liknande kommentar till läsningen (s. 4, not 5). – Om K. Hj. Kempffs undersökning år 1886 se nedan s. 118.

v. Friesen (1901) har i stort sett samma läsning av inskriften som jag. Om runan 5 anmärker han: »denna runa osäker; till venster upptill en flagring måne t??». Av runan 46 »synes endast hufvudstafven; bist[afven] bortflagr.; ej h». 47 h »skadat men dock säkert. Runan 68, av vilken endast toppstycket är i behåll, kan enligt v. Friesens avritning av runan ha varit u eller r. 103 o; »nedre bistafven är osäker». 112 är »osäker»; den återges ʝ; »aftryck i ler ger ʝ».

Inskriften på denna vackra runsten var redan vid början av 1600-talet tydligen lika svårt skadad som den är i dag. Redan då hade den höga och smala stenen nedtill brustit. (Sprickorna i stenens nedre del markerar på det träsnitt, som återges i Peringskiölds *Ättartal* 1725 och i *Bautil* 1750, men eljest ger denna avbildning en i ordets egentliga mening falsk bild av runstenen; se nedan.)

Genom brottet och skadorna i ristningsytan har tyvärr de delar av inskriften gått ohjälpligt förlorade, som av allt att döma har innehållit viktiga uppgifter om de på stenen nämnda personerna. Icke heller deras *namn* har – med ett undantag – gått fria från skador.

Stenen har rests av en person med ett namn, som av ristaren har återgivits som **ipal-ra**. Något personnamn, som skulle kunna sammanställas med denna runföljd, är icke känt i runinskrifternas stora namnskatt. Det dunkla namnet har t. ex. »tolkats» som ett kvinnonamn »Edelora» (Brocman a. a. 1762), »Adelthora» (se Widmark a. a. 1860), »Edeltra» (Wiberg a. a. 1865, s. 3, not 1). Wibergs kommentar till namnet lyder: »d.ä. ädel längtan, af medelsvenskans edhil, isl. edli, ödli, adhal, härkomst, slägt och tra, åtrå, trånad, isl. þrá, ett kanske icke opassande qvinnonamn.»

Stephens (1884): »ITHALTRE (=Noble-tree), reminding us of the old Scando-Gothic female names ADALLINDA and ADALROT, is here found for the first time. As we see, she was a widow» . . . Brate, som tolkar namnet som »Idal på Rå (?)», lämnar följande förklaring: »**ipalora** tyckes böra uppdelas i ett mansnamn **ipal**, vars motsvarighet annars ej är känd annat än i forntyska från 700-talet: *Idalus* m., *Idala* f. Förstemann *Altd. Namenbuch* I, och en ortsbeteckning **o ra ā rā**, som ock är obekant i trakten.» Se *Svenska runristare* (1925), s. 30.

Den döde sonens namn, **ibiurn**, erbjuder däremot ingen svårighet; det är visserligen ganska ovanligt, men föreligger med säkerhet i två uppländska inskrifter (U 176: **aebiarn** och 751: **aib-rn**), i en sörmländsk (Sö 255: **aibiarn**), en närkisk (Nä 11: **eibiurn**) och en gotländsk (G 203: **aibiurn**). Diftongen *æi* skulle alltså här av Åsmund ha återgivits med **i**-runan, trots initialställning. Monoftongisk stavning av *æi* (t. ex. **stin**, *stæin*, **pim**, *þæim*) förekommer flerstädes i Åsmunds ristningar.⁹ Det är likafullt anmärkningsvärt, att han på Järvstastenen (Gs 11) ristar **aimunt**, ej **imunt**, *Æimund*, medan förleden i *Æibiorn* har återgivits med **i**.

Runorna 66–68 **ai** - kan knappast utgöra något annat än början av ytterligare ett personnamn. Det har antagits vara *Æinvitr*, *Æirikr* eller det ganska vanliga mansnamnet *Æilifr*. Den skadade runan 68 kan emellertid icke ha varit **l** eller **r** (se ovan »Till läsningen»), varför varken *Æirikr* eller *Æilifr* kan komma i fråga.¹⁰ Ett namn »*Æinvitr*» är icke annorstädes belagt. Vilket namn som här har stått kan ej bestämmas; man får nöja sig med att veta, att det varit ett namn med den välkända förleden *Æi*.

Vad slutligen **arnfasta** beträffar, är dess slutruna överraskande. Ett mansnamn *Arnfastr* är ju välkänt.¹¹ Däremot är både en svag form *Arnfasti* (oblik form *Arnfasta*) och ett kvinnonamn *Arnfasta* helt okända. Redan K. Hj. Kempff har uppmärksammat den egendomliga namnformen. I sin avhandling

⁹ Thompson framhåller (a. a. s. 100): »Asmund shows considerable vacillation in his representation of the diphthong /æi/, symbolizing it thirteen times digraphically and ten times with a single rune.»

¹⁰ Vid sin behandling av Gs 12 skriver Thompson (a. a. s. 105): »The third name is incompletely preserved; one might expect some form of *Æilif* (feminine) or *Æilifr* (masculine), both attested in Uppland. If the second occurrence of *þæir varu* on L 1050 refers to the three names just discussed, one may safely assume that the masculine forms are called for.»

¹¹ Namnet förekommer säkert belagt i följande svenska inskrifter: U 31, 635, 636, Sö 345 och Sm 148.

Fig. 59. Gs 12. Lund, Valbo sn. Efter teckning med text i Peringskiölds Monumenta.

Bild- och runstenen i Ockelbo (1887) framhåller han – i samband med det på Ockelbostenen förekommande mansnamnet **blesa** – att detta namn till formen är »svagt fem.» Han jämför *Blesa* med mansnamnen *Orøkia* och *Sturla* och frågar sig, om namnet »ej till äfventyrs är svagt masc. med redan -a i nominativen». Kempff fortsätter: »Så har, efter år 1886 gjord granskning, Valbostenen å Lunds gärdet i Gestrilands: SUAIN × AUK ARNFASTA AUK AIB . . ., där ARNFASTA högst sannolikt är både masc. och nominativ. I hvarje fall är väl Blesa här en sidoförm till BLESIA». Se a. a. s. xlf. Senast har namnet behandlats av Cl. W. Thompson (a. a. s. 105), som konstaterar: »**arnfasta** is either an oblique form of a

masculine name *Arnfasti* or the nominative of a feminine *Arnfasta*. These weak forms are unattested, although the strong masculine name *Arnfastr* is not uncommon. *Arnfasti* would stand in relation to *Arnfastr* as *Sigfasti* on U 193 to the more common *Sigfastr* ... Also frequent are the names *Fasti* and *Fasta*, abbreviated forms of names like *Fastulfr*, *Fastlaug*.» Jfr L. Peterson a. a. 1981, s. 140 f.

En möjlighet till förklaring som man i detta fall kanske ej bör bortse ifrån är, att den sista runan kan vara felristad; nästa ord i inskriften börjar ju på **a** (**arnfasta auk**).

Inskriften kan tyvärr ej rekonstrueras på grund av de omfattande skadorna. Endast på två ställen kan suppleringar göras: runföljden 43–45 **uar[u]** och 73–74 **ua[ru]**.

Ett mycket djärvt suppleringsförsök har gjorts av George Stephens, tryckt i ONRM III (1884). Stephens skriver (a. a. s. 322): »As I have said, some words on this stone have fallen away. Supplying them . . . in analogy with what is found on other such monuments, we get: »Iþaltre lit rita stin þino abtir ibiurn, sun sin, þer uar h(aima tauþr; en s)uain auk arnfast auk Ai(rik, bruþr.) þair r(aistu kumbel). kuþ halbi honsalukuþs muþir! runor-ritar hulms r (= risti).» Översättning: »Ithaltre let write stone this after Ibiurn, son sin (*her*), ther (*who*) was (at-home dead) (*who died in this mother's house*); (*en*) (*but*) Swain eke Arnfast eke Ai(rik, his-brothers), they raised the *cumbel* (*grave-marks*). God help his soul eke (*and*)God's mother! The-rune-writs (=winds and runes) Hulms r(*isted*) (carved).»

En betydligt mer ingripande »komplettering» av inskriften än den nu nämnda hade emellertid åstadkommit inemot två hundra år tidigare, en komplettering, som skulle komma att sätta tydliga spår i den svenska historiska sjuttonhundratalslitteraturen.

I Peringskiölds *Monumenta* 5 finns nämligen en teckning av Gs 12, signerad J. P. (se fig. 59). Enligt denna teckning har runstenen den »härliga Öfwerskriften»: ¹² »iþilora × lit rita stin þino + abtir ibiurn sun sin × þar uar haupink helsana uk uant selalant ala suain × auk arnfasta auk ainuitr þau kombana kiarþi kuml at ibiurn ier þo i aurāra kuþ hialbi honsalukuþs muþir × runir ritar hurmsr». (I denna runtext, som även återges till höger om teckningen, har små kryss insatts mellan varje ord.)

Peringskiölds översättning av denna runtext, ristad »till Helsingarnas Odödliga namn och minne», lyder: »Edelora lätt skrifwa denna Steen (: till ähra och hugkommelse:) efter Ibbiörn sin Son, then ther war Helsingarnas Höfdinge, och want alla (:hehla) Säländ; Swen och Ärnfastr och Ainuiter the kompanarne, (eller Stallbröderne:) gjorde Kummel åth Ibbiörn, som dödde i Öresund; Gud hiälpe hans Sial och Guds Moder. Runorne ritat Hurmsär.»

Efter denna Peringskiölds redogörelse för runinskriften är ett blad inhäftat, skrivet av Joh. Palmborg och daterat »Sätra d. 30 Sept. 1733». Bladets innehåll framgår av överskriften: »Ättar-tal för Helsinga-Höfdingen Ibiurn, hwars Rune-sten står i Lunds gårde i Gästrikland och Walbo Sokn 3/4 mil ifrån Gefle stad.» Detta släktregister, som börjar med Önund Jarl i Norge och Trondheims län, avslutas med Ibiurn, son till Thore Helsing och Idilora. Palmborg anser det sannolikt, »at Thore Helsing och des hustru Idilora haft sitt säte på lund och blifwit jordsatte uti den där näst wid siön belagne stora Ättebacken».

Den »förbättrade» runinskriften trycktes i förordet till *Fragmentum runico-papisticum* (1721). J. Fr. Peringskiöld skriver där: »Accedat, in robur nostræ assertionis, saxum, parœcia Walboensis in Gestricia, quod delineari curavit Nob. Hadorphius, concepta ejusmodi votiva formula insignitum», varefter inskriften återges. Översättningen lyder: »Idilora curavit incide lapidem hunc in memoriam Ibiorni filii sui, qui erat Dux Helsingorum, atque omnem devicit Selandiam; Sueno & Arnfastus atque Ainuiter socii, fecerunt tumulum Ibiorno, qui moriebatur in Öresundia; DEUS adjuvet animam ejus & mater DEI. Ipsas incidit Hurmsr.» Författaren hänvisar därefter till Cl. Örnshjälms *Historia Ecclesiastica*, tryckt 1689: »Consulat, cui volupe est, hac de re non nulla disserentem Nob. Dom. Oernhielmium in hist. Eccl.

¹² Se ovan s. 108, där Peringskiölds uttalande om inskriften citeras i sin helhet.

p. 610.» Örnhjälms nämner emellertid icke Lundsstenen, helt enkelt därför, att på hans tid det förfalskade partiet om »hälsingarnas hövding» ännu icke hade tillverkats.¹³

I *Ättartal För Swea och Götha Konunga Hus, Efter trowärdiga Historier och Documenter vpräkndat Af Cancellie-Rådet Joh. Peringskiöld* (1725) publiceras ett *osignerat* träsnitt av den »förbättrade» runstenen. I motsats till teckningen har där, vid sidan av runstenen, ett stycke av den äkta delen av stenens nedre del avbildats. Det är detta träsnitt, som senare skulle återges i *Bautil* (1750). I *Ättartal* översättes inskriften på följande sätt: »Idilora / lät rita i denna sten åminnelsen efter Ibiörn sin son; then ther war Höfdinge för Helsingarna och öfwerwant alt Seland. Swen och Arnfast och Ainwitr som woro fölglagare gjorde thenne sten-resningen åt Ibiörn / som dödde vti Öresund; GUD hialpe hans siäl och GUDZ moder. Runorna riste Hurmsr.»

Det förfalskade tillägget på Lundsstenen hälsades naturligtvis med stor glädje av Olof Broman (1676–1750). Han hänvisar till detta vid ett par tillfällen i *Glysisvallur*. Redan i det väldiga arbetets första kapitel, »Tit: I: om Helsingeland» heter det, att »någre säja Norrbaggen Ketils Sone Son *Thore Helsing* wara Stamfadern, hwilken lefde uti Kung *Inges III* eller *Ingemunds* tjd, A.C. 1084 och hade en Son, *Ibiurn* wid namn, hwilken war *Haufding Helsana*; såsom thet läses på en Runsten i *Walbo* Sockn; thet är, *Höfdinge för Hälsungarna*; intog alt *Seland*, bygde Helsingör, dödde i *Aurura* eller *Öresund*, etc.» (Se *Olof Joh: Bromans Glysisvallur*, utg. af K. A. Hægermarck och A. Grape, 1911–1949, del I, s. 4.) Likaså bygger Broman på Lundsstenens »uppgift», när han om Hälsinglands »Fylkiskungar, Småkungar, Härsar, Jarlar, etc» framhåller, att de »dels med sit egit folk, dels med samnad hand af flere Konungar, gjorde mächtige uttog til många ock wida Länder; lemnande efter sig wakra Segerteckn ock äreminemärken, så wäl i Helsingör, och Helsingborg wid Öresund; hwilket skedde under Hälsungarnes Höfwidsman *Ibiurn Thoreson*, år 1084; hwilka twenne starcka Slott ock Befästningar, en å hwarthera sidon af förenämnda Inlop til Mare Balticum, mödlöst witne bära til Hälsungarnas wälde öfwer bemälte Haf» . . . (Se a. a. del I, s. 46.)

I sin dissertation *De Helsingia I* (1735) utnyttjar Sven Bælter (1713–1760) givetvis Lundsstenen som källa. Bælter har i sitt arbete ett kapitel med titeln »De rebus gestis Helsingorum» i vilket han redogör för hälsingarnas krigiska bedrifter. De första spåren av våra hälsingars hjältemod visar, enligt Bælter, de mycket starka borgarna Helsingborg och Helsingör, vilka uppförts vid Kristi tid eller senare (»Prima igitur, quantum nobis constat, pectoris in Helsingis nostris intrepidid vestigia monstrant gemina illa, eademque validissima castella, *Helsingburgum & Helsingora*, hostibus ultra sinum *Codanum* profligatis, atque ab patriæ finibus sic exulare jussis, ad freti *Oresundici* ripas vel tempore Christi, vel postmodum erecta.»)

För den senare tidpunkten talar ju, enligt Bælter, runstenen i Valbo i Gästrikland: »*Docet enim lapis Valboënsis in Gestricia hæc omnia ad IBIURNI, filii THORONIS Helsingi, tempora esse referenda: Idilora lit rita stin thino aptir Ibiurn sun sin, thar war Hauding Helsana, auk want Sælalant ala; Swain auk Arnfasta auk ainwitr thau kompana giardu Kumbl at Ibiurn, ier tho i Aurara. GUD hialpi hons sal uk guds mudir. Runir ritar Hurmsr.*» Bælters tolkning av inskriften överensstämmer alltså helt med den i *Fragmentum runico-papisticum* (1721) och i *Ättartal* (1725) tryckta översättningen; se ovan s. 119.

Den omgjorda runinskriften skulle också i fortsättningen komma att påverka forskningen i av upptäckaren önskad riktning. Sålunda redogör Olof Dalin i andra kapitlet av *Svea rikets historia 2* (1750) för »En utflyttning från Helsingeland». Dalin skriver: »De Nordiska Folk-flyttningar til andra länder hade nu

¹³ Innehållet i Örnhjälms framställning på det ställe, som J. Fr. Peringskiöld hänvisar till, kan i förkortad form återges på följande sätt: »Med sina flottor försvarade våra förfäder ej blott fosterlandets havskuster mot rövare, utan man företog även expeditioner till avlägsna länder. På de underkuvade områdena kvarlämnade man kolonier för att skydda det som hade förvärvat. Så grundade våra hälsingar vid tiden omkring Kristi födelse eller tidigare på vardera stranden av det gotisk-daniska sundet de två starka borgarna Helsingborg och Helsingör och kvarlämnade på bägge platserna en stor vaktstyrka.»

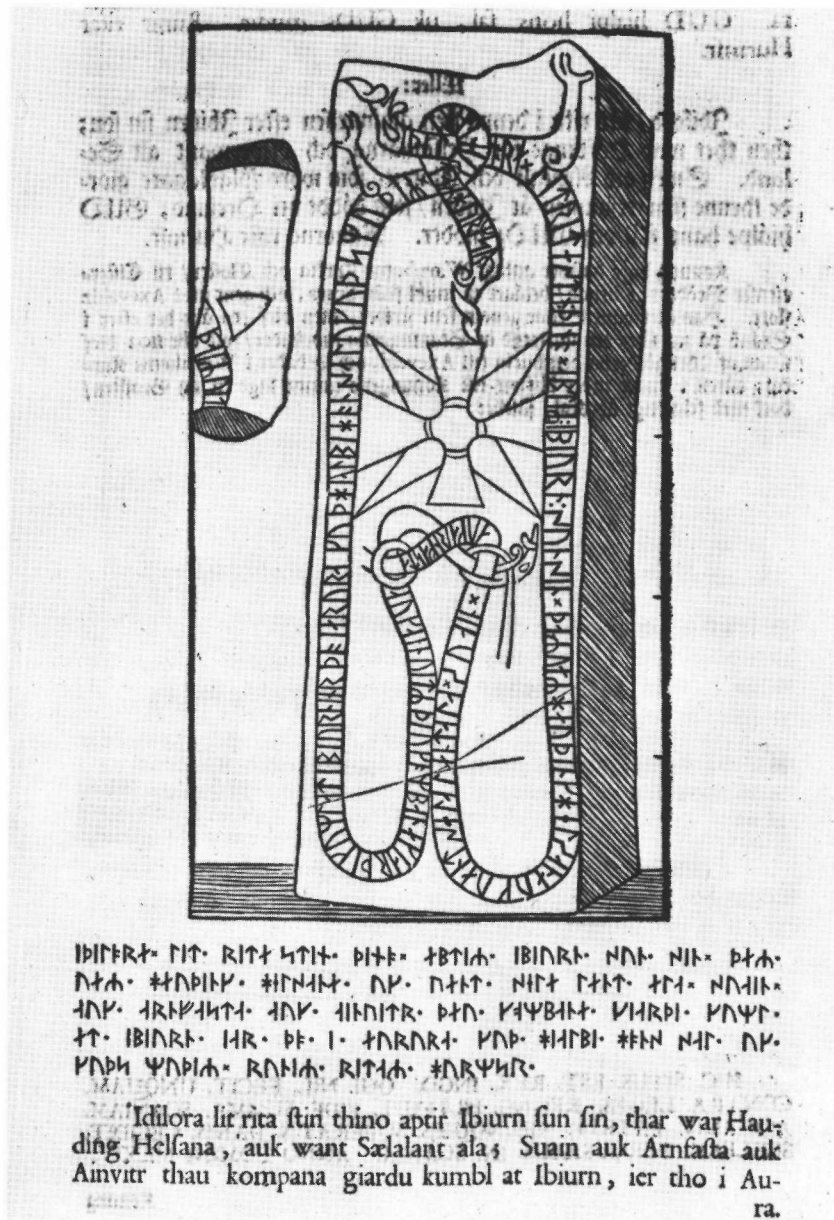

Fig. 60. Gs 12. Lund, Valbo sn. Efter träsnitt, återgivet i Peringskiölds Ättartal (B 1100).

länge uphördt; men en så urgammal Sed gjorde likväl wid denna tid [A.C. 1080] liksom i sidsta andedräkten sit yttersta prof: En stor hop af Helsingelands Invånare gufvo sig til siös under en anförare *Ibiörn*, af *Thore Helsing*s Ätt: De härjade på Dannemark under dess svage Konungs *Harald Hens* matta regering och intogo en del af Seland, fästade sig på begge sidor om Öresund, der *Helsingborg* och *Helsingöhr*, som fordom kallades *Öre-krok*, efter dem fådt namn: *Ibiörn* dog i sundet och blef der begrafven af Stallbröderne *Sven*, *Arnfast* och *Ainvit*, som Runstenen wid *Walbo* i Helsingeland intygat.» Den översättning, som därefter lämnas, är i stort sett samma som i *Ättartal* (se ovan). Dalin tillägger: »*Ibiörns* utflyttning tycks mer hafva skiedt af gammal wana eller af dyr tid i et magert land, än af wedervilja mot Riks-styrelsen i Sverige, som af dess Konung med all ömhet förestods». Dalin meddelar

också, att tidigare forskare har hyst den uppfattningen, »at denna utflyttning skiedt wid Christii tid; men Walbo-stenen i Helsingeland, som är et äreminne öfver sielfve Anföraren, wisar, at då redan Christendomen war införd i Sverige».

Året efter att Olof Dalins *Svea rikets historia II* hade tryckts, utkom Johan Böckmans dissertation (præs. Sven Bring) *De Origine urbium antiquarum Sviogothicæ* (1751). Dissertationen innehåller (i § XII) en utförlig och delvis något kritisk redogörelse för diskussionen om bl. a. Helsingborgs namn. Det heter där: »Maneamus igitur in simplici derivatione & concedamus ab *Helsingis* nomen esse derivandum. Interim tamen quo tempore suis eruptionibus in hæc loca penetraverint Helsingi, prorsus obscurum. Libenter fidem haberem illis, qui circa Christi natiuitatem conditum *Helsingburgum* autumnant, modo conjecturæ suæ aliqua præsidia in medium offerre possent . . . Sed quid nobis cum recentiorum conjecturis vel somniis potius, cum tota antiquitas nihil adjumenti præbet . . . Quæstio igitur primaria huc redit, an probari possit, Helsingos aliquando armis suis Scanium & vicina loca infestasse. Videtur hoc esse perspicuum ex saxo Runis inscripto, quod sepes pagi *Lund in Gestricia* hodieque seruat, & Nobil. PERINGSK. adfert in Ättartal p. 39. Inscriptionem jam mutilam ex *BURÆI schedis* restituit nob auctor» . . . Sedan följer så den av Peringskiöld »återställda» läsningen. Böckman fortsätter: »Dolemus merito de lapidis inscriptione inter eruditos nullo modo convenire, nam reverendus. *OLAUS CELSIUS* nihil in lapide invenit, quod vel expeditionem aliquam militarem indicet, vel victam ab Helsingis Selandiam ostendat . . . At si non finisse Runas credetur *BURÆUS* solertissimus sane antiquitatis investigator, admittenda omnino videtur Peringskiöldii inscriptio. Est itaque probabile, aliquando fretum nostrum classibus tenuisse Helsingos, & simul verosimile utrumque latus ab illis nomen accepisse, constituto in utroque littore castello, quo occupatas terras in fide & officio aliquamdiu tenuerunt. Si ex hac expeditione fundatum *Helsingburgum* repetas, longe ineptissimum foret ipsius initia ad Christi nativitatem reducere, non enim illo æuo religioso adorationis cultu invocabatur Maria. Nec potest ipsa expeditio ad Ingonis III. æuum referri, quod Peringsk: facit.»¹⁴

I *Sagan Om Ingwar Widtfarne* (1762) avslutar N. R. Brocman sitt kapitel »Stenar til deras Åminnelse, som hema i Norden uträttat några manliga Gärningar» med en lång redogörelse för »den bekante Walbosten i Gestrikeland på Lunds gårde». Brocman återger inskriften efter *Bautil* och översätter: »Edelora lät rita denne Sten efter Ibjörn sin Son, som war Helsingarnes Höfding och want hela Seland. Swen och Arnfast och Enwit, Stallbröder, gjorde Kumlet åt Ibjörn. Han dog i Öarna. GUD hjälpe hans Sjal och Guds Moder. Runorna ritar Huarmsr.»

Brocmans kommentar lyder: »Denne Sten hafwa våre mäst eftertänksame Häfdateknare trot höra antingen til K. Anunds Tid, eller just til år 1080. Men jag hoppas at ingen därföre tager mig til Miss-tycke, om jag skulle flytta honom ännu närmare til våre Tider. At Helsingör och Helsingborg på ömse Sidor om Sundet fåt Namn af någon Helsingarnes Landfästning därwid, tager jag för äfwen så afgjort, som at deras Utflyttning til Finland namngifwit Helsingfors, Helsingeby och Helsingasokn där i Landet; och såsom Helsingabyn ock Helsingiaport i Angermanland, och et annat Helsingiaport i Ängland äfwen

¹⁴ Det ur Böckmans dissertation ovan citerade avsnittet har följande innebörd: »Låt oss hålla oss till den enkla förklaringen, att Helsingborgs namn härleder sig från hälsingarna. Tills vidare är däremot tidpunkten fullständigt hölj i dunkel, när hälsingarna under sina krigiska framstötter intog denna plats. Jag skulle gärna sätta tro till dem som hävdar, att Helsingborg grundades omkring Kristi födelse, om de blott kunde anföra något skäl för att styrka sin gissning . . . Men vad bryr väl vi oss om dessa sentida gissningar eller snarare drömmar, när hela forntiden ej erbjuder något stöd . . . Huvudfrågan är, om det kan bevisas, att hälsingarna en gång med sina vapen angripit Skåne och angränsande trakter. Detta synes vara fullt klart av den med runor ristade sten, som välborne Peringskiöld anför i Ättartal s. 39. Den numera stympade inskriften har den välborne författaren efter Burei anteckningar återställt på följande sätt:». Därefter meddelas den »återställda» runinskriften. Fortsättningen lyder: »Vi sörjer med rätta över att forskarna ej alls är eniga om runstenens inskrift. Den vördade Olaus Celsius fann ingenting på stenen, som skulle åsyfta något militärt anfall eller som skulle klargöra, att Själland hade besegrats av hälsingarna . . . Peringskiölds inskrift synes dock helt och hållet få godtagas. Det är alltså troligt, att hälsingarna med sina flottor en gång i forntiden har behärskat vårt sund, och likaså att bägge sidorna av sundet fått namn av hälsingarna» . . .

af Helsingar tyckas wara upkallade . . . Men när Sundska Stranderna af Helsingar först blifwit intagna, är swårt at säga.» Efter en utförlig, ur forskningshistorisk synpunkt ganska intressant utläggning kommer Brocman fram till att »Seland's Ärofring af Helsingar» borde ha skett »efter År 1140». Om avsikten med och karaktären av Ibjörns härtåg framhåller han: »Det är wäl hitintils af ingen anfördt eller undersökt, om Ibjörn såsom Wiking antingen warit Hufwudman för en . . . Röfwareflock, som sig på Seland innästlat, eller af Konung Knut . . . blifwit upmuntrad dylika Röfwarenästen at föröda, och Sundska Stranden til Landets Förswar sedermera bebygga; men så synes mig likwäl detta senare wara mera troligt, än at denne Ibjörn med sine Helsingar redan under Harald Hens Regemente i Danmark, själf en Christen, härjat på et Christet Land, och då intagit Seland, samt fäst sig med sit Følge på ömse Sidor om Öresund.» Ibjörn kunde från *Helsingborg* »lätteligen hafwa bekommit Understöd af sine därwarande Landsmän til Seland's Ärofring».

Som avslutning anmärker Brocman, »hwad själfwa Skriften på Stenen äljäst beträffar», att »Sl. Domprosten Celsius» har läst några ord annorlunda och att uppgifterna om hälsingehövdingen och erövringen av Seland, »tillika med det Stycke de intagit [på stenen], i hans så wäl, som Peringskjölds, Tid warit förlorade. Språket och Figuren på Korssteknet witna för öfrigt om denne Stens mindre Ålder, än den wi funnit på antingen Hwitawads eller andre Ubes och Bales Stenar.»

Ännu ett århundrade senare återopas den förfalskade inskriften som historisk källa.¹⁵ I. P. H. Widmarks *Beskrifning öfwer Provinsen Helsingland* (1860) heter det t. ex.: »På byn Lunds gårde i Walbo socken i Gestrikland finnes en runsten, upprest efter en Ibjörn, som war Helsingarnes höfding och wann 'Selalant ala'. Hwad som med detta Selaland skall förstås, kan ej med wisshet utredas. Att tänka på en utflyttning till kusten omkring Öresund förbjuder slutönsknigen på stenen 'Gud hjelpe hans själ och Guds moder', som ådagalägger, att Ibjörn tillhör ett Christligt tidehwarf.» Mot tolkningen av Selaland som »Själland» ställer sig författaren alltså något kritisk, men han har »dock welat anföra hufwud-saken, såsom ett bewis på Helsingarnes krigiska lynne.» I en not framläggs »en sednare tydning, meddelad af Pastor A. G. Sefström».¹⁶ Denna tolkning, som ger inskriften en mer lokal karaktär, lyder: »Adelthora lät resa denna sten efter Ibjörn, sin son, som war Helsingarnes höfdinge och wann hela *sjökusten*. Swen och Arnfast och Enviter hans kamrater reste kumlet åt Ibjörn, den der afled å örarne (Klack- och Kuggöararne i hafwet nära Norrala-landet?). Gud hjelpe hans själ och Guds moder. Hurmser högg runorna.»

Av de ovan citerade skrifterna torde framgå, att förfalskaren rönte långvarig framgång med sitt verk, trots att hans tillägg vanpryds av uppenbara och klumpiga fel (t. ex. **uant** i st. f. **uan**; **po** i st. f. **to**; **selalant ala** i st. f. **alt**; **pau kombana kiarpi** i st. f. **pair farunautar kiarpu** e. dyl.¹⁷).

Att tilläggen till Lundsstenens runinskrift skall räknas in i den ganska stora grupp av runförfalskningar, som av olika skäl gjordes i Sverige under några årtionden kring sekelskiftet 1700, är uppenbart. Det kan anmärkas, att den typ av runinskriftsförfalskning som det här gäller, ej är alldeles ensam i sitt slag. Se S. B. F. Jansson i *Från bergslag och bondebygd 1952*, s. 41 f. och Nä 12.

L. E. Åhrman hade tydligen en kritisk syn på tilläggen i inskriften. I sin *Beskrifning öfwer Provinsen Gestrikland* (1861) återger han visserligen den »fullständiga» runtexten (efter Liljegren), men han kursiv-

¹⁵ Det kan kanske anmärkas, att Geijer redan i *Svenska Folkets Historia I* (1832) avvisar tanken på detta vikingatåg av män från Hälsingland. Hans avvisande hållning beror emellertid på att han har en annan uppfattning om tolkningen av *Helsingör* och *Helsingborg*. Geijer skriver (a. a. s. 58, not 4): »Helsingör är utan tvifvel detsamma *Halseiri* i Danmark, hvilket i Faerejinga Saga, c. 1, kallas den största marknadsplats i nordn. Att refva seglen och lägga till, heter *halsa*. Deraf namnen: *Halsöre* eller *Helsingör*, *Halsingeborg* eller *Helsingborg* samt *Halsehamn* på norra ändan af Skånska Kullen; och ej af något *Helsingarnas* uttåg.»

¹⁶ Denna »sednare tydning» hade alltså meddelats av den bekante hälsingepresten och nykterhetskämpen Anders Gustaf Sefström, född 1790 i Ilsbo, död 1861 i Ljusdal.

¹⁷ Om lånordet (från lågtyskan) 'kumpan', fsv. *kompan*, isl. *kumpán* se t. ex. S. B. F. Jansson, *Sagorna om Vinland I* (1944), s. 257 f.

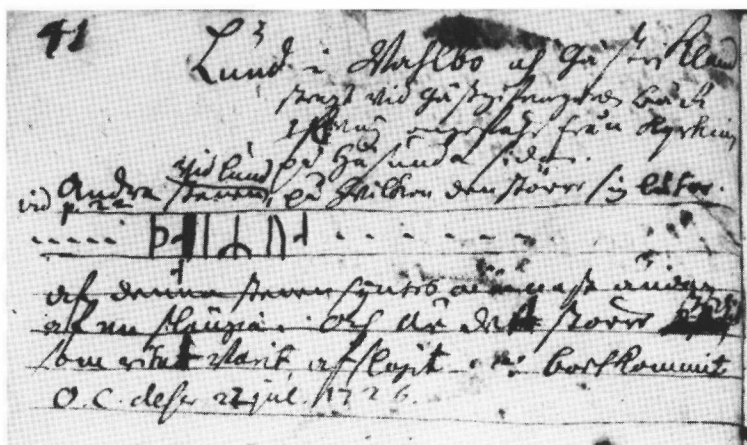

Fig. 61. Gs 12. Lund, Valbo sn. Efter anteckning av O. Celsius i F m 60: 2.

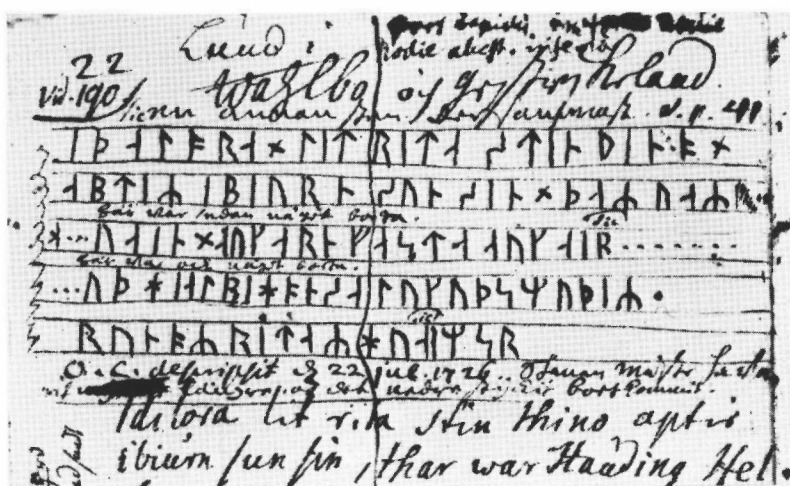

Fig. 62. Gs 12. Lund, Valbo sn. Efter uppteckning av O. Celsius i F m 60: 2.

verar avsnittet *var haupink Helsana uk vant Selalant ala*. Hans kommentar lyder: »Den nedre delen, som skulle hafva innehållit de ... med cursiv stil utmärkta orden, var redan vid förra århundradets början afslagen och förkommen. Våra äldre fornforskare gjorde denna Ibjörn till en son af Thorer Helsing, och uttydde inskriften så, att han varit Helsingarnes höfding och, sedan han vunnit hela Seland, dött i Öresund» (a. a. s. 99).

En bestämd, helt avvisande hållning till de förfalskade avsnitten av runinskriften intager C. F. Wiberg.

I ett brev till B. E. Hildebrand, daterat »Gefle d. 7 Juli 1864» skriver han: »Jag har varit ute på ett par arkeologiska expeditioner till Valbo ... och vill såsom ett kuriosum nämna att på den mycket omtalade Runstenen vid Lund ... det mycket citerade 'haupink Helsana ok vant Selalant ala' icke finnes och sannolikt aldrig funnits. Sådan anmärkning har varit gjord en gång förr, vill jag minnas, och jag är, efter den verkligen noggranna undersökning jag verkställde, befogad att bekräfta densamma. Af denna frasen finnes blott runan *h - -*, hvarpå följer ett afbrott genom förvittring, dock ingalunda så stort att utrymme för det öfriga kunnat finnas, aldra helst midten af stenen upptages af ett stort Andreakors med hvarjehanda utbroderingar och slingorna löpa efter stenens kanter för det mesta. Jag nämner detta blott i förbigående». I *Gestriklands runstenar I*, som trycktes redan året därpå (1865), skriver Wiberg:

»Då emellertid ett stycke af rune-skriften . . . är bortvittradt, har man i äldre tider här velat läsa saker, som å stenen aldrig funnits; sådana oäkta tillsatser, synbarligen uppfunna för att stödja vissa historiska hypoteser, hafva ingått i Bautil och derifrån upptagits af Broocman, Liljegren och Svenskt Diplomatarium, ehuru protester icke saknats» . . . I en not tillägger Wiberg: »Historien känner icke till någon sådan eröf-ring inom den tidrymd dit denna runsten skäligen kan förläggas» (a. a. s. 4, not 2). Vidare anmärker han (not 3): »Aura skall, med tillhjälp af Helsana, Helsingarnas (!), blifva Helsingör, hvars namn och uppkomst genom detta helsingetåg skulle vara förklarade . . . Då för öfrigt under medeltiden Gestrik-land icke hörde tillsammans med Helsingialand, såsom det öfriga norrländska kustlandet kallades, utan var ett bihang till Upland; så måste ett dylikt minnesmärke på denna trakt åt en Helsingehöfding förefalla oss temligen öfverraskande.» Slutligen anmärker Wiberg, att, »i strid med hvad eljest brukas i Bautil, afritaren icke å teckningen utsatt sitt namn, och att de å runraderna befintliga tomrummen ingalunda lemna utrymme för de många runor som de apokryfiska tilläggen kräfva. Emot *språket* i dessa tillsatser torde också ganska berättigade anmärkningar kunna göras.»

I häfte 2 av *Gestriklands runstenar*, som trycktes 1867, meddelar Wiberg, att han hade sänt det första häftet till »vår tids störste run-kännare, prof. Geo Stephens Esq i Köpenhamn». Från Stephens hade han fått emottaga »ett högst vänskapligt svar, innehållande åtskilliga viktiga upplysningar, med lemnadt rätt att delgifva dem åt våra läsare, en rätt, den vi naturligtvis med största nöje begagna.» Stephens hänvisade till »Runa-häfd, som mellan 1630 och 1640 författades af den gamle riksanti-quarien Bure» och, fortsätter Wiberg, eftersom »Bures handteckning öfverensstämmer i det aldri närmaste med vår planche» blir följden, »att det bedrägeri vi framhållit i dagen, 'the absurd and impudent forgery of the missing runes', såsom med skäl må sägas, tillkommit mellan 1630 och 1750, hvilket sednare år Bautil utkom, vanställdt med detta falsarium, hvars upphofsman noga aktade sig för att 'sätta namnet kvar'. I det vänskapliga tackbrevet till Wiberg ingick också ett förslag till komplettering av runinskriften: »Prof. Stephens antager, att man genom upptagande af analogo uttryck från andra runstenar skulle kunna fylla luckorna i Lunda-stenens text». Detta sitt förslag lät Stephens trycka i ONRM III (1884), alltså nära tjugo år senare. Där skriver han bl. a.: »This fine block, in Lunda village and Valbo parish, has lately been carefully drawn and publisht by the learned Rector (unhappily now deceased) C. F. Wiberg of Gefle . . . The only drawing hitherto known to us is that in Göransson's Bautil, No. 1100, but *without the signature of any copyist*. The reason for this suppression is evident. The lower part of the risting is largely worn away, and here the transcriber has imprudently foisted in a lot of runes (for which there is no room in the worm-wind) to support certain absurd hypotheses then in vogue. All this has been blindly accepted by Liljegren (No. 1050).» (Om Stephens djärva rekonstruktionsförslag se ovan s. 119.)

En övverraskande positiv inställning till de två uppenbart förfalskade inskotten intager Erik Brate. I *Runverser* (1887–1891) har han »kommit på den tanken att äfven runstenen i Lunds by» hör till den grupp runstenar, där Frögers vikingatåg åsyftas: »Visserligen förekommer ej namnet *FrøygæiRR*, men ett par andra omständigheter hafva gifvit anledning till min förmodan. Bautils **uant selalant ala** skulle möjligen kunna förstås som *vann Øysilaland alt*. Ulleruds-fuporken har **t** i betydelsen **i** och **ala** kunde vara felläsning för **alt**.» Brate menar alltså, att det på Lund-stenen skulle ha stått **uan iselalant alt**.¹⁸ Han fortsätter: »*Øysila* vore väl att fatta som G. pl. af invånarnes namn. Det andra som kan tala för gissningen, är att denna sten tillhör samma tidpunkt som de öfriga *FrøygæiRR*-stenarne.» — Om Wibergs ovan citerade uttalande om tilläggen skriver Brate (a. a. s. 66, not 1): »De på härfärden syftande orden äro nu utplånade och Wiberg . . . tar anstöt af deras förmenta innehåll: 'vann hela Seland' och säger dem vara oäkta tillsatser samt att runradernas tomrum ej rymma erforderligt antal runor. Genom ofvanstående tydning skulle innehållet blifva historiskt möjligare. Wibergs uppgift omöjliggör dock kanske tydningen, om det ock synes underligt att Bautils läsning vore alldeles gripen ur luften.»

Icke heller i *Svenska runristare* (1925) uttalar Brate sig med någon bestämdhet om tilläggen. Där inskränker han sig till att konstatera, att i Bautil »måste flera fel finnas, och särskilt måste *kombana* vara ett sådant». Någon tolkning av dessa partier »skall därför ej försökas».

¹⁸ Det bör framhållas, att tolkningen i *Runverser* av Ledingestestens **isilu** som *Ösel* är felaktig och att »Ulleruds-futhorken» icke har runan **t** i betydelsen **i**; se Vr 4.

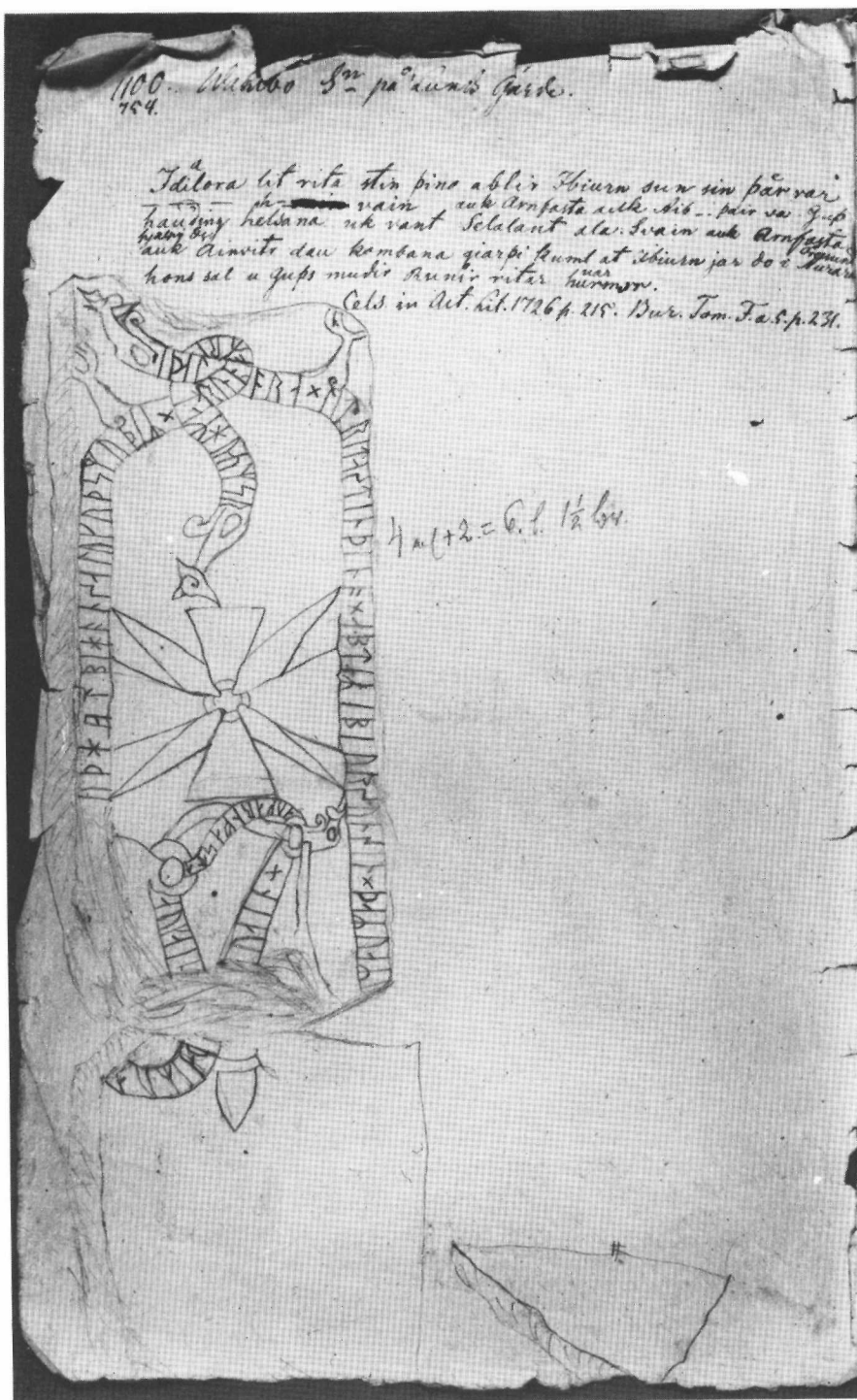

Fig. 63. Gs 12. Lund, Valbo sn.
Efter teckning av N. J. Ekdahl.

Otto v. Friesen svävade naturligtvis icke på målet, när det gällde tilläggen; han konstaterar helt kort i sin berättelse till Vitterhetsakademien om sina runstensundersökningar år 1901; »Denna läsning är emellertid understucken för att bevisa att ristningens **ibiurn** var 'Helsingarnas höfding och eröfrade hela Själand'. Teckningen i B. är osignerad – försiktigtvis.» – Senast nämns de förfalskade tilläggen

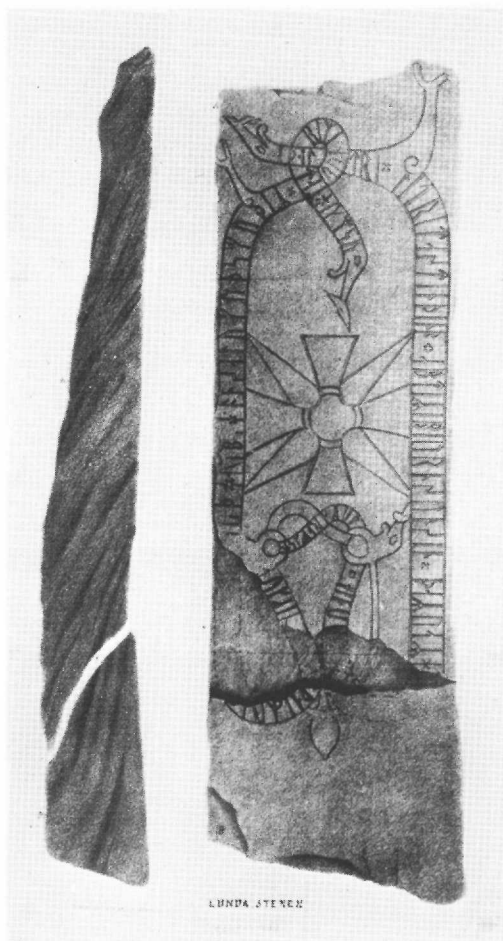

Fig. 64. Gs 12. Lund, Valbo sn. Efter teckning av N. L. Söderholm.

av Cl. W. Thompson (a. a. s. 105): »Unfortunately we shall never know what followed *þæir varu* ... because all the runes found on the lower part of the stone in B 1100 are completely invented.»

Att tilläggen utgör klumpiga förfalskningar är, som ovan har framhållits, självklart. Frågan om *syftet* med de understuckna partierna av runinskriften har emellertid aldrig ställts; ingen forskare har heller sökt ertappa den i fornspråk och runskrift ganska okunnige förfalskaren. Dessa två frågor har givetvis nära samband med varandra. Till deras besvarande, som kräver ett avsevärt utrymme, hoppas jag få återkomma i ett annat sammanhang.

I inskriftens avslutning, alltså i signatursatsen, förekommer som objekt uttrycket **runor ritar**. Samma uttryck finner man på tre andra Åsmundsristningar; jfr ovan Gs 11, s. 106. Orden tolkades länge av runforskarna som »runor *ritar*» Åsmund. Adjektivet *rettr* (pl. ack. f. *rettar*) uppfattades sålunda felaktigt som verbet *rita* 'skriva', 'rista', 'högg' i sg. 3 pres.¹⁹ Den riktiga tolkningen av uttrycket föreslås av Bugge i *Runverser* (1887–1891; s. 34, not 12), där han framhåller, att de två orden »sandsynligst» skall uppfattas som »*rúnar réttar*».

¹⁹ George Stephens är av naturliga skäl ensam om att i **runor ritar** på Gs 12 finna ett egendomligt ord, »rune-writs»; detta skulle ha betydelsen 'slingor och runor'. Se hans tolkning i ONRM III, s. 322.

I en uppsats om Gørlev-stenen (i *APhS* IV, 1929) har E. Moltke dryftat frågan: »Hvad menes med udtrykket at sætte (riste) runer ret ?» Moltke anser, »naar det gælder Asmund og i det hele taget de yngre rister», att innebörden är »hvis du (læseren) ikke kan tyde runerne, er det ikke min (risterens) skyld». På Gørlev-stenen är det emellertid »grund til at tro, at vi i udtrykket: riste runer ret har en gammel nedarvet formular, der har tilknytning til runemagien.» Se om detta uttryck också DR 239, spalt 294, Anm. 2. Jfr min tolkning av U 203, där uttrycket *kan* ha en pregnantare innebörd.

Signatursatsen på Gs 12 lyder i sin helhet: **runor ritar hu -msr**. Om den dunkla tredje runföljden i satsen skriver Bugge (a. st.): »I de 6 sidste Runer . . . formoder jeg **huomsr** og finder deri en forkortet Skrivemaade for **hiu osmuntr**. Aasmund bruger flere Gange Verbalformen **hiu** og flere Gange bruger han graphisk Omsætning i sit Navn, i det han skriver det **osmunrt**.»²⁰ I motsats till flera andra fall, där man har räknat med »forkortet Skrivemaade» och »graphisk Omsætning», har Bugge här med all sannolikhet träffat det rätta.²¹

Att Gs 12 har ristats av Åsmund Kåresson är otvivelaktigt, liksom att inskriftens sista sats utgör signatursatsen. Man har därför rätt att räkna med att i runföljden **hu -msr** skall dölja sig ett verb och namnet **osmuntr**. Fler än sex runor finns ej plats för inom slingan.²² Att den hopträngda runföljden, med sina »orätta» runor, står omedelbart efter »rätta runor», är påfallande.

Den höga och smala runstenen gör fortfarande, trots skadorna och sin nuvarande placering, ett mycket ståtligt intryck. Om ristningens tillkomsttid se Gs 11, ovan s. 107.

13. Söderby, Valbo sn. Nu i Heliga Trefaldighets kyrka, Gävle

Pl. 8, 9

Litteratur: B 1101, L 1049. J. Bureus, Fa 6 s. 227f. (Bureus' egen uppteckning), Fa 5 nr 532, Fa 1 s. 112, Fa 14 s. 98f., 164, 209, 258; O. Rudbeck, *Atlantica* I (1679) s. 718, 742; Ransakningarna 1684 och 1685 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter, 1960, s. 189, 192); Ulf Christofersson, *Gästrijkelandz Antiquiteter* (F1 7b) nr 3; J. Peringskiöld, *Monumenta* 5 (Fh 5), *Annotationes in vitam Theoderici* (1699) s. 482; P. Dijkman, *Historiske Anmærckningar Öfwer och Af En dehl Runstenar* (1723) s. 16, 158f.;¹ E. Alrot, *De Gestricia, pars prior* (diss. O. Celsius 1720) kap. III § VII s. 37; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 40f., *Monumenta quædam Sveo-Gothica suis temporibus reddita* (i: *Acta Literaria Sveciæ* 1726) s. 197f.; Fr. Fryxell, *Anteckning (och avbildning) den 30 Junii 1744* (i Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, hs Lignell VII: 10, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad); N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762) s. 176; J. G. Liljegren, *Run-Lära*

²⁰ Också Stephens räknar med en viss förkortning i signatursatsen på Lundsstenen, men hans förmodade förkortning är av annat slag än den, som Bugge föreslår. Stephens finner på Gs 12 ett eljest okänt ristarnamn *Hulm*; han anmärker om runföljden **hu-msr**: »The 3rd rune . . . is now illegible on the block. In Bautil it is r, which gives no meaning, for HURMS is nothing.» Stephens föredrager av detta skäl läsningen **hulmsr** och fastslår, att den sista runan, **r**, är en »contraction for **risti**, for there is no room left in the space to carve a single other letter. Thus we have here the mansname HULM with the olden nominative-mark s, HULMS, the later Norse-Icelandic HULMR, afterwards HULM. Signatursatsen tolkas alltså: »The rune-writs Hulms r(isted) (carved).»

²¹ Thompson (a. a., s. 105): »The puzzling sequence **husmsr** was first interpreted as *hio Asmundr* by Bugge with subsequent support from Brate. Since the stone would probably be attributed to Asmund even if unsigned, and since the expressions *hio* and *runar rettar* are characteristic of Asmund's signatures, Bugge's interpretation is probably valid. The misspelling is nevertheless impossible to explain rationally.»

²² Det kan möjligen förtjäna att anmärkas, att ifall den egendomliga runföljdens första runa (**h**) skall uppfattas som en »förkortning» av verbet **hiu**, de andra läsliga runorna alla ingår i namnet **osmuntr**. Om den oläsliga tredje runan i **hu-msr** skulle ha varit **o**, kan man genom omkastning av runorna få fram runföljden **osmur** (=osmu[n]tr). Om den skulle ha varit **t**, kan man genom ingrepp av samma djärva slag få fram en runföljd **smutr** (=o]smu[n]tr). Om Åsmunds omkastning av de två sista runorna i sitt namn, alltså en omkastning av betydligt enklare slag, se nedan Gs 13 Söderby, s. 152f.

¹ Arbetet är, enligt uppgift på titelbladet, *författat* »Åhr Christi 1708». Se vidare nedan s. 139.

(1832) s. 109; L. E. Åhrman, Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland (1861) s. 99; C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 2f. (ATA; tryckt i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889 under rubriken »Antiquariska undersökningar»), Gestriklands runstenar II (1867) s. 5f., 7; G. Stephens, ONRM 2 (1867–68) s. 782; E. Brate, Runologiska spörsmål (i Månadsbladet 1886, s. 62), Svenska runristare (1925) s. 19, 20, 28f.; K. Hj. Kempff, Bild- och runstenen i Ockelbo (1887) s. 1, 4, Söderby runsten vid Gefle (1897), II (1898); E. Brate och S. Bugge, Runverser (ATS X: 1, 1887–91) s. 33, 62, 63, 70, 72; E. Ihrfors, Gestricia sacra, s. 158 (ATA); E. Wadstein, Om **u**-runans förmenta användning i stället för **i**-runan (i: Månadsbladet 1891) s. 72; O. Fyhrvall, Berättelse om Fornminnesföreningens verksamhet under år 1893 (i: Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1894, s. 29), Redogörelse för föreningens verksamhet under år 1895 (i: Meddelanden 1896, s. 51f); G. Nyström, Gefle runsten (i: Norrlandsposten den 29.10.1894); Stadsfullmäktiges i Gefle protokoll den 30.11.1894, § 206; F. Sander, Marmorlejonet från Piræus med nordiska runinskrifter (1896) s. 45, 46, 47, Runinskrifter ånyo granskade (1898) s. 3, 6; O. v. Friesen, Anteckningsbok »Runol. I» (UUB) s. 61f., Runstenar i Uppland och Gästrikland undersökta åren 1899, 1900 och 1901 (ATA), Upplands runstenar (1907) s. 21, 2. uppl. (1913) s. 36, Runorna (NK 6, 1933) s. 208; T. J. Arne, Gestriklands andel i de svenska vikingatågen och köpmansfärderna till Östern under vikingatiden (i: Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1915, s. 4f., 7; N. Johansson, Utdrag ur källor och litteratur rörande Valbo socken (1920) s. 23; M. Stenberger, Hälsingland och Gästrikland (Svenska turistföreningens resehandböcker 34, 1928), s. 140; Arbetarbladet den 18.9.1931; Gefle stads hembygdsråd, Skrivelse till Riksantikvarien den 7.10.1931 (ATA); Riksantikvarieämbetet, Skrivelse till Hembygdsrådet den 2.12.1931 (ATA); Ph. Humbla, Skrivelser till Riksantikvarien den 2.4 och 29.6.1940 (ATA), till Kyrkorådet i Heliga trefaldighets församling den 16.5.1940 (ATA); B. Jonzon, Yttrande den 25.5.1940 ang. föreslagen flyttning av runstenen i Heliga Trefaldighets kyrka (ATA); E. Strömquist, Skrivelse till Ph. Humbla den 7.6.1940 (ATA); E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938) s. 105, II (Från Gästrikland 1944) s. 32, 39; S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Om främmande länders och orters namn i svenska runinskrifter (i: Ortnamnssällskapets i Uppsala Årsskrift 1954) s. 48, Om den sönderslagna runstenen i Torsåker (i: Från Gästrikland 1977, s. 8f.), Runinskrifter i Sverige (1963), 2. uppl. (1977) s. 60; E. Yngström, Gävletrakten under vikingatiden (i: Ur Gävle Stads Historia, 1946, s. 9, 11); G. Hafström, Ledung och marklandsindelning (1949) s. 36; Gävle – vår hemstad (1952) s. 7f.; F. Hedblom, Gästriklands äldre bebyggelsenamn (1958) s. 23, 27, 48f., 154; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (1958) s. 162 (nr 187), s. 171; E. Brännman, Gästriklands kulturhistoriska förening under hundra år (i: Från Gästrikland 1962) s. 21; L. Musset, Introduction à la Runologie (1965) s. 282, 285; E. Baudou, Gävletrakten under vikingatiden (i: Från Gästrikland 1965), s. 54, 58f.; Cl. W. Thompson, Studies in Upplandic Runography (1975), passim (se reg. s. 206).

Äldre avbildningar: Ulf Christofersson, teckning 1690 i a. a.; J. Hadorph och U. Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B1101); O. Celsius, teckning 1726 (återgiven av Kempff i a. a. II, 1898, s. 20); Fr. Fryxell, teckning 1744; N. J. Ekdahl, teckning 1830 (i Norrländska saml. D b, ATA); N. L. Söderholm, teckning 1864 (i Wiberg a. a. 1864, återgiven litograferad i Gestriklands runstenar II, 1867 och som fototypi i Fr. Sander, Marmorlejonet från Piræus (1896); O. v. Friesen, foto 1899 (ATA, återgivet av Yngström i a. a. s. 11 och av Thompson a. a. 1975); E. Wickberg, teckning 1928 (ATA).

Runstenen står nu rest i Heliga Trefaldighets kyrkas vapenhus, alltså i tornets bottenvåning. Den har sin plats vid västra väggen, norr om stora ingången till kyrkan. Stenen är fastgjuten på en cementsockel och fäst vid väggen med fyra järnkrampor. Vid den senaste restaureringen av kyrkan uppbyggdes ett glasat vindfång framför runstenen, vilket försvårar en undersökning och fotografering. Se Pl. 8.

Gs 13 undersöktes redan av Johannes Bureus, som i sin anteckningsbok Fa 6 anger stenens dåvarande plats på följande sätt: »Wti Södherbyggje åkeren Widh Gäfle». I Fa 5 finner man, under rubriken »Gästriklands Runor», platsuppgiften »Wid Gäfle sunnan til». Se fig. 66 och 67, nedan s. 135.

Vid »ransakningen» i Valbo socken den 30.10.1684 antecknades, att en »gammal Tolffman, Daniel Olufson i Lärkebo berättade en Runnsteen med bookstäfwer wara ståendes uthmed Nötholmsvägen, emellan hemblingebyy och Gefle Stadh.»² Även i den rannsaking, som rörde fornminnen i Gävle stad (insänd den 2.2.1685), nämner man Gs 13. Där konstateras nämligen, att »här i Staden» saknas »runestener, gamble borger, store stenkummel, jordehögar och Ättebackar, item gamble offer lundar och offerkällor, jättegriftar, jättekulor och been eller liknelse der effter med hwad mera»; det enda som finns av fornminnen är de två runehällarna, »som äre emellan Jerfsta by och Staden», alltså Gs 11 och Gs 13.

² Jfr ovan Gs[10] Alborga, där de av Daniel Olufson inhämtade uppgifterna om Valbo sockens runstenar återges fullständigt.

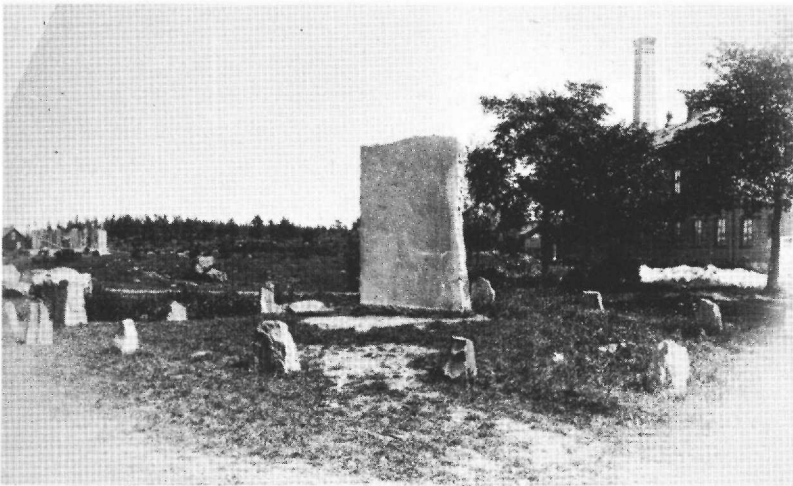

Fig. 65 a. Kopian av Söderbysten, rest på runstenens ursprungliga plats.

Fig. 65 b. Den ursprungliga platsens nuvarande utseende.

Johan Hadorph och Ulf Christofersson, som undersökte Gs 13 under resan i Gästrikland i början av september år 1690, uppger, att runstenen står »På Hämblinge Egor wid Gäfle». Samma platsuppgift har antecknats med bläck på träsnittet i Peringskiölds *Monumenta*. (I *Bautil* trycktes detta träsnitt under rubriken »På Hämblinge ägor och vägen åt Gävle». L 1049: »Gefle. Hämlinge ägor, vid vägen.»)

I de äldsta källorna förekommer sålunda två olika uppgifter om runstenens ursprungliga plats – på »Södherbyggje åkeren» (Bureus) och »på Hämblinge Egor» (Hadorph och Christofersson). Gs 13 har därför i litteraturen gått under olika namn; tidigare har stenen kallats Hemlingestenen, senare Gävle- eller Söderbysten. Den sistnämnda beteckningen är, som redan K. Hj. Kempff har framhållit, den lämpligaste.

Söderby, som en gång låg en dryg kilometer NNV om Hemlingby, var »på 1540-talet en av de största [byarna] i Valbo sn» (8 markland år 1567). Där har funnits ett bygravfält med fynd, daterade till 900-talet. Folke Hedblom skriver vidare om den sedan länge försvunna byn: »Bebyggelsen försvann, då byn 1605 genom kungligt beslut bröts ut ur Valbo sn och lades under Gävle för att tillgodose stadens kraftigt stegrade behov av 'livsrum'. Bytomten bör ha legat i trakten av nuvarande Porslinsfabriken . . . Tar man hänsyn till landhöjningen, står det klart, att denna plats ännu omkring år 1000 e. Kr. låg invid

Gävlebuktens dåvarande södra strand. Den bör ha utgjort en god hamnplats, i viss mån skyddad av en hög och brant halvö, som bildades av den höjd på vilken nuvarande Brynässtaden ligger, ungefär från Staffans kyrka till trakten kring Brynässkolan.» (Se a. a. s. 48.) – K. Hj. Kempff framhåller (a. a. 1897), att »en Hadorph, Celsius m. fl.» icke har känt till det på deras tid försvunna Söderby; det skulle vara förklaringen till den felaktiga platsuppgiften »Hemlinge ägor». Kempff skriver: »Att denna uppgift om rummet för stenen icke är enlig med hvad som nu är, är mig vänligen upplyst af Gefle Fornminnesförenings sekreterare, herr lektor K. O. Fyhrvall, som för detta ändamål eftersett Gefle stads hithörande kartor. Jämligt deras vittnesbörd hör den mark der stenen stått ej till Hemlinge ägor utan till Sörby eller Söderby och har så varit allt sedan denna by af Konung Carl IX åt Gefle stad för evärdelig tid öfverläts. Mycket snart smälte Söderby så helt och hållet in med Gefle att det så godt som utplånades, och så kunne vi väl skönja huru en Hadorph, Celsius m. fl. icke alls veta något om Söderby, endast om Hemlingby.»

En uppgift, som i detta sammanhang är av intresse, återges av Petter Dijkman i *Historiske Anmärckningar*. Under rubriken »Gästrikland. Gäfle Stad» skriver han om Gs 13: »Runstenen som til mig är skickad ifrån Lectoren i Gymnasio i Gäfle, Herr Mag. Petro Elis står på södre sidan om Staden på Söderby egor, hwar af fölliande kunde klart läsas, vthaf det öfriga oläsliga ok förnötte». Uppgiftslämnaren, som alltså hade ritat av runstenen och sänt sin teckning till Dijkman, var född i Gävle och hade under åren 1697–1715 vid flera tillfällen varit rektor vid Gefle gymnasium.³ E. Alrot däremot, som också var född i Gävle (1693), kallar Gs 13 *lapis Hemblingensis* och omtalar, att stenen står på knappt en åttondels mils avstånd från Gävle (»Lapis Hemblingensis vix octava parte milliaris Gevalia distans»).

Celsius, som undersökte och avritade Gs 13 den 18 juli 1726, anger i sin anteckningsbok F m 60: 2 runstensens plats på följande sätt: »Wid Gefle i Wahlbo Sn mitt emot Hämlinge by. 1/2 fierdedels mijhl söder om staden, wid landswägen.» Se fig. 71. Han publicerade sin läsning av inskriften i *Acta Literaria Sveciæ 1726* under rubriken »In Pago Hemblingeby prope Gevaliam».

Fr. Fryxell besökte platsen den 30 juni 1744. På sin teckning av stenen har han skrivit: »Runstenen wid Gefle 1/8 mil på Södra sidan ifrån Staden wid stora Landswägen». Se fig. 72. – Brocman (1762): »I Gestrikland på Hamblinge Ägor och Wägen til Gefle.» – Åhrman (1861) nämner, att en »runehäll» är upprest »utanför Gefle södra tull».

Lektor C. F. Wiberg, ordföranden i Gestrikland Fornminnesförening, beskriver i sin »Berättelse öfver Antiquariska Forskningar år 1864» hur området, där Gs 13 stod, tedde sig vid hans besök: »Juni 16 företog ref., i sällskap med Ritläraren vid H. Elem Läroverket i Gefle Hr N. L. Söderholm, en utvandring till den vid stadens södra ända belägne Frunshage för undersökning af ett dervarande graffält. Å och invid nuvarande Navigations Skolans tomt kunde man ännu, oaktadt alla obehöriga gräfningar och allehanda annan åverkan, som här tid efter annan egt rum, tydligt nog urskilja fem Högar af 3 till 4 fots höjd öfver, de här och der ännu temligen bibehållna, fotkedjorna . . . S[amma] D[ag] besöktes den i grannskapet befintliga *Runstenen* (Bautil 1101). Stenen stod mycket lutande och platsen deromkring var på allehanda sätt nedskräpad. Stenen har sjelf varit utsatt för allehanda stympningar och våldsamheter, men är det oaktadt till större delen läsbar. Hr. Söderholm gjorde en afteckning med yttersta noggranhet och ref. afläste texten så vid detta tillfälle, som äfven, för undvikande af hvarje misstag, vid ett sednare tillfälle.» Wiberg avslutar sin redogörelse med att meddela, att efter en av honom »hos Herrar Stadsfullmäktige i Gefle vid sammanträdet i början af Augusti (1864) väckt proposition, anslogs af stadens medel en summa, som högst fick stiga till 100 Rmt., för återuppresandet af ofvan-

³ Petrus Elis nämns ett par gånger i E. Alrots dissertation *De Gestricia* (1720) och i 2. delen (1722). I kapitlet »Om Gästriklands lärde och adel» (II, s. 30) uppräknar Alrot »de landsmäns namn, som vid den fostrande akademien i Uppsala hava nått den högsta hedersgraden i filosofien. Såvitt vi känna till hava följande utmärkts med magisterkransen vid det berömda lärosätet». Bland de magistrar, som Alrot namnger, återfinns Petrus Elis, som promoverades 1691. På ett annat ställe (a. a. I, s. 25), där Gävle trivialskola behandlas, uppräknar Alrot lektorerna vid skolan, bland dem »Petrus Elis Eloq. Lect.».

nämnda runsten». Han hade anmodats av Stadsfullmäktige, »att med denna sak taga befattning». Restaureringsarbetet sattes tydligen raskt igång; redan i samma berättelse kan nämligen Wiberg rapportera: »Arbetet är nu så till vida verkställt, att stenen är uppställd på en ny stengrund och medelst starka jernankare fästad vid en stark stödjemur af gråsten. Platsen kommer att inhägnas och hos K. Befallningshafvande skall anhållan göras om ett lämpligt vitesförbud för åverkan å detta fornminne.»

Sin undersökning och tolkning av Gs 13 lät Wiberg trycka i *Gestriklands Fornminnesförenings Årsberättelse för 1865–1866*. Uppsatsen, som har titeln »Gefle-stenen», börjar: »Hemlinge-stenen, såsom han hittills hetat, eller Gefle-stenen, såsom han med större skäl bör kallas, då han befinner sig invid stadens södra tull, men på betydligt afstånd från Hemlingeby, är i Bautil upptagen under nummern 1101 . . . Stenen, som står vid södra tullen utmed en numera igenlagd landsväg, har ursprungligen haft en temligen reguljär rektangelform . . . Redan något stympad, då afteckningen för Bautil skedde, har den sedan af okynnet blifvit ytterligare misshandlad, så att en betydlig del af skriften är borta. På motion af Ordf. i Fornminnes-föreningen anslogo Hrr Stadsfullmäktige i Gefle 1864 nödiga medel för att uppresa och med nödig omhägnad förse denna runsten, som i många år stått lutande och nedsjunknen i jorden, ett arbete, som också under Ordf:s tillsyn blifvit verkställt.»

De skyddsåtgärder, som på Wibergs initiativ sålunda hade vidtagits år 1864, uppfattades ett par årtionden senare som otillräckliga. När Wibergs berättelse trycktes i *Meddelanden 1889* framhöll utgivaren, att runstenen »fordrar . . . bättre skydd än dess nuvarande plats erbjuder. Helst borde stenen inflyttas i Gefle kyrkas vapenhus».

Några år senare infördes i *Norrlandsposten* (29.10.1894) en motion, undertecknad Gust. Nyström. Under rubriken »Gefle runsten» läses: »Vid Gefle Stadsfullmäktiges sammanträde i fredags väckte major Nyström följande motion . . . Den bekante runoläsaren, Herr Lektor Hj. Kempff, har behagat meddela mig följande Promemoria: 'Gefle runsten' vid Södertull är i flere mål en af Sveriges märkligaste runstenar, historiskt märklig ej allenast för Sverige, utan ock särskildt för Gefle. Thyvärr har han vordit nästan lika illa uttydd, som illa vårdad. Önskligt vore nu för uppgömande åt efterverlden af det, som ännu deraf återstår, att detta med första flyttades under tak, till hägn så från skada af is som från okynne. Bästa rummet dertill vore väl, såsom nu är, stadens kyrka, om stenen der med några järnkrampor finge fästas vid en innanvägg. Stenen är rest och rist till minne af de *kristne* härförarne Ihilp och Bruse», varför den »skulle väl försvara sitt rum i en kristen kyrka, henne långt mera till heder än till skam. Kunde själfva stenen sålunda komma till full trygd, borde derföre rummet, der han stått, då detta tyckes vara detsamma, som det, der han från början stått, ej öfverlätas åt glömskan. Tvärtom borde detta af flere skäl granneligen utmärkas, och helst så, att en ny sten, alldeles lik den gamle stenen, så som han från förstone varit, endast af ett mindre skört stenslag, uppsattes der den gamle stenen stått. Visserligen äro nu tvenne stora stycken af stenen bortkomna. Af dem var det ena borta redan på 1600-talet och före stenens första kända afritningar af Bureus och sedermera under K. Carl XI af Hadorph. Det andra och större stycket fanns ännu omkring år 1726, då sedermera domprosten Olof Celsius d. ä. läste det. Af detta hafve vi sålunda ritning, men ej af det tidigare bortkomna stycket. Detta kan dock på andra vägar af kännaren fullvisst återfyllas. Således kan stenens hela forn-skepna ännu fullt och visst utredas. Stenens återfödelse i sitt första fullgoda lag och på sitt förra rum vore för visso lika mycket till heder för Gefle stad och samhälle, som en gagnelig gerning för vård och lättad kännedom af ett af våra gamla svenska häfdaminnen.» – Hur detta fornvårdsärende utvecklade sig, framgår av tidningsartikelns fortsättning: Kempffs promemoria »öfverlemnades till styrelsen för Gestriklands Fornminnesförening, som i sin sednaste årsberättelse derom säger: 'Hos Kgl. Vitterhets-Historie- och Antiquitets-Akademien har styrelsen väckt förslag om att få flytta den vid Södertull stående runstenen och uppsätta den inom Gefle kyrka.'⁴ Tillåtelse dertill har äfven meddelats och äfven

⁴ Fornminnesföreningens av Nyström citerade årsberättelse är daterad dec. 1893; den är tryckt i *Meddelanden 1894*, s. 29. – Skrivelsen till Vitterhetsakademien har följande lydelse: »Som för kongl. Vitterhets-Historie och Antiquitets-Akademien

kyrkorådet har på tillfrågan tillkännagifvit, att från dess sida intet hinder mötte att uppställa stenen i stora kyrkans vapenhus under tornet. Men som vid Akademiens tillåtelse till flyttningen var fästadt det vilkoret, att på stenens nuvarande plats skulle uppställas en kopia af densamma, och föreningen ej förfogade öfver de för en sådan åtgärd erforderliga medlen, har flyttningen ännu ej kunnat bli af, utan står stenen der ännu, ett mål för väder och vind och okynne.»

På grund av det »dryga belopp», som krävdes för »anskaffandet af den erforderliga nya stenen», dristade sig motionären att föreslå, att »Hrr Stadsfullmäktige behagade för ändamålet anvisa 200 kronor att utgå sedan den nya stenen är på platsen rest».

Fornvårdsåtgärderna kunde emellertid genomföras planenligt, vilket framgår av Fornminnesföreningens verksamhetsberättelse för år 1895 (tryckt i *Meddelanden 1896*): »Runstenen vid Södertull . . . har i år blifvit flyttad till stadens stora kyrka och uppställd i vapenhuset under tornet . . . Bestyret med stenens flyttning och kopiering uppdrogs åt Majoren och Riddaren G. Nyström, som benäget åtog sig det dermed förenade besväret . . . Den vetenskapliga delen af arbetet, d. v. s. fastställande af texten och tillsynen vid dess inhuggande i den nya stenen har utförts af lektor Hj. Kempff, som i detta afseende beredvilligt ställt sina insigter till styrelsens tjänst.» Se vidare nedan s. 143, not 11.

Runstenskopian, som alltså markerar originalets ursprungliga plats, restes vid Södertull, där numera S. Rådmansgatan och Fleminggatan korsar varandra. Den står, vid infarten till en bensinstation, på en liten gräsbevuxen kulle, kantad av en krets små resta stenar (se fig. 65 a och b). Kopian är omsorgsfullt och skickligt huggen.

Söderbysten uppställdes alltså i vapenhuset, innanför kyrkans västra port, intill *norra* väggen. Den restes på en sockel, i vilken inhöggs följande inskrift: »Hitflyttad från Södertull 1895». Sin nuvarande plats i vapenhuset fick runstenen vid kyrkans senaste restaurering år 1971. Se Pl. 8.

I samband med flyttningen av runstenen till kyrkan år 1895 hade Hj. Kempff utfäst sig, »att i en särskild uppsats behandla» runstenen »och göra reda för dess innehåll och sannolika historiska betydelse». Den utlovade uppsatsen utkom två år senare under titeln *Söderby runsten vid Gefle* (1897); en »Senare efterskrift» utgav Kempff året därpå (1898).

Också vid ett par senare tillfällen har Söderbystenens placering varit föremål för en livlig diskussion. Sålunda framförde Gefle stads Hembygdsråd år 1931 ett förslag till Riksantikvarieämbetet att flytta stenen från sin plats inne i vapenhuset »ut i det fria i parken öster om kyrkan». Ämbetet ansåg sig emellertid, »på grund av stenens starkt skadade tillstånd . . . ej kunna medgiva stenens placering ute i det fria».

Ett tiotal år senare (2.4.1940) anhöll länsintendenten Ph. Humbla att få från kyrkans vapenhus flytta runstenen till stadens museum: »För närvarande utformas Gefle museum, vilken institution även omfattar arkeologiska samlingar från Gästrikland. Det vore för museet värdefullt, om Riksantikvarien tillåte, att runstenen finge flyttas från Trefaldighetskyrkan till muséets järnålderssal . . . Som stenen nu står, observeras den ej alls . . . och den besitter ju ej något sammanhang med kyrkan.» Ämbetet meddelade (12.4.1940) Humbla sin »avsikt att tillstyrka den föreslagna förflyttningen», men anhöll »att få taga del av kyrkomyndighetens yttrande» över förslaget.

Sedan Humbla i en skrivelse (16.5.1940) begärt, »att få meddelande om Kyrkorådets mening i denna fråga» och uttryckt

väl känt är, finnes i staden Gefle strax vid södra tullen en runsten . . . Denna runsten är visserligen upprest mot och fästad vid en murad fotställning och dessutom omgifven af ett enkelt staket. Men derigenom är han icke tryggad mot annat än våldsam åverkan och enligt erfarenheten fullkomligt icke ens mot den. Mot luft och frost och väta är han alldeles oskyddad samt synes bära spår deraf. Styrelsen för Gestriklands Fornminnesförening, som lifligt känner vigten af att våra dyrbara fornminnen bibehållas så länge som möjligt, har därför varit betänkt på medel att i detta hänseende åstadkomma någon ändring och dervid kommit till den åsigten, att ett dylikt mål lämpligast och bäst skulle kunna vinnas, om stenen finge flyttas från sin nuvarande plats och uppsätts på lämpligt ställe inom stadens kyrka, en åtgärd, hvartill bifall utan svårighet torde kunna utverkas af härvarande kyrkoråd, i hvad på detsamma ankommer. Skulle stenen få flyttas, så är det styrelsens mening att utmärka den plats, der den nu står, med en lika stor och så vidt möjligt restaurerad kopia af densamma, men utförd i varaktigare stenart, äfvensom att på en serskild tafla eller dylikt bredvid originalet i kyrkan utmärka, hvarifrån det är hemtadt. Styrelsen för Gestriklands Fornminnesförening får alltså, på grund af hvad nu anförts, härmed äran vördsamt hemställa, att Kongl. . . . Akademien täcktes meddela tillåtelse att på ofvan beskrifvet sätt och vilkor flytta ofvannämnda runsten.»

sin förhoppning, »att Kyrkorådet ville godhetsfullt tillstödja överflyttningen, då ju runstenen ej äger något sammanhang med kyrkan och stenen tydligen ditflyttats för att bereda den en fristad av ganska provisorisk art», erhöill Humbla följande svar: »Kyrkorådet har omsorgsfullt övervägt detta förslag. Eder önskan att få stenen placerad i muséets järnålderssal är givetvis ur muséets synpunkt behjärtansvärd. Så starka skäl synas emellertid föreligga för ett bibehållande av runstenen på dess nuvarande plats, att kyrkorådet ansett sig enhälligt böra avböja framställningen. Huvudskalet härför är stenens karaktär av stadens äldsta kristna minnesmärke, rest över två i ledung stupade kristna härförare Ihilp och Bruce. Mycket talar också för att runorna ristades av missionsbiskopen Asmund Kareson. På denna punkt hänvisas också till ett yttrande av Biskopen Teol. D:r Bengt Jonzon. Ett annat skäl är att stenen på sin nuvarande plats, som har snart 50-årig hävd, på ett särskilt sätt förbindes med det levande livet. Den är alltfört bildligt talat rest vid allfartsvägen. En stor skara människors blickar faller på den varje vecka, då kyrkan hålles öppen inte blott under gudstjänsttid utan jämväl under veckodagarna. Årgång efter årgång av söndagsskolbarn och konfirmander få tillfälle att höra stenens historia . . . För kyrkans och kyrkolivets vidkommande vore det en verklig förlust om runstenen bleve flyttad från sin nuvarande plats. Det är vår förhoppning att det skall bli möjligt för muséet att finna en annan lösning till komplettering av stenåldersfynden(!), t. ex. genom en väl gjord avbildning, som kunde tjäna legitima studiebehov. Gefle den 7 juni 1940. Med utmärkt högaktning Eric Strömqvist.»

Länsintendenten översände till ämbetet avskrifter av kyrkorådets svarsskrivelse jämte protokoll och expertutlåtande av biskopen i Luleå stift. Samtidigt återtog länsintendenten sin begäran att få stenen flyttad: »Kyrkorådet består nämligen av inflytelserika män i samhället (medlemmar av stadsfullmäktige och drätselkammaren), varför jag med hänsyn tagen till musei-institutionen och dess anslag ej vågar under nuvarande förhållanden gå vidare i ärendet» (29.6.1940).

Söderbysten fick alltså stå kvar i Trefaldighetskyrkans västra vapenhus, men den flyttades år 1971 – vid kyrkans senaste restaurering – till sin nuvarande plats vid vapenhusets västra innermur (se ovan s. 129 och Pl. 8).

Gråröd gävlesandsten. Höjd 225 cm, nuvarande största bredd 115 cm, största tjocklek 15 cm. Största runan (64f) 10 cm, minsta (88n) 4 cm. Stenens övre högra hörn och ett stort stycke av dess vänstra kant har slagits bort; genom dessa skador har ett trettiotal runor gått förlorade. Lyckligtvis var stenens vänstra kant ännu i behåll, när Celsius undersökte och ritade av stenen år 1726. Skadan upp-till till höger är betydligt äldre; hörnet var avslaget redan vid Bureus' undersökning. Ristningen är djupt huggen, med jämna, mjukt rundade linjer.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter Celsius' läsning):

× brusi lit rita s - . . . [a]b - -r ihil þ brur sin : in h -n uarp taupr a tafstalonti × po
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55
 brusi furpi lank lans 'abtir [br]ur sin ho[n] fur mir fraukiri kup hialbi honsalukupþ
 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120 125
 mup[þir 'suain 'uk osmunrt 'þair markapu] +
 130 135 140 145 150 155

Brusi let retta s(tæin þenna) æftir Ægil, broður sinn. En hann varð dauðr a Tafæistalandi, þa Brusi fôrði læiðang (?) lands æftir broður sinn. Hann for meðr Frøygæiri. Guð hialpi hans salu ok Guðs moðir. Svæinn ok Asmundr þæir markaðu.

»Bruse lät uppresa denna sten efter Egil, sin broder. Och han blev död i Tavastland, då Bruse förde landskapets ledung(?) efter sin broder. Han for med Fröger. Gud hjälpe hans själ och Guds moder. Sven och Åsmund de ristade.»

Till läsningen: Läsordningen är i ett avseende ej fullt klar, nämligen rörande platsen för runföljden 89–105, som står i den ena drakens stjärtparti. Det förefaller emellertid som om ristaren genom särskilt stora skiljetecken (× och +) har velat ge läsaren en anvisning, hur inskriften skall läsas. Den börjar säkerligen upptill vid det vänstra drakhuvudet och fortsätter sedan längs stenens högra kant till det ställe nedtill på stenen, där de båda drakkropparna slingrar sig om varandra. Där byter inskriften slinga; 49s står nämligen nedtill i stjärtpartiet av den slinga, som har löpt i stenens vänstra kant. Detta text-avsnitt är markerat med de stora kryssen.

Inskriften börjar med ett så stort kryss att det når ramlinjerna. Ett kryss av alldeles samma slag finns efter 56i. 4s, som har den vinkelräta formen ᵀ, har förlorat största delen av sin övre led i en flag-

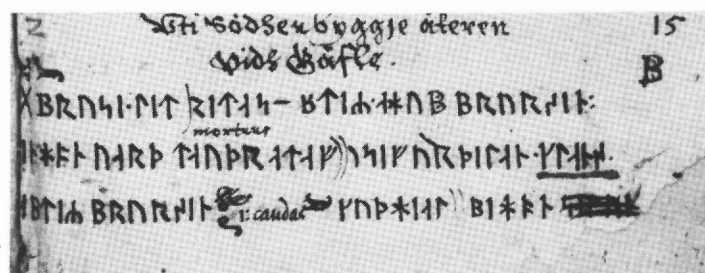

Fig. 66. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter detalj av upp-
teckning av J. Bureus i Fa 6.

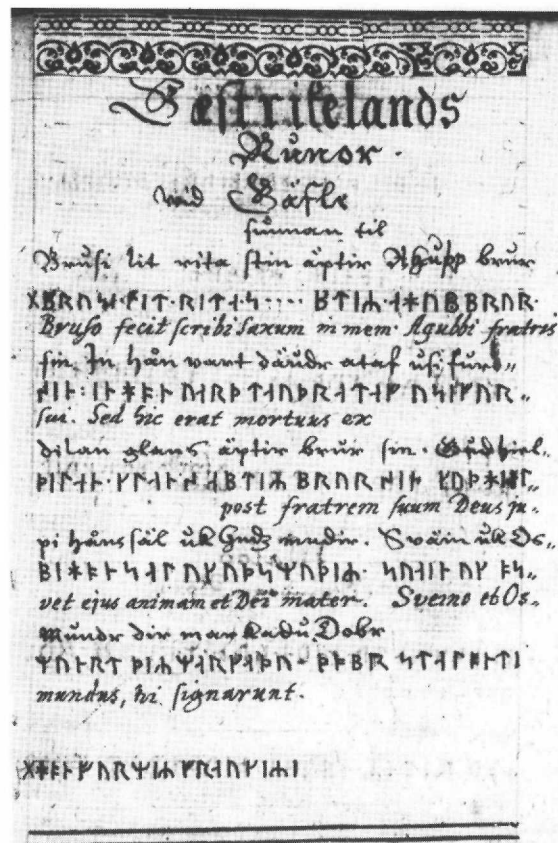

Fig. 67. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter J. Bureus i Fa 5.

ring. 7i är ej stunget, ej heller 10i. I 9r tjänstgör den korsande runslingans ramlinje som huvudstav. 12a har, i likhet med inskriftens övriga a-runor, ensidig bistav. Efter 13s, som har formen 4, är stenens hörn avslaget. Av runan 14 återstår endast ett centimeterlångt stycke av huvudstavens nedersta del. Genom förlusten av hörnet har ett 35 cm långt stycke av runslingan förlorats; här har plats funnits för åtta runor (**tain pino**). Av 15a har endast ett kort stycke av huvudstavens nedersta del bevarats; övriga delar har förlorats i toppskadan. 16b har blott sin nedre hälft i behåll. De närmast följande två runorna 17 och 18 (**ti**) har förlorat topparna i en lång kantskada. Också runföljden 19–33 har skadats på samma sätt; dessa runor är emellertid trots detta klart läsbara med undantag av 22 och 23. Inga spår av bistavar finns i runan 20; den kan icke ha varit a. 21h är tydligt. Av 22 och 23 är huvudstavarna bevarade; till höger om toppen av 23 finns en ojämn och grund fördjupning, som kanske är en rest av en

l-bistav. Mellan runan 23| och 24b finns en tydlig b-runa med två streckformade punkter mellan bistavarna. Att detta tecken icke skall läsas som en p-runa är uppenbart; det är tydligen en rättelse av ristaren. Han har tanklöst råkat rista b-runan två gånger och har därför, när han upptäckte sin felristning, huggit in de två punkterna för att ange, att runan skall ersättas av ett skiljetecken (:). Vid uppmålningen av ristningen har givetvis endast skiljetecknet målats. Strax efteråt finns i inskriften ett skiljetecken av samma utseende (efter 30n).⁵ 28s har formen ᵀ. 30n har, i likhet med inskriftens övriga n-runor, ensidig bistav. 31i är ej stunget. Av 33h återstår bistavarna till vänster om huvudstaven och ett kort stycke av huvudstaven nedanför bistavarnas skärningspunkt. Övriga delar av runan har förlorats i en djup kantskada och en ytflagring. Av runan 34, som har fördärvats i samma kantskada, är endast den nedersta delen av huvudstaven i behåll. 35n har förlorat sin övre hälft i skadan; n-bistaven är tydlig. 36u har förlorat ett kort stycke av toppen. Runföljden 37–48 är alldeles oskadad och i alla avseenden säker. 49s har formen ᵀ. 53o har ensidiga, snett ned åt höger gående bistavar (ᵀ). Samma form har inskriftens övriga o-runor (58, 90, 116). 55t har förlorat ett kort stycke av huvudstavens och högra bistavens nedersta del i en grund flagring. Det stora krysset efter 56i har förlorat ett kort stycke av den vänstra linjens övre del på grund av en flagring vid ramlinjen. Därefter fortsätter troligen inskriften i slingan nedtill till vänster på stenen. Där börjar en ny sats, efter ett stort på mitten något skadat kors. (Samma skiljetecken låter ristaren också markera inskriftens slut.) Runföljden **po**br är djup och tydlig. 59b och 60r står tätt i hop; delar av b-bistavarna ansluter till och ingår i r-huvudstaven. Runan skulle alltså kunna betecknas som binderuna **br**. Den efter r korsande slingan sammanfaller med r-runans översta bistavsled. Därefter fortsätter inskriften omedelbart ovanför de båda runbandens »knut», i den andra slingans stjärtparti. I 61u tjänstgör den korsande slinglinjen som huvudstav. 65u är ej stunget. 66r har en skarpt vinklad form. Runföljden 67–76 **planklans** är fullkomligt säker. 76s har formen ᵀ. Skiljetecknet före 77a består av ett kort, lodrätt streck. Av 82b återstår nu endast en nedtill skadad huvudstav samt ett mycket kort stycke av övre bistaven intill övre ramlinjen. Övriga delar av runan har förlorats i en 9 cm lång flagring i vilken också 83r har fullständigt försvunnit. Av 84u återstår bistaven i kanten av denna flagring. Runan är säker. 86s har formen ᵀ. Efter 88n finns intet skiljetecken. Runföljden 89–105 har sin plats i det vänstra stjärtpartiet. Av runan 91 (n) återstår nu huvudstaven; dess övre hälft finns i kanten av en flagring i vilken bistaven har gått helt förlorad. Samma flagring har träffat 92f, som därigenom har misst övre hälften av huvudstaven och nästan hela övre bistaven. 93u är ej stunget. 95m har förlorat huvudstavens övre hälft och den högra bistaven. Runan är dock säker. I 97r är största delen av huvudstaven bortflagrad, men nedre delen med bistavarna är bevarad. Runan är säker. 101u är ej stunget; mellan huvudstav och bistav finns i ytan två små och grunda fördjupningar med ojämna kanter, vilka utan tvivel är naturliga. (Dylika små fördjupningar finns flerstädes på stenen. Celsius uppfattar runan som stungen.) Efter 105i finns ej skiljetecken. Runföljden 106–127 står i den vänstra drakslingan, alltså i den slinga som börjar vid det högra drakhuvudet upptill på stenen. Före 106k finns ej skiljetecken. Runföljden 106–120 är tydlig och oskadad med undantag av att 111a har träffats på mitten av en mindre flagring. 121u har förlorat ett kort stycke av bistavens nedersta del i den svåra och långa kantskada, som här börjar. 122k har, liksom de följande fem runorna, förlorat nedre delen. Av 123u återstår övre hälften, av 124p toppen av huvudstaven samt halva bistaven. 125s har mist den nedersta leden; runan har haft formen ᵀ. 126m har halva huvudstaven och vänstra bistaven i behåll; det övriga har förlorats i den stora kantskadan och genom en flagring innanför denna. Av 127u finns övre tredjedelen. Efter denna runa är kanten och ett stort stycke av stenen innanför kanten bortslagna. Genom denna åverkan har tjuugoåttan runor och flera

⁵ Vid runinskriftsinventeringen 1945 antecknade jag, att en *rättad felristning* förekommer i denna inskrift: »b-runan med de två punkterna mellan bistavarna, som har uppfattats som en p-runa, har tillkommit genom ett misstag av en av de båda ristarna. Uppenbarligen har han av tanklöshet råkat rista två b-runor och sedan genom de båda streckliknande punkterna (skiljetecken) markerat, att den första b-runan skall utgå. Alltså bör inskriften läsas **ihil : brur sin** :.»

ornamentsdetaljer förlorats, bland andra den avslutande stjärtpetsen på runslingan och slutpartiet på den friliggande draken. (Runföljden 128–155 har här supplerats efter Celsius; se fig. 70 och 71.) Omedelbart efter det bortslagna stora stycket står inom slingan det kraftiga kors, som skall beteckna inskriftens slut.

Bureus upptecknar i Fa 6 inskriften på följande sätt: × **brusi · lit rita s . . . btir · ahub brur sin : in hon uarp taupr a tafusi furpi lan · klans · abtir brur sin kup hialbi honsalukups mupir suain uk osmunrt pir · markapu + po br stalonti × hon fur mir fraukiri**. Se fig. 66 och 67. Han återger sålunda runföljderna konsekvent efter deras plats i slingorna. På samma sätt gör han i Fa 5; se fig. 67. Om Bureus' tolkning se nedan s. 139, där en översikt lämnas av de olika granskarnas översättningar.

Hadorph och Christofersson (efter teckningen 1690): × **brusi lit rita s . . . btir ihilp brur sin : in h -n uarp taupr a tafusi furpi lanklans · abtir brur sin kup hialbi honsalukups mupir · suain · uk osmunrt · pau markapu + por stalonti × hon fur mir fra -ikiri** (Eftersom ingen uppgift ges hur de båda granskarna kan ha menat, att läsordningen skall vara, har runorna här återgetts efter deras plats inom de två slingorna.)

Celsius har, nedanför sin bläckteckning i »Svenska runstenar» (F m 60: 2), antecknat: »afritat den 18 jul 1726 på frij hand, dock accuratè quoad runas.» Se fig. 70. I motsats till Bureus och Hadorph – Christofersson anger Celsius, hur han menar, att inskriftens läsordning skall vara; se fig. 71. Det är denna läsordning, som ligger till grund för hans tolkning i *Acta literaria Sveciae 1726*: × **brusi lit rita s . . . abtir ihj -a^β brur sin : in h -n uarp taupr a tafstalonti × han fur mir fraykiri po brusi fur pil anlans · abtir brur sin kup hialbi honsalukups mupir · suain · uk osmunrt · pair markapu · +**

Fr. Fryxell (1744 d.30.Junii): × **bru -i lit rita s . . . pur ihii^β brur sin : in . . . -uarp taupr a tafstalont . . . × hon fur mir fraukiri po brusi fur pil anlans abtir brur sin kup hialbi honsalukups mupir · suain · uk osmunrt · pa -karfpu +**. (Se fig. 72.)

I N. J. Ekdahls samlingar finns en blyertsteckning av Gs 13, men denna teckning är tydligen endast en avritning av träsnittet i *Bautil*. Felaktigheterna på träsnittet har emellertid rättats och Ekdahl lämnar på sin teckning följande upplysning: »De runor som stå utanom slingan äro anteknade af herr Prof. Sjöborg under en resa till Gefle»; se fig. 73.

C. F. Wiberg och N. L. Söderholm (1864) : × **brūsi lit rita s . . . þiir ihii^β brur sin : in h -n uarpr a tafstalonti × hon fur mi- friukiri kup hialbi honsalukup- m̄ . . . × po b -usi fur pil anlans : ibtir bur sin**.⁶ Som framgår av teckningen (fig. 74) och av läsningen hade nu det stora stycket i stenens vänstra kant gått förlorat.

K. Hj. Kempff (1897): »X BRUSILIT // RITAS . . . BTIZIHILPBRURSIN : INH.NUARPTAUPRATAF // STALONTI + HONFURMIZFRAYKIZI KUPHYL // BIHONSALUKUPSM . . . + POBR // USIFURPILANKLANS: ABTIZBRURSIN». Kempff redogör utförligt för läsningens avvikelser från tidigare granskares. Om sin **y**-runa i **fraykiri** skriver han: »Celsius ensam har FRAYKIZI med Y, således med en prick i U. Ingen annan än Celsius har sett denna prick. Icke heller jag har kunnat fullvisst skönja honom. Men för den grannsynte och pålitlige Celsius kan han år 1726, således för 170 år sedan, fullväl varit att skönja, skulle han ock

⁶ Till sin läsning i »Berättelse 1864» anmärker Wiberg: »Någon äldre runforskare måtte hafva läst namnet på den person, efter hvilken stenen är rest för ihil; men å stenen läses dock ännu ganska tydligt ihilp, hvilken läsart också finnes i Bautil . . . Namnet på anföraren på Tavastlands-tåget har förr blifvit läst Fraikiri efter Bautil, som skrifver fra-kiri, angifvande sjelf således en redan gammal otydlighet vid fjerde runan från början; för oss visar sig deremot denna runa temligen tydligt såsom **u**, och den näst föregående såsom **i** . . . En annan felaktighet i Bautils text är utan tvifvel det **mir**, som befinner sig framför **friukiri** : tredje runan i förstnämnda ord är en nästan utplånad staf och har säkert ursprungligen varit **p**, och ingalunda **r**, hvaraf ingen mening kan blifva.» (Jfr Wibergs uttalande i *Gestriklands runstenar II* (1867), s. 5, noterna 3 och 4.) – Vad **mir** beträffar bör framhållas, att läsningen är fullt säker; **mir** återger givetvis prep. *meðr*. Redan på Rökstenen är prep. *meðr* ristad på aldeles samma sätt: **mir hraipkutum** 'med reidgoterna'. Även på ett par andra runstenar finner man samma »stavning»: **mir · knuti** 'med Knut' (Ög 111) och **mir krikium** (U 431). Den sistnämnda stenen är av allt att döma ristad av Åsmund. Stavningen **mir** för *meðr* visar bortfall av *ð* och därför palatalisering av *r* efter vokalen.

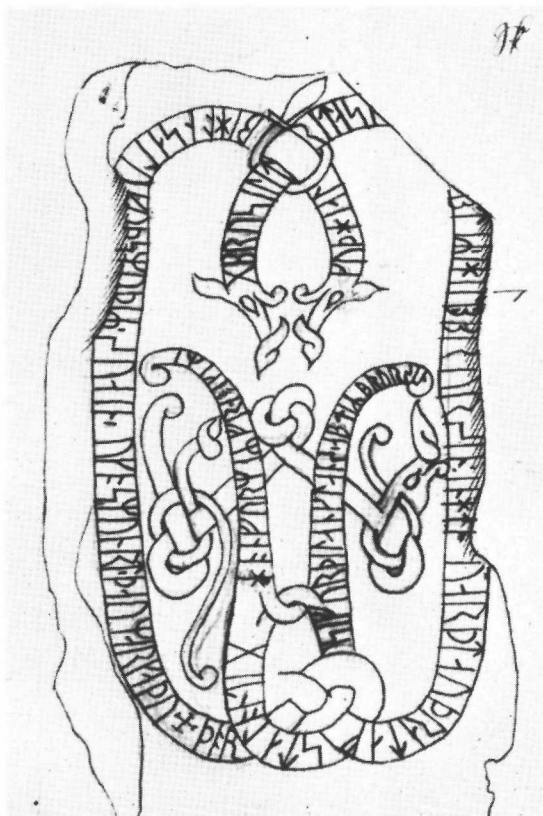

Fig. 68. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

Fig. 69. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1101).

nu alls icke stå att finna. Det är med Celsii hemuld jag därför här läser FRAYKIZI.» Sin läsning **hylbi** (i st. f. det riktiga **hialbi**) kommenterar han på följande sätt: »HYLBI eller HI · ILBI läser utom Hadorph ingen mer än jag. Det är genom honom jag först kommit att rätt märka på detta I · I. Ända till sista tider har jag med Bure, Celsius och Wiberg här läsit IA, först emedan jag innan jag kom att sysselsätta mig med Ockelbostenen ej kände till någon runmynd II eller I · I lika med U, Y, och jag vet ännu icke att han någorstädes är af någon utom mig hvarken vederkänd eller ens påpekad ... Hvad ljudvärde Hadorph gifvit åt I · I tror jag ej vara att få veta numera.» Kempffs påstående, att Hadorph skulle ha läst **hi · lbi**, är oriktigt. Misstaget förklaras av, att Kempff har utgått från *Bautil*, där i trycket bistaven i den tredje runan har kommit att likna ett skiljetecken, en punkt. Att Hadorph och Christofersson har läst **hialbi**, alltså fullt riktigt, framgår alldeles tydligt av originalteckningen; se fig. 68.

O. von Friesen har i en av sina anteckningsböcker (»Runstensgranskn I») ett ganska utförligt protokoll från de undersökningar av Gs 13, som han utförde i juni 1899 och 1901. Dessa i anteckningsboken införda anmärkningar till läsningen överensstämmer i stort sett med kommentarerna i hans till Vitterhetsakademien insända rapport (»Runstenar i Uppland och Gästrikland undersökta åren 1899, 1900 och 1901»). Där skriver v. Friesen: »Stenen är illa medfaren: redan då teckningen för B[autil] gjordes

var öfre högra hörnet afslaget och sedan dess har ett stort stycke i nedre venstra delen försvunnit. Dessutom äro stenens och därmed ristningens kanter mångenstädes skadade.» Hans läsning överensstämmer i huvudsak med min. Om \mathfrak{B} anmärkes, att prickarne tyckas huggna med annat instrument och ha mindre säker begränsning än öfriga tecken; jag anser därför att de äro anbrakta efteråt⁷ eller möjligen äro interpunktionstecken).

En av svårigheterna vid *tolkningen* av Söderbystenens inskrift ligger i att ristarna icke på normalt sätt låter inskriften följa de båda runslingorna. Genom att runinskriften växlar slinga på ett ganska förbryllande sätt, ställs läsaren (avsiktligt) inför en svårighet, när det gäller läsordningen. Även den närbelägna Järvstastenen (Gs 11), signerad av Åsmund, ger exempel på ett likartat förfaringsätt.

Bureus, den förste som försöker tolka inskriften, läser den i felaktig ordning, vilket gjorde väsentliga runföljder obegripliga för honom.⁸ I »Sveorvm Rvnæ» (Fa 5) översätter han inskriften på följande sätt: »Bruso fecit scribi Saxum in mem. Agubbi fratris sui. Sed hic erat mortuus ex . . . post fratrem suum Deus juvet ejus animam et Dei mater. Sveino et Osmundus, qui signarunt.» Som synes har Bureus i sin tolkning utelämnat de genom hans oriktiga *läsordning* uppkomna egendomliga runföljderna **fusifurpilan · klans** och **pobrstalonti**. Dessutom lämnar han runföljden **hon fur mir frauiki** otolkad. Se fig. 67.

Gs 13 nämns helt kort av Olof Rudbeck i *Atlantica* I (1679) bland andra gästrikländska runstenar, därför att namnet »Osmunder» där förekommer; av Johan Peringskiöld upptages »lapis Hæmblingensis» bland stenar, som omtalar sjötåg i västerled, vilket visar, att han har uppfattat runföljden **furpilanklans** som »for till England». Men någon tolkning av inskriften lämnar han ej. Se *Annotationes in vitam Theoderici* (1699) s. 482.

Petter Dijkman, som hade fått uppgifter om Gs 13 av gävlektorn Petrus Elis (se ovan s. 131), nämner stenen i sitt förtjänstfulla arbete *Historiska Anmärckningar*. Manuskriptet var skrivet redan 1708, enligt uppgift på titelbladet, men blev tryckt först 1723, sex år efter författarens död. Tyvärr var Dijkmans manuskript ofullständigt just där inskriften och tolkningen av Gs 13 skulle ha stått. Utgivaren meddelar läsaren, att detta parti saknas: »Inscriptio cippi deest in M.S.» Däremot fanns två »Anmärckningar» till inskriften, nämligen dels en tolkning av namnet *Brusi*, dels följande kommentar: »Märker man at Gestrikarna inthet hafa cederat andra provinciers folk med utresor til fremmande orter» . . . Det är alltså tydligt, att Dijkman har, åtminstone delvis, försökt tolka inskriften.

E. Alrot konstaterar i *De Gestrícia* (1720), att Söderbystenens »vitnar om att gästrikarna ej endast nyttjade sina krafter på härfärder till lands, utan även genom färder till havs hade hälsat de från kontinenten avskilda brittena» (Lapis Hæmblingensis vix octava parte miliaris Gevalia distans, Gestrícios non tantum terrestribus expeditionibus vires suas exercuisse verum etiam itinere maritimo sejunctos toto orbe Britannos salutasse testatur).

Olof Celsius är den förste, som lämnar en tolkning av inskriften i dess helhet. Han insåg bl. a., att runföljden **atafstalonti** måste uppfattas som »i Tavastland». Tolkningen, som Celsius utan dröjsmål publicerade i *Acta Literaria Sveciæ 1726*, betecknar alltså avgjort ett stort framsteg: »Bruso inscribere curavit I ---- fratri suo. Is in Tavastia obiit. Profectus fuit cum Fraigero, cum Bruso abiret in Angliam fratrem suum inde reducturus. Deus juvet illius animam, & mater Dei. Sveno & Osmundus signarunt.» I en not kommenterar Celsius sin tolkning på följande sätt: »Cum mentio hic fiat *Tavastorum* terræ, de hujus monumenti ætate judicare haut difficile fuerit historiarum gnaris. Angliam frequenter adiisse nostros, præter hanc, inscriptiones aliæ ostendunt. Idque primum, ut puto, piraticæ exercendæ ergo; deinde, ut stipendia facerent in bellis Danorum & Norvegorum Anglicis, quæ seculo maximè XI. gesta sunt; demum, posterioribus temporibus, ut facerent ibi mercaturam. Quo forte non male referas Brusonem, cum fratre ex Anglia reducendo. Cæterum sub expeditionibus suis Dani vel Norvegi lapides

⁷ Om en annan och bättre förklaring av det egendomliga tecknet se ovan s. 136, not 5.

⁸ Bureus' uppteckning av inskriften har återgivits ovan s. 137.

Fig. 70. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning av O. Celsius i F m 60: 2.

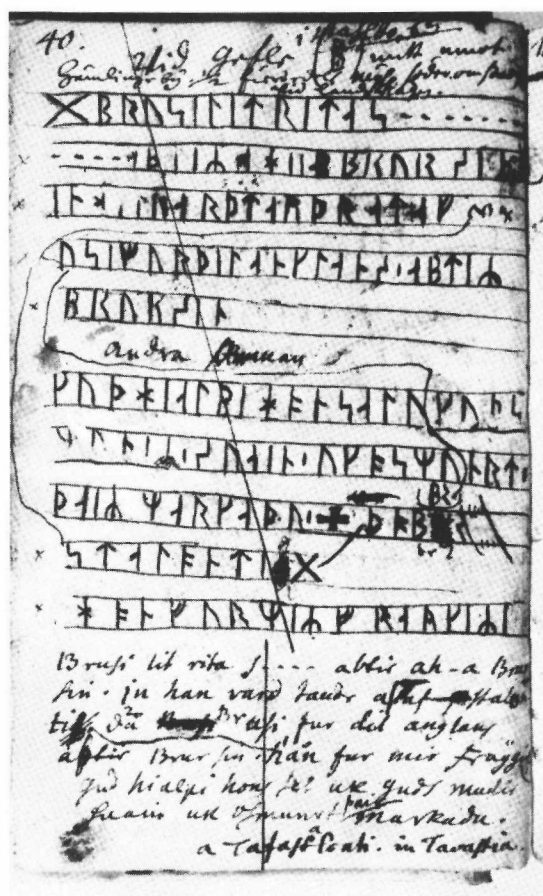

Fig. 71. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter uppteckning av O. Celsius i F m 60: 2.

quosdam runicos, in Angliæ præsertim insula *Mona*, post se reliquerunt, quos in eximio opere *Britanniæ* exhibuit Gulielmus Camdenus.»⁹

När N. R. Brocman behandlar Söderbysten i samband med sin översättning av »Sagan Om Ingvar Widtfarne» (1762) anför han stenen bland sina exempel på »Runstenar öfwer Folk, som farit Westre Wägen, til England och Lombardit». Brocmans tolkning lyder: »Bruse lät rita denne Sten efter sin Broder Jep: och han wardt död i Tawasteland. Gud hjälpe hans Själ, och Guds Moder. Swen och Osmund, de märkte, då Bruse for til England efter sin Broder. Han for med Fräker.» Brocman hyser

⁹ Celsius tolkar alltså den skadade inskriften på följande sätt: »Bruse lät skriva ... åt sin broder. Denne avled i Tavastland. Han hade rest med Fröger, då Bruse for till England för att därifrån hämta hem sin broder. Gud och Guds moder hjälpe hans själ. Sven och Åsmund ristade.» Den i noten lämnade kommentaren lyder i översättning: »Eftersom här tavasternas land nämns, borde det ej vara svårt för de historiskt kunniga att bestämma detta monuments ålder. Förutom denna ristning visar andra inskrifter, att de våra ofta har besökt England och detta till en början, enligt min mening, som sjörövare, därefter för att vinna sold i danskars och normmäns engelska krig, vilka huvudsakligen fördes under tiohundralet, slutligen under senare tider för att där driva handel. Man kan här lämpligen hänvisa till Bruse med sin broder, som skulle återföras från England. För övrigt lämnade danskar eller normmän vid sina expeditioner efter sig vissa runstenar i England, särskilt på ön *Mona*, vilka William Camden har berört i sitt förträffliga verk *Britannia*.»

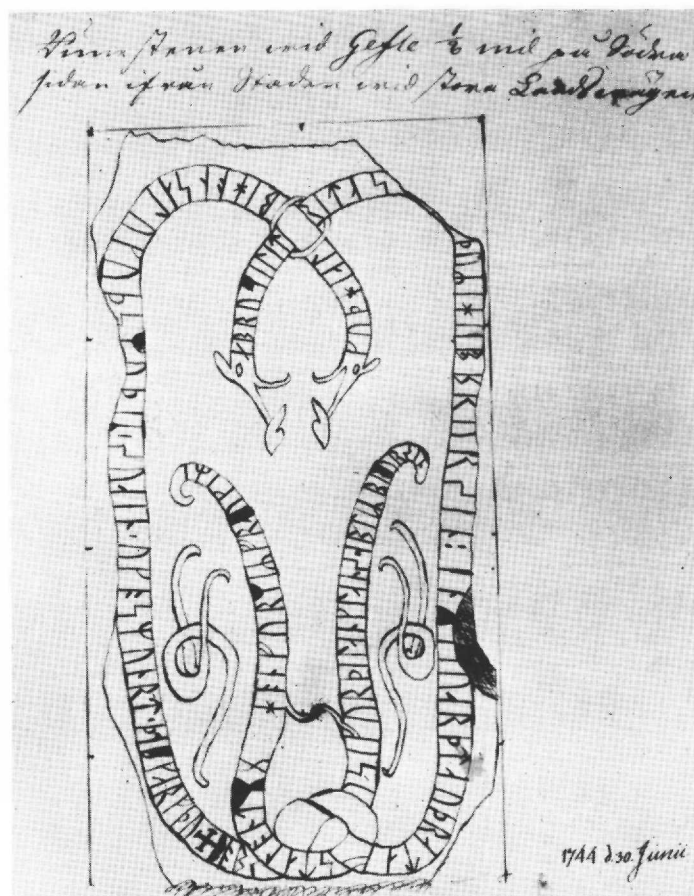

Fig. 72. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning år 1744 av Fr. Fryxell.

sålunda en från Celsius avvikande uppfattning om hur inskriften är uppbyggd, alltså om läsordningen. – Liljegren framhåller i *Run-Lära* (1832), att »England, **Anklant, Inklant**, är på Runstenarne ett ofta förekommande land, som af folk från flere Swenska landsorter besöktes ... Från Gestrikland: for Bruse från Walbo tillika med Frejger till England». I *Run-Urkunder* (1833) återger han inskriften (efter *Bautil*) på följande sätt: »× Brusi lit rita st . . . - . . btir. Ihil brur sin. In han varþ tauþr i Tafstalonti × (Hon fur mir Fraikiri.) Kup bialbi hons selu uk Kupš muþir. Svain uk Osmunrt þau markapu × þo Brusi fur þil Anklans. ibtir. brur sin.» Liljegrens läsordning avviker sålunda från såväl Celsius' som Brocmans.

L. E. Åhrman lämnar ingen översättning av inskriften utan inskränker sig till att påpeka, att en »runehäll utanför Gefle södra tull är upprest af en Englandsfarare efter en broder, som dog i Tavastland». – I sin »Berättelse 1864» översätter C. F. Wiberg inskriften: »Bruse lät rita sten (denna) efter Ehelþ, bror sin, och han vardt död i Tavastland × Han for med Fryker. Gud hjelpe hans själ och Guds moder . . . × Dock Bruse for till England efter bror sin.» När Wiberg ett par år senare låter trycka sin uppsats om »Gefle-stenen» i *Gestriklands runstenar II* (1867), anmärker han om läsordningen: »Läsningen måste börja vid korset på högra slingans hufvud och fortgå utföre till knuten vid stenens fot, hvarpå man går öfver knuten på slingans fortsättning. Efter slingans slut börjar man vid venster-slingans hufvud och fortgår till knuten som sönderdelar ordet Brusi, hvars sednare del återfinnes på samma slingas återstående stycke.» Wibergs översättning lyder: »Bruse lät rista st(enen) – (e)fter Ihilþ

Fig. 73. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

Fig. 74. Gs 13. Söderby, Valbo sn. Efter teckning av N. L. Söderholm.

sin bror. Men han vardt död i Tavastland × Han for ut med Fräkr. Gud och Guds Moder hjelpe hans själ. Sven och Osmund de ritade × Bruse for sedan till England efter sin bror.»¹⁰

Också Fredrik Sander fann anledning att återge och tolka Söderbystenens inskrift. Hans tolkning, som föreligger i arbetet *Marmorlejonet från Piræus* (1896), lyder: »Bruse lät rita denna sten efter Ihelp,

¹⁰ I den 1867 tryckta uppsatsen lämnar Wiberg även en översättning till franska av inskriften: »Bruse fit graver les runes dans la pierre – en mémoire d'Ihîlp son frère; mais il mourût en Tavastlande × Il partit avec Fræker. Que Dieu et la Mère de Dieu aient pitié de son âme. Svénon et Osmund ils dessinèrent × Bruse partit pur l'Angleterre après la mort de son frère.»

Uppgiften på Söderbysten om Tavastland anförs av George Stephens i *ONRM II* (1867–68). Han översätter denna del av inskriften på följande sätt:

»But he fell fighting
in Tavastland.
He foor
with Fraukir.»

Stephens har sålunda tydligen uppfattat det av honom citerade partiet av inskriften som versifierat. Också i *Runverser* (1887–91) nämns inskriften, men icke som exempel på någon »runvers» utan endast i Bugges redogörelse för de inskrifter, där namnet på skeppshövdingen »Fröygeir» ansågs föreligga. Liksom Stephens återger han därför endast avsnittet »han døde i Tavastland; han for med Fröygeir».

bror sin, men han vardt död i Tavastland; han for med(?) Fröger, då Bruse for till England efter bror sin. Gud hjälpe hans själ och Guds moder. Sven och Osmund märkte (runorna).»

Av denna översiktliga redogörelse för de tidigast framlagda tolkningarna framgår, att de som har översatt runföljden **furpilanklans** har delat Celsius' uppfattning, att runföljden består av de tre orden **fur pil anklans**, och att dessa skall tolkas »for till England».

Den förste som framlägger ett från Celsius avvikande förslag till tolkning av detta parti av inskriften är lektorn vid Gävle läroverk K. Hj. Kempff.¹¹ I arbetet *Söderby runsten vid Gefle I* (1897) skriver han, sedan han ingående redogjort för alla tidigare läsningar och tolkningar: »Närmast föreligger nu att framlägga *min* tydning . . . Ej många af våra runskrifter hafva så gäckat våra lärde som denna. Att Bure midt i sin tydning nöddes släppa tag, hvem undrar därpå då han, villad af slingorna, fann att brodern Ihilp dött af – *usifurthilan!* Först en hundra år efteråt djärfdes den skarpsinnige Celsius taga itu med den vådliga inskriften; men huru skilde han sig därifrån? Jo, så, att sedan Brusers broder dött i Tavastland, Bruse själf för att återhemta honom derifrån hade att – fara till England! Underligt är det nog ock, då det heter, att den ene brodern gaf sig i väg till Tavastland, då den andre for till England – för att återhemta honom. En fyrti år senare lemnar Brocman samma tydning. Också nu far Bruse till England för att hemta den i Tavastland döde brodern, endast med så mycket mera trefnad som han på färden får följä – med Fræker : Fröger. (Detta genom en godtycklig omflyttning). – Liljegrens ordskilnad visar att han tydt lika som Brocman. – Först Wiberg, som också följer Celsius, får ändå (år 1867) någorlunda ihop det, åtminstone i sin franska öfversättning: 'Bruse partit pour l'Angleterre après la mort de son frère'. Bruse far visserligen ock nu till England, men icke för att på den vägen hemta en död man från Tavastland. Wiberg har sålunda, om än ej med de rätta medlen, kunnat frälsa oss från den för allt vanligt färdevett så motbjudande vägen från Gefle till Tavastland öfver England. Men det värsta återstår: att jämlikt fornmålets lagar försvara hela Englandsfärden. Kan FURPILANKLANS vara detsamma som 'for till England'? Nej! ogörligt! 'Till' är i runskrift TIL, och aldrig PIL. Härmed faller hela spöket med Englandsfärden. Söderby-stenen har ej ett ord om en slik färd. Söderby-stenen är icke alls någon 'Vesterledssten'. Där talas bara om en enda färd och det är Ihilps och Frögers färd till Tavastland. Han har ej ett ord om att Bruse farit åt något håll, hvarken åt England eller Tavastland, så visst det än är, ehuru genom en annan tydning än den hittills vanliga, att jämväl Bruse varit med på Frögers och Ihilps färd till Tavastland. Men hvad står där då? hvad är då FURPILANKLANS? Det är, så vidt jag kan se, ingenting annat än FURPI LANK LANS eller *fyrpi laank lanss*, som åter är för ett *fyrpi laipang lands*, det är 'förde lands ledung'. Ihilp eller Ehilp förde under öfverhärskaren Fröger Tiundalands ledung till Tavastland; då Ihilp där dött, efterträdde honom hans broder Bruse som Tiundalands ledungs höfvitsman. Annat kan där ej vara sagdt, ehuru sannt är, att *föra* i denna märkelse, *ducere*, ej är lätt att påvisa i vårt äldre mål». Som avslutning tillfogar Kempff: »Sedan jag sålunda så godt jag kunnat, sökt utreda den knut som efter mitt skön så länge stått i vägen för en tillfredsställande tydning af Söderby-stenens inskrift, skall jag

¹¹ Kempff hade spelat en viktig roll vid flyttningen av Gs 13 från den ursprungliga platsen till Trefaldighets kyrkan. Jfr ovan s. 132 f. Han redogör (i *Söderby runsten I*, 1897) för de skyddsåtgärder, som år 1864 hade vidtagits av C. F. Wiberg (se ovan s. 131 f.). Kempff meddelar, att runstenen då hade fått »ett högt underlag af sten och där ofvanpå en spjälhågnad, som visserligen i någon mån fredade för okynne, men tyvärr ännu mer utgjorde ett hinder för dem som ville närmare taga reda på stenens skrift och slingor» . . . Därefter beskriver han de åtgärder i vilka han själf hade tagit verksam del: »År 1895 midsommartiden nedtogos ofvan nämnda spjälhågnad och stenunderlag jämte stenen själf, som fördes till Gefle stads kyrka, der han inne i vapenhuset å dess norra vägg fastsattes, på en gång fredad och lätt att läsa; allt detta under ledning och omstyrsel af herr majoren och ridd. G. Nyström, som . . . ock sedermera under år 1895 öfvervakat och omstyrt så huggning som uppsättning af den nya sten som å den gamla stenens rum skulle träda i dess stad. Vid detta tillfälle, då stenen några dagar låg på marken, tog den som skrifver detta, en pappersafklappning, som, sedan hon för de stycken af stenen som saknades, efter äldre uppgifter vordit vidgad och utfyllt, legat till grund både för ristningarna å den nya år 1895 uppsatta stenen och för den redogörelse för inskriften som nu här skall lemnas.»

här framlägga samma inskrift.» Översättningen lyder: »Bruse lät resa denna sten efter sin broder Ihilp. Ihilp vardt död i Tavastland. Han hade farit dit med Fröger. Hulpe Gud och Guds Moder hans själ! Sven och Asmund markade. – Bruse förde då lands ledung : efter sin broder.»

Denna Kempffs tolkning av runföljden **furpilanklans** kan sägas ha slagit igenom; den anförs i olika sammanhang och har godtagits av flera forskare, bland dem O. von Friesen. Det bör därför vara av intresse att något närmare taga del av Kempffs motivering och kommentar till tolkningen. Den förutsätter ju, kort sagt, att Åsmund har ristat »orden» **lank lans** (isl. *leiðangr lands*) efter det på hans tid gängse uttalet. Kempff framhåller (a. a. s. 23): »För visso skref i det hela taget Asmund alltid ljudrätt, ljudjämligt, fonetiskt, d. v. s. efter hans uttal, så vidt han skönjde helt likt alla andras, ännu ej stadgadt, stelnadt, utan flytande, med öfvergångar, slika som lifvet allestädes ter dem. Så skrifver han än BRUPUR . . . , än som här BRUR, det der helt visst är för ett uttaladt *brouur*, jfr hans FAUR, L.1053» [=Gs 11 Järvsta]. Se vidare om **faur** och **brur** ovan s. 106, not 14. Kempff anser, »att Asmund för sin tid både skref och talade eller åtminstone hörde mycket väl. Ej hafva alla tider samma smak för att allting skall vara bara på ett sätt. I LANK har jag . . . sett ett *laang*, i ordföljden *laang lanss* redan i forntiden utdraget ur ett äldre *laiþang lands*, som eljest på Asmunds tid nog het *læiþang lands*; så måhända som hos oss jämte *förstuga* kvarstår *farstu*, det der ej alltid väl låter utbyta sig mot *förstuga*.»

På en punkt skulle emellertid Kempff komma att ställa sig tvekande till sin tolkning, nämligen när det gällde användningen av verbet 'föra' i uttrycket »förde landets ledung» (se ovan s. 143). I sin »Senare efterskrift» (*Söderby runsten II*, 1898) anser han sig kunna bota denna brist i tolkningen, »som binder oss vid ett ofullgjordt arbete; och så länge vi ej fullt tillfredsställande skilt oss ifrån denna, äro vi med vår tydning i samma läge som den man som fullväl kan stå på sin ena fot, men ej så å den andra. Det är för att aflägsna detta men, som jag här åter tager till orda om Söderby-stenen. Dess bättre är det onda ej obotligt. Men hvad är då här det onda som det varder nödigt att bota? Skall här gifvas en ny, en annan tydning? Nej, den af mig gifna är så vidt jag kan se den rätta, och fullt tillfredsställande, men i den ordagrund denna tydning hvilar uppå ingår en led som ej synes vara lika tillfredsställande och för det hela tryggande. Det är ordet FURÞI, uttydt *förde*.» Detta ord i betydelsen *leda*, *styra* är »ej lätt att påvisa i vårt äldre mål . . . Det lär nog aldrig där kunna påvisas, då det för visso hör till skolmålet och där uppkommit genom det alltför träsliga återgifvandet af ett latinskt *agmen ducere*, liksom ock af tyskans på samma väg tillkomna '*Heer führen*'. På våra runskrifters tid kunde det väl hetat '*styra här*', men ej '*föra här*'. Hade här stått STURÞI i st. f. FURÞI, då hade allt varit rätt. Men nu står ej så. Där står FURÞI, och detta kan ju ej vara annat än *fyrþi*, förde : hvar ligger då boten? Ja, så har jag sport mig själf rätt tidt och länge, men – underligt nog – utan att förr än det i viss mon var för sent, finna boten, fastän hon ligger midt framför oss, och är af ett slag som knappast någon tillitit oftare och vidare än jag. Boten ligger i tveläsning, här af UR, då vi för FURÞI få FURURÞI, som åter tydligen är ett *foryrþi* af ett sagnord *foryrþa*, afledt från ett *fororþ* utmärkande en *lis forunkis*, en härhöfvidsmans embete, så som det isl. *goðorð* utmärker en godes.» Betydelsen av detta »foryrþi» är enligt Kempff 'innehade förord', 'förde befäl', 'förde kommando'. »Att ordet *foryrþa* ej är att påvisa, gör intet hinder. Det är nog om det ej kan sägas därom att det är ogörligt.» Innebörden i satsen skulle alltså vara: »Bruse var nu, likasom före honom hans broder Ihilp, förman eller höfvidsman för (Tiunda) lands ledung.» Kempff frågar sig slutligen: »Men hvad hafve vi då vunnit? Jo, att vi kommit på rätt fot med ordatydingen och i samma sämja med det ordliga som med det sakliga . . . och äro därmed löste från den hake som ännu band oss, kunnande . . . tryggt öfverlåta åt vår tydning att ej längre stå bara på en fot, utan på båda.»

Kempffs tolkning av **furpilanklans** vann som ovan har nämnts anslutning av v. Friesen. I *Upplands runstenar* (1913) skriver han: »Å Söderbysten vid Gäfle heter det om Egil : 'Han stupade i Tavastland: han var i följe med Fröger'. Frögers tåg är känt från flere andra uppsvenska stenar. Det omnämnes också på en dansk runsten. Gäflestenen tillägger – jag följer här i hufvudsak lektor Hjalmar

Kempffs tolkning – : 'Sedan förde Bruse (Egils bror) landskapets (=Gästriklands) ledung efter sin bror'. Dessa ord böra sannolikt tolkas så, att Egil stupat i spetsen för denna ledung i Tavastland, och att Frögers tåg sålunda var ett den svenske konungens företag, hvilket Fröger på konungens uppdrag ledde. Bruse reser vårdn efter brodern Egil säkerligen därför, att denne saknade söner, och på samma grund ärfver han efter sin bror i öfverensstämmelse med gällande rätt den förnämliga ställningen som anförare för den del af den svenska ledungen, som utgick från Gästrikland.» I *Runorna*, som trycktes tjugo år senare, vidrör v. Friesen ej denna Gästriklands ledung; han nämner endast, i samband med sin behandling av Söderbysten, att där »talas om en man som föll i Tavastland på Frögers tåg». Detta förhållande kan kanske tyda på att han nu har uppfattat Kempffs tolkning som oviss.

Brate godtager i *Svenska runristare* (1925) den föreslagna tolkningen »lands ledung» och översätter inskriften på följande sätt: »Bruse lät resa stenen efter Egil, sin broder, men han blev död i Tavastland, när Bruse förde landskapets ledung efter sin broder. Han for med Fröger. Gud hjälpe hans själ och Guds moder! Sven och Asmund de ristade.» Brates kommentar lyder: »Eftersom **po brusi** etc. måste vara bisats, synes inskriftens avdelningar böra läsas i nu angiven ordning. O. v. Friesen läser **ahilp** och fattar det som Egil, vilket kanske är riktigt . . . Med dessa ändringar synes sålunda den övers., som Hj. Kempff funnit, vara riktigt.»

A. Ruprechts översättning (i *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften*, 1958) lyder: »Brusi liess [diesen] Stein errichten nach Egil (? :so v. Friesen, der die Striche im **b** für Streichung, nicht Punktierung, hält), seinem Bruder; und er fand den Tod in Tavastland (= südwest-finnische Binnenlandschaft), als Brusi den Ledung (?) des Landes nach seinem Bruder führte; er fuhr mit Frøygæir. Gott helfe seiner Seele und die Mutter Gottes! Svæin und Asmund ritzten die Zeichen.»

Om man bortser från den äldre, uppenbarligen oriktiga översättningen av **brusi furpilanklans**, »Bruse for till England», samt från det nedan i not 13 meddelade tolkningsförslaget, är K. Hj. Kempffs tolkning av runföljden den enda som har framlagts. Till hans tolkning, som onekligen kan förefalla djärv, anslöt sig ju oreserverat v. Friesen och Brate, medan t. ex. A. Ruprecht markerar sin tveksamhet genom ett frågetecken och Cl. W. Thompson, som senast har behandlat inskriften (i avhandlingen *Studies in Upplandic Runography*, 1975), intager en klart avvisande ställning.

Kempff utgick tydligen ifrån att det i runsvenskan fanns ett ord *læiðangr*, vilket med normal runortografi skulle ha ristats **laipankr** och i sg. ack. **laipank**, den kasusform som det ju i inskriften gäller. Enligt Kempffs mening skulle **lank** vara en »stavning» efter uttalet.

Gentemot denna uppfattning kan med skäl anföras, att ifrågavarande ord i fornsvenska har formen *lepunger*, alltså med suffixet *-ung*. I Upplandslagens konungabalk 10: 1 heter det: »Nu biupær kunungær liþ ok lepung utt» och i manhelgdsbalken 11: 3 : »Konungær biupær lepung utt». De äldsta danska beläggen på ordet är *lethang* (1104–07), *leyding* (1157–64).

Det är emellertid möjligt, att ordet i fornsvenskan sekundärt har fått formen på *-ung* genom analogisk ombildning efter ord med detta suffix. Då Söderby-stenen ristades *kan* ordet ha varit *læiðangr*.

»Stavningen» *lank* i st. f. *laipank* (ack.) måste emellertid betecknas som egendomlig, även om inskriften själv genom det två gånger ristade **brur** i st. f. **brupur** ger exempel på utelämnandet av **p** mellan vokaler.

Lika nära till hands som att räkna med stavning efter »uttalet» ligger väl att som förklaring tillgripa en felristning i **lank**: Efter ordets första **a**-runa kan ristaren tanklöst ha fortsatt efter ordets andra **a**-runa och därigenom kommit att hoppa över de runor, som skulle ha stått mellan de två **a**-runorna. Resultatet blev då **lank** i st. f. **laipank**. Det kan kanske tillfogas, att i inskriften föreligger en tanklös felristning, som länge orsakade missförstånd. Den felristningen är av ett betydligt enklare och mer lättförklarade slag; den består av att ristaren har råkat upprepa en och samma runa två gånger. På stenen står **ihilb brur sin** i st. f. **ihil brur sin**. I det fallet hittade ristaren en möjlighet att hjälpligt korrigera sitt misstag (se ovan s. 136); när det gällde »felristningen» **lank**, om det nu verkligen skulle vara en sådan, förelåg ingen möjlighet till rättelse.

I den nyss nämnda avhandlingen *Studies in Upplandic Runography* får Söderby-stenen en jämförelsevis utförlig behandling. Mot tolkningen av **lanklans** som *læiðang lands* anför författaren följande:

»A difficulty, however, is that in the word *leiðangr* the final *-r* is part of the root, so that the Rune-Swedish equivalent should be accusative singular *læiðangr*.» Ristaren skulle därför, enligt Thompson, ha utelämnat fyra av ordets åtta runor, när han återgav ordet **læiðangr* med runföljden **lank**. (Det borde alltså åtminstone ha ristats **lankr**, menar Thompson tydligen.) Thompsons uppfattning, att *-r* skulle ha hört till stammen i runsvenskans **læiðangr* har emellertid knappast fog för sig. I det sammanhanget är ett uttalande av keltologen C. J. S. Marstrander av intresse. I *Bidrag til det norske sprogs historie i Irland* (1915) skriver han: »Ir. láideng er forlængst identificeret med on. *leiðangr*. Derimot synes man ikke at ha vært opmærksom paa at irsken forudsætter en on. *r*-løs form *leiðang-* (nom. *leiðangr*) for 1. halvdel av 11. aarh. Dette er altsaa den ældste paaviselige form, ikke *r*-formen som hittil antat» (a. a. s. 144). I Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok* (1948) konstateras (med hänvisning till Marstrander) i art. *leding* el. *ledung*: »fsv. lēþunger, fda. lēding, motsv. isl. *leiðangr* (gen. *-rs*), äldst utan till stammen hörande *r*, ss. framgår av ir. *láideng*».

Ristaren kan alltså ha utelämnat högst tre runor, när han ristade ordet **laipank** (sg. ack.), om det nu verkligen var det ordet som han försökte återge.

Även en annan »svårighet» framdrager Thompson för att visa ohållbarheten av Kempffs tolkning. Han anser nämligen – i det avseendet är han tydligen helt överens med K. Hj. Kempff själv – att användningen av verbet runsv. *fōra* (*fōrði*) skulle lägga hinder i vägen för tolkningen »*fōra* landets ledung». Thompson skriver (a. a. s. 108): »Another objection to the idea that Brusi 'led the land's army' is that, in contrast to modern Swedish *fōra*, Rune-Swedish *fōra* does not mean 'lead' but rather 'bring, take, transport.' It occurs in this way three times in the Upplandic inscriptions . . . , twice with specific reference to transporting stone for the memorial, and once (U 395) somewhat uncertainly interpreted as taking a bride from her paternal home to her new husband's.»¹²

Även på Forsheda-stenen (Sm 52) förekommer verbet *fōra*: »Rolf och Eskil reste denna sten efter Livsten, sin fader, som blev död i Skåne vid Gårdstånga, och förde (honom) till Finnveden.» Denna inskrift ger Thompson anledning till följande reflexion: »Although it is tempting to suggest that Brusi, too, 'brought back the remains' of his brother, the interpretation is unfortunately untenable.»

Redan Kempff hade ju på samma sätt anmärkt, »att *fōra* i denna märkelse, *ducere*, ej är lätt att påvisa i vårt äldre mål». Han tillgrep därför utvägen att uppfatta runföljden **furþi** som en något förkortad skrivning av **fur[ur]þi**, pret. av ett eljest okänt verb *foryrþa*. Detta pret. *foryrþi* skulle enligt Kempff ha betydelsen ' innehade förord', 'förde befäl', 'hade kommando'. Se ovan s. 144.

Kempffs förslag till lösning av denna svårighet är utan tvivel misslyckat. Man frågar sig, om det inte vore enklare att – i motsats till Kempff och Thompson – räkna med att det kausativa verbet *fōra* redan på tiohundratalet också kan ha haft den ganska närliggande betydelsen 'anföra', 'leda' (en krigshär)?

Thompson konstaterar avslutningsvis, att runföljden **furpilanklans** »must remain unclear» och tillägger: »As much as one would like to discover the simple words 'long' and 'land's', it is impossible to reconcile them grammatically.»¹³

¹² Vad den skadade inskriften U 395 beträffar, ansluter sig Thompson tydligen till Sophus Bugges tolkning i *Runverser* (1887–91). Mot Bugges uppfattning anför Wessén i *Upplands runinskrifter 2* (1943–1946) s. 174: »Det är icke om brudfärden utan om jordafärden som inskriften talar.»

¹³ I en not meddelar Thompson: »An interesting speculation is that of Professor Einar Haugen (private communication), who would view **lanklans** as *lag (lǫg) lands* 'law of the land', explaining the **n** of **lank** as anticipation of the **n** in the next word (**lans**). Since *færa* can mean, in certain cases, 'to speak' (Fritzner), Haugen would interpret *fōrði lag lands* as 'took over the position of law speaker.' The context strongly suggests that this is the object of *fōrði* and that this was something he [Brusi] did after his brother had left to go to Tavastaland.» A difficulty in Haugen's interpretation (in addition to the assumption of a miscarving) is that *færa lǫg* is nowhere attested with precisely this meaning. On the other hand, Fritzner has it in the sense 'change the law' . . . Could it be that L 1049 [Gs 13] tells us something of the Christianization of Gästrikland? This type of information has precedents in the inscriptions; cf. the Greater Jelling-stone in Denmark and the Frösö-stone in Jämtland.»

De invändningar som sålunda har gjorts mot Kempffs tolkning av partiet **brusi furpi lank lans** förefaller mig, trots allt, ej så bindande, att hans förslag måste förkastas. Något bättre sätt än hans att förklara den svårtolkade runföljden har åtminstone hittills inte framlagts.

Inskriften innehåller fem personnamn: *Brusi* (två gånger), *Ægill*, *FrøygæiRR*, *Svæinn* och *Asmundr*.

Brusi har icke varit något vanligt mansnamn; det finns emellertid säkert belagt på ytterligare fyra runstenar, alla uppländska: U 333, U 442, U 615, U 1094. Namnet är identiskt med appellativet *brusi*, m. 'bock' och tillhör sålunda den personnamnsgrupp, som utgörs av djurnamn. *Brusi*, som även använts som tillnamn, ingår i några svenska ortnamn. Se art. *Bruse* i *Sveriges medeltida personnamn* bd I (1967–76). Namnet är också känt från Island och Norge och Danmark.

Petter Dijkman har en annan, säkerligen oriktig uppfattning om mansnamnet *Brusi*. I *Historiska Anmärkningar* (1723) skriver han: »De Runstenar som föra namnet *Brusi*, tyckz oförgripeligen vara opsatte efter Kyrckiones Lärare Sanct Ambrosii, Biskopens i Staden Meilan tijd, som lefde vthi Keisarens Valentiniani den förstes ... och Theodosii tider, ifrån åhr Christi 377, och til 403, der om mera wid Runsteen, som står å södre sidan om Gäfle Stad» (a. a. s. 16). Dijkman återkommer i annat sammanhang (a. a. s. 158) till Söderbysten: »Tiden belangande när han är opsat, ser man af ordet *Brusi* det skedt effter Kristendomens inkomst, Ty namnet *Brusi* är af Ambrosius, som war en bekant Kyrckiones lärare ok Biskop ... och fört det Embetet uthi Seculo quarto, alt från åhr Chr. 377 in til 403 ... Effter denna hafa de gamla wid döpelsen kallat sina barn *Brusius Brusi*, som man finner än mycket brukeligit uthi Norland, såsom Brusius Pärson, Brusius Brusius son, ok mer, som mantalslängder och jordeböcker wisa.»

Namnet på den döde, alltså på Bruses broder, är på stenen visserligen något skadat, men det kan ej råda något tvivel om att där har stått **ihil**. (På grund av att en rättad felristning har missförstått, har namnet i äldre tid lästs som **ihilp**, **ahilp** eller **ihiap**.)¹⁴ **ihil** måste återge ack. av mansnamnet *Ægill*. Detta namn har tydligen varit föga brukat i Sverige; i det stora svenska runinskriftsmaterialet finns endast ytterligare ett belägg på *Ægill*, nämligen på Sm 148 : **ekil** (ack.). Att namnet har ristats **ihil** på Gs 13, överensstämmer helt med Åsmunds ristarnas : frikativt *g* återges med **h**-runan och *æ*-ljudet med **i**-runan. Namnet är också under medeltiden sällsynt hos oss; se *Sveriges medeltida personnamn* h 4 (1974) art. *Eghil*. I danska runinskrifter finns inget säkert belägg på namnet och blott enstaka medeltida belägg. På västnordiskt område är *Ægill* däremot vanligt.

Namnet *FrøygæiRR* förekommer förutom på Gs 13 i ett tiotal andra svenska runinskrifter från tiohundratalet: U 518 **frikir** (ack.), U 611 i **lipi** : **frekis** · (gen.), U 698? **frai** ... (gen.), U 723, 724 **fraikain** (nom.), U 750 **fraikair** (nom.), U 1158 **fryke**(?); Sö 38 **fraukir** (ack), Sö 52 **faraukir** (nom.), Sö 111 **fraykair** (nom.). Namnets utbredningsområde är, i likhet med ett par andra namn med förleden *Frø-*, i stort sett begränsat till Sverige. I medeltida svenska källor förekommer det ganska ofta; särskilt många är beläggen från Uppland; se *Sveriges medeltida personnamn* h. 6 (1980) art. *Frøger*. På västnordiskt område har namnet tydligen icke varit i bruk.

Inskriftens två sista namn, alltså de båda ristarnas namn *Svæinn* och *Asmundr*, hör till de allra vanligaste mansnamnen hos oss och f. ö. i hela Norden. De förekommer mycket ofta i våra runinskrifter. Om namnet *Asmundr*, som möter oss ett 40-tal gånger på svenska runstenar, bör emellertid anmärkas, att omkring hälften av beläggen åsyftar en och samme man, nämligen Söderbystenens ristare Åsmund Kåresson. Se vidare nedan Gs 14, s. 160.

¹⁴ C. F. Wiberg anmärker t. ex. i *Gestriklands runstenar 2* (1867): »Liljegren, som afskrifver Bautil, har tillåtit sig likväl ett par föga lyckliga och lika litet behöfliga redaktionsförändringar. Ihilp har L så förändrat till I.h.i.1, men aldeles utan grund, ty efter runan lögr (=l) följer ett stunget bjarkal (=p) ganska tydligt. Brocman, som riktigt sett detta, har dock af fjerde runan velat hafva ett år (=a) och sålunda läst Ihiap, som han på 'nutidens' svenska återgifver med Jep (!). Detta är ursäktligare, enär samma runa nu visar och möjligen äfven i Brocmans dagar visade blott en naken staf; men då Bautil här har l, och så af det hela blir ett namn, som låter sig öfversättas, så tveka vi icke att ansluta oss till Bautils uppfattning. Ihilp betyder ständigt hjälpare».

Också ett ortnamn förekommer i inskriften på Söderbysten – **a tafstalonti** (dat.), *a Tafæistalandi*. Detta är våra runinskrifters enda belägg på det finländska landskapsnamnet. Ett mansnamn *Tafæistr* är däremot belagt på två uppländska runstenar, nämligen på U 467 och på U 722. Namnet, som i dessa fall har ristats **tafeist-** och **tafaistr**, är naturligtvis identiskt med folknamnet 'tavast'. Jfr *Æistr*, 'Est', som också det från början har varit ett tillnamn. På Gs 13 är landskapets namn ristat **tafstalonti** (dat.), vilket torde bero på att mellanstavelsens diftong har varit trycksvag. Den medeltida isländska skrivningen av landskapsnamnet är *Tafeistaland*.¹⁵

Den *Frøygæirr*, som nämns på Gs 13, är troligen samme man som nämns på två uppländska runstenar, nämligen U 611 och U 698. Den förstnämnda stenen är rest efter Gisle, som »föll utomlands i Frøgers här»; **han : uti : fial : i lipi : frekis** . Den andra runstenen (U 698), som tyvärr sedan länge är försvunnen, lämnar enligt äldre uppteckningar följande uppgift om den döde: **han ·utfai : a liflainþi ·frai** . . . Denna i slutet skadade runföljd torde kunna uppfattas som *Hann uti fioll | a Liflandi | i liði Frøygæirs* («Han föll ute i Livland i Frøgers här»).

Till de inskrifter som nämner vikingahövdingen Fröger har också räknats ytterligare en uppländsk runsten, nämligen U 518, samt den danska Tirsted-stenen (DR 216). Den danska inskriften är emellertid avgjort betydligt äldre än de svenska Frøgersstenarna och det i detta sammanhang viktiga partiet är dessutom ännu otolkat. Vad U 518 beträffar nämns där visserligen en man med namnet Fröger (**frikir**), men inskriften har ingen uppgift om vikingatåget. Dessa två runstenar kan alltså ej räknas som vittnesbörd om Frøgers färd.

Detta vikingatåg har av forskningen ganska allmänt uppfattats som »ett den svenske konungens företag, hvilket Fröger på konungens uppdrag ledde» (se ovan s. 145). Brate framhåller, att företaget »dock slutade olyckligt med anförarens och sjökrigarnes undergång.» Han tillägger: »Det synes varit ett svenskt försök att erövra Finland som motsvarighet till danskarnes lyckliga erövring av England, vilket försök dock finnarne denna gång tillbakalogo. Uppgifterna antyda ett angrepp mot Tavastland, i vidsträckt mening, och efter dess misslyckande ett nytt anfallsförsök mot Brahestad, som ock slutade med nederlag.» Brate anser, att Frøgers tåg är »något äldre än 1016» (*Svenska runristare*, s. 20).

Redan K. Hj. Kempff hävdade, att Frøgerståget var sveakungens företag. I *Söderby runsten* (1896) skriver han (s. 24) på ett för honom betecknande sätt: »Kännare af våra runskrifter skola för visso snart märka, huru som denna Söderby runskrift i så måtto skiljer sig från andra som hon ej bara är en minnesskrift af okände öfver okände, utan något vida mer. Här talas tydligen och ovedersägligen om en ledungsfärd till Tavastland utgången från svenskt land och således påbuden af dem som då styrde Svearike. Endast konungen kunde 'bjuda ut ledung sin', själf eller genom sin jarl. . . Tydligen har denna härfärd ingått som led i en rad af flere dylika som alla haft till mål att åt den romerska kyrkan vinna det nuvarande Finland, men som vi af egna källor hittills endast känne, när de genom större segervinningar under fräjdstore män fäst sig i vårt minne. Att här omtalade färd haft ett kyrkligt ändamål, åtminstone föreburet, det kunne vi vara visse på, bara därigenom att alla härnadsföretag österut från Sverige under denna tid som vi känne till, haft det och ej gerna kunnat hafva annat. Men vi hafve ett särskildt vitne därom i den man som samman med Sven rist vår Söderbysten, den fromme klerken (?) Asmund Kárason, som aldrig glömmet att . . . åkalla Guds och Guds Moders hjälp för den dödes själ . . . Konungen hade budit ut Tiundalands ledung. Till ledungshannen i Gestrikland, i Tiundalands rodh, strömmade 'kristmän, korsmän, konungsmän' och med dem Asmund. Under Ihilp (från Söderby?) sammades Tiundalands-skeppen. Men ock från andra land, från Attundaland, Södermanland och flere kommo ledungsskepp, och när alla kommit, bar det en dag af under Fröger till Tavastland, måhända till samma portus Tavastorum, der för samma ändamål, Tavastlands kristnande, en gång senare jarlen Birger landade med sin skeppahär. Hvad skada att vi om Fröger och hans Tavastlandsfärd ej vete mera! Har Fröger haft framgång? Har han nått sitt mål? Knappast. Då hade troligen ej Birger haft att återupptaga hans gerning. Då hade ej Asmund återvänt med Bruse, sedan Ihilp dött.» Kempff slutar med att framhålla, »att denna sten är ett blad i vårt svenska folks och rikets häfder, det första, det enda på en gång inhemska och samtida minnesmärket från själfva början af en rörelse som under århundraden från helge Eriks dagar till den store Gustaf Adolfs allt jämnt förde vårt folk framåt . . . Att sedan . . . denna väldiga bölja åter brådt sönk till intet, gör det ej mindre hugväckande att här lyss om ock bara till ett stänk af henne från den gång då hon först brusade fram.»

¹⁵ I *Hauksbók* uppräknas – i ett kapitel »Her segir fra þui huersu lond liggia i veroldenni» – de länder, som ligga vid »Garða riki». Bland de länder, som där nämns är »Tafeistaland. Virland. Eistland. Lifland. Kurland.» Se *Hauksbók* utgiven af det kgl. nordiske Oldskriftselskab (1892–96), s. 155.

Mot den av Kempff, Bugge, v. Friesen och Brate hävdade uppfattningen, att Frögers vikingatåg skulle vara beordrad av kungen, invänder A. Ruprecht: »Mit keinem Wort ist davon die Rede, dass Frøygeir mit dem königlichen 'Ledung' und als dessen Führer in Tavastland war. Sein Zug kann politischer, kann aber auch ebensogut 'privater' Art gewesen sein. Egil folgte ihm entweder mit dem gästrikländischen Aufgebot oder privat. Brusi wurde dessen Führer entweder in Tavastland nach Egils Tod (dann ist die Nebensatzkonstruktion mit **þo** 'als' aber ungeschickt) oder in der Heimat während Egils Abwesenheit.» Se *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften* (1958), s. 162.

Av de hittills kända källorna till Frögerståget är Gs 13 den viktigaste. Det framgår av denna runinskrift och av de två uppländska ristningarna U 611 och 698, att det av Fröger ledda krigståget har varit väl känt på tiohundratalet och att denne vikingahövding har varit en åtminstone i Uppland och Gästrikland berömd härförare.

På svenska runstenar möter oss som bekant namnen på två andra vikingahövdingar: Knut, som sedermera fick tillnamnet »den store», och sörmlänningen Ingvar, som har gått till historien under namnet Ingvar den vittfarne. I minnesinskrifterna efter män, som följt dem på deras härfärder, finner man lätt motsvarigheter till den sats, som på Gs 13 ingår i eftermälet – *Hann for meðr Frøygeiri*. På Landerydsstenen (Ög 111) heter det om den döde: *er var meðr Knuti*; bland de många Ingvarsstenarna kan som exempel nämnas Sö 107: *Hann var farinn með Ingvari*, Sö 108: *Hann var i faru með Ingvari*, Sö 131: *for austr heðan með Ingvari*, U 778: *austr styrði i Ingvars lið*, Vs 19: *vas farinn austr með Ingvari*.

Tidpunkten för Frögerståget har ofta diskuterats och i samband därmed har givetvis också Söderbyinskriftens datering dryftats. Celsius ansåg, att det ej skulle vara svårt för historiskt kunniga att fastställa Söderbystenens ålder, eftersom Tavastland nämns i inskriften (se ovan s. 139 f.). Själv uttalar han sig emellertid ej om dateringen. Det gör däremot Brocman (a. a. 1762, s. 176): »Af Osmunds Lifstid, som ritat denne Sten, och af Tavastlands Bekrigande efter det Södra Finlands Äröfning och Underkufwande, kan man så mycket sluta til denne Stens Ålder, at han efter Ubbe, som tyckes hafwa öfwerlefwat sin Samtidsman Bale, och blifwit Osmuns Läröfning, är tilredd och uthuggen. Han kan då icke vara äldre, än 1160, men väl något yngre.» C. F. Wiberg menade (a. a. 1867, s. 6), att vi möjligen skulle kunna »komma till en säkrare, om ock sednare, tidsbestämning . . ., om vi erinrade oss, att i Birger Jarls dagar så väl krig i Tavastland och eröfning af detsamma, som ock upprepade beskickningar till England och underhandlingar mellan jarlen och konung Henrik III egde rum. Vi skulle således kunna föra stenens uppresande till midten af 1200-talet.» Sophus Bugge, som i *Runverser* (1887–91) ganska ingående behandlar Frögersstenarnas inskrifter, inräknar bland dem också DR 216 Tirsted och U 518, vilket måste sägas vara djärvt. Bugge framhåller (a. a. s. 62): »Sammenfatte vi nu de her behandlede Runeindskrifters Meddelelser, saa finde vi, at Frøygeir havde hjemme i Upland, sandsynlig i Skederids socken i Sjuhundra härad . . . I hans Skare nævnes en Mand fra Ryds socken [=U 611] . . . og en Mand fra Vekholms socken [=U 698] . . . En Mand fra Hedsunda(!) socken i Gestrikland var med i Flokken. Han døde i Tavastland, sandsynlig da Frøygeirs Skare var paa Vikingetog derhen.» Vad dateringen av Frögerstenarnas inskrifter beträffar, konstaterar Bugge: »De svenske Indskrifter, som er ristede til Minde om Frøygeir og hans Mænd, er ristede af Kristne. Den ofte nævnte Runerister Aasmund Kaaresön har været med om at riste Gefle-Stenens Indskrift.» Bugge anser, att dessa inskrifter har tillkommit omkring 1030: »Jeg vil efter et Skjøn sætte dem til Tiden om 1030.» Kempff framhåller för sin del (a. a. 1897, s. 24), att vi om tidpunkten för ledungståget »rätt ingenting» vet och fortsätter: »Vi kunne att börja med visserligen säga att det var mellan åren 1000 och 1250, under någon af konungarna mellan Olof Eriksson och Birger Jarl, men det är en skäligen lång tid med rätt många både konungar och konungaötter. Vi kunne slå af några årtionden på båda ytterändarna, men vinne därmed ej stort.» Sedan Kempff sammanfattat sina föregångares uppfattningar i dateringsfrågan, fortsätter han: »Vi få sålunda här tre rätt olika

uppgifter om tiden: åren 1030, 1160, 1250. Här är ej lätt att välja, och jag afstår alldeles från valet. Minst att hålla sig till är nog Wibergs år 1250. Dess hufvudgrund: *fur þil anklans*, har ock fallit. Från runskriften ensam sedt känner jag mig mest hogad för Bugges år 1030. Men är det åter troligt att från samma Tiundaland der en sjutti år senare hedendomen under Blotsven ännu stod stark och frodig, ett korstog kunnat utgå redan under k. Anund Jacob, och att en kristen runristarskola då hunnit verka så länge och så ymnigt som Asmund och andre i allt Tiundaland och landen omkring. Mig tyckes att därtill tarvas en rätt lång tid efter Blotsven, och så drages jag af bort åt Brocmans 1160, fast ej af Brocmans skäl, bort till k. Erik Ödvardssons dagar, då tydligen en ny tid kommit med kristen värma och tro, kraftig till dåd och död för Kristns sak. Och hvarför skulle ej Erik, återkommen från Finland och Åbo, der allt gått väl, kunnat afsända en Fröger med en här till Tavastland för att där göra det Erik själf gjort i Finland, ehuru vi icke fått höra något därom? Jag vill imellertid som sagdt icke göra något val i saken; skjuter henne hellre under framtidens dom. Mest väntar jag mig af runristaren Asmund. Måhända skall det en dag gå att närmare utstaka tiden för hans lefnad och gerning. Bara några nya goda fynd, och det kan vara jordt.»

När Kempff nedskrev detta (dec. 1896) hade han ej vetskap om att en annan runforskare samtidigt hade gjort ett försök att fastställa tiden för Åsmunds verksamhet som runristare. Den som gjorde detta var Fredrik Sander, vilken med Järvstastenen inskrift (Gs 11) som grund ansåg sig ha fått en »tidsbestämning för runristaren Osmunds lifstid».¹⁶ Se ovan Gs 11, s. 100. Sander vill förlägga Åsmunds verksamhet till Emund gamles tid: »Enligt hvad man antager regerade han under få år efter 1051 eller 1052.» Sander återger inskriften på Söderbysten och fortsätter: »Här nämnes Osmund såsom den där, jämte Sven, märkt runorna. Och om Ihelp säges, att han dog i Tavastland. Med afseende härfpå vill jag erinra, att konung Emund sände sin son Anund med en krigshär till Finland, Adam af Bremen säger till amazonernas eller qvenernas land, hvilket man gärna velat se i Cajana. Men detta krigståg var olyckligt. De 'trollkunniga' finnarne sades hafva förgiftat alla källor och brunnar; en svår sjukdom angrep stridsmännen så att Anund och hela hans här skall hafva omkommit. Då det heter, att Ihelp hade följt en viking Fröger och att han blifvit död i Tavastland, skulle man kunna antaga, att Fröger deltagit i förenämnda krigståg till Finland.» Sanders datering av runinskriften och Frögerståget kom alltså ganska nära Bugges datering; det skiljer endast på ett par årtionden. Om Bugges förslag säger därför Sander: »Det är icke illa träffadt.»

Kempff kritiserar Sanders uppfattning i en »Efterskrift» till sitt ovan citerade arbete om Söderbysten; han skriver där, att han nu »kommit i tillfälle att taga kännedom om en skrift af Kanslirådet m. m. D:r F. Sander: Marmorlejonet från Piræus» . . . , där vi »ock fått veta vid hvad tid vår Asmund Kårason lefde: han lefde i konung Emund Olofssons tid . . . Vid denna tid skulle sålunda Järvstastenen vara tillkommen, och likligen ock de andra gestrikska Asmundsstenarne.» Därmed, fortsätter Kempff, skulle vi också veta »tiden för Frögers, Ihilps och Bruses färd till Tavastland, och det var just detta som vi så gerna ville veta. Vete vi det nu? Knappast. Dertill äro de grundvalar Sander här byggt på allt för lösa.» Kempff vidhåller därför sin försiktiga förmodan, att Åsmund var »en from kristen klerk (på Erik den heliges tid?)».

Sander hade förmodat, att runristaren Åsmund Kåresson var samme man, Osmund, »som konung Emund gjorde till hofbiskop och äfven titulerade erkebiskop.»¹⁷ En utförlig motivering för denna hypotes lämnar v. Friesen i sin artikel »Asmund Kåresson» (*Biografiskt lexikon* 2 1920, s. 375 f.). Om tiden för Åsmunds verksamhet som runristare skriver han (a. a. s. 379): »Hans första verk förskriva sig ungefär från tiden för Anund Jakobs första regeringsår, och hans arbeten vinna den genklang bland svearna, att

¹⁶ *Marmorlejonet från Piræus* (1896), s. 46. Att Åsmund Kåressonns verksamhet behandlas i detta arbete förklaras av, att Sander hyste den säkerligen oriktiga uppfattningen, att Åsmund »utan tvifvel» hade ristat ett parti av inskriften på lejonet (a. a. s. 41).

¹⁷ *Runinskrifter ånyo granskade* (1898), s. 6.

ristare, som äro diletanter, efterbilda hans ornamentik och språkliga mönster redan på 1020- och 1030-talen . . . Asmund är troligen borta från Sverige i början av 1040-talet, ty han har icke huggit någon av . . . Ingvarsstenarna. Han är däremot åter här under kung Emund (Järstastenen), och under detta senare skede av hans verksamhet som runristare sättes i en hel rad fall ett annat ristarnamn vid sidan av hans eget på stenarna» . . . I *Runorna* (1933) uttalar sig v. Friesen betydligt försiktigare i dateringsfrågan: »Asmunds verksamhetstid synes ha varit ganska omfattande. På Söderbysten vid Gävle talas om en man som föll i Tavastland på Frögers tåg. Detta företag omtalas på den danska Tirstedsstenen, som visar det för Ingvarsstenarna karakteristiska bruket av ås-runan som tecken för *o* och onasalerat *a* (*æ*).¹⁸ Härav torde man kunna sluta att Asmund varit verksam under 1040-talet. I samma riktning pekar också namnet Knut som bäres av en av den gästrikiska Flerängsstenens resare. Säkerligen är det efter Knut den store, många upplänningars krigsherre, som i detta fall mannen uppkallats, och skulle detta ha skett först efter det hans död (1035) blivit känd i Uppland, måste vi åtminstone räkna med 1040-talet, kanske med 1050-talet som tiden för ristningens tillkomst» . . .

I de ovan denna sida citerade raderna ur *Biografiskt lexikon* framhöll v. Friesen, att det under ett »senare skede» av Åsmunds ristarverksamhet »i en hel rad fall» står »ett annat ristarnamn vid sidan av hans eget». Så är emellertid förhållandet, bortsett från Gs 13, endast i följande tre fullt säkra fall, nämligen på U 1142: **osmuntristi ·uk uihmar** »Åsmund ristade och Vigmar»; U 1144: **osmuntristi ·uk hiriar**; U 1149: **suain ouk osmunrt markapu stin pino**. Därtill kommer troligen U 932: **osmuntr ·inkialt**, som kanske skall suppleras *Asmundr [ok] Ingiald[r] markaðu*. U 884: **osmuntr ·s - - - . . . R markapu þisar runo . . .** Det framgår ju av predikatsformen *markaðu* (plur.), att ristningen har signerats av minst två runristare. Tyvärr är endast det första namnet i signatursatsen bevarat.

Då Söderbysten ristades, hade Åsmund Kåresson som medhjälpare en ristare med namnet *Svæinn*. Också på Flerängsstenen, rest endast på någon mils avstånd från Söderby, möter oss detta ristarnamn tillsammans med Åsmunds. De båda ståtliga runstenarna är signerade på likartat sätt: **suain ouk osmunrt markapu stin pino** (U 1149); **suain ·uk osmunrt ·pair markapu**.¹⁹ Det kan icke råda något tvivel om, att Åsmund i dessa båda fall har haft samme man som medristare.

Ett ristarnamn *Svæinn* har, bortsett från Söderbysten (Gs 13) och Flerängsstenen (U 1149), hittills påträffats i fem runinskrifter, alla uppländska: U 247, 284, 321, 377 och 913. Dessa fem av Sven signerade ristningar har tydligen ej alla utförts av en och samme man. Det måste alltså ha funnits flera ristare, som har hetat Sven, vilket knappast är förvånande, eftersom detta namn så ofta förekommer på våra runstenar.

Det är givetvis förenat med svårigheter att försöka fastställa, om någon av runristarna med namnet Sven har varit identisk med Åsmunds medhjälpare vid ristandet av Flerängs- och Söderby-stenen.

Anmärkningsvärt är, att medristarens namn på dessa två monument har placerats först. I övriga fall är det Åsmunds namn, som inleder signatursatsen.

¹⁸ I likhet med t. ex. Bugge (se ovan s. 149) inräknar alltså v. Friesen även Tirsted-stenen (DR216) bland Frögersstenarna. Eftersom det parti av inskriften på den danska runstenen, där Frögers tåg skulle ha nämnts, är mycket svårsläst och svårtolkat, och allt dessutom tyder på, att ristningen är avsevärt äldre än de svenska Frögersstenarna, bör DR 216 icke medtagas bland källorna till den svenska härfärden. Tirsted-stenen är i alla händelser ett mycket osäkert vittnesbörd om Frögerståget.

¹⁹ Signatursatsen på Gs 13 Söderby gick ju förlorad, när monumentets vänstra del slogs bort. Denna återkan torde ha skett någon gång vid 1800-talets början. Inskriften på det bortslagna stycket har av mig supplerats efter den noggranne och skarp-synte Olof Celsius' uppteckning år 1726 (se ovan s. 134). **pair** i signatursatsen lästes av Hadorph och Christofersson som **pau**, en läsning som säkerligen är oriktig. Cl. W. Thompson utgår från *Bautil*, där deras träsnitt trycktes, och han återger det förlorade partiet efter denna källa. Däri ligger förklaringen till att Thompson avslutar sin behandling av Söderby-stenen med följande reflexion: »The form *pau*, referring to Asmund and Svæin, is puzzling. It is hard to believe that |*h* could have been misread as *h*. The possibility is more likely that *h* would have been, but Asmund always uses palatal /*r*/ in the word *þeir*.» Men som sagt det har säkerligen stått **pair** på stenen. Redan E. Wadstein framhöll detta i uppsatsen »Om *u*-runans förmenta användning i stället för *i*-runan» (*Månadsbladet* 1891, s. 92) och Kempff (1897) anmärkte, att det »icke [kan] vara tu tal om att Celsius' läsning **pair** »är det rätta» (se a. a. s. 18).

Cl. W. Thompson har i *Studies in Upplandic Runography* (1975) systematiskt undersökt runornas utformning i de ristningar, som Åsmund har utfört tillsammans med en annan, namngiven ristare. Thompson framhåller (a. a. s. 112 f.): »It was noted earlier that narrowness is a general characteristic of Asmund's runes, and there are many examples of narrow rune forms in the six works in question here ... It is therefore a matter of great interest to discover a series of rune forms in which this characteristic feature is conspicuously and consistently absent.» Av jämförelsen mellan vissa runformer på Flerängsstenen anser sig Thompson kunna dra slutsatsen, att inskriftens vänstra del icke är ristad av Åsmund: »The inescapable conclusion is that the runes on the left are not Asmund's but those of the other carver named in the signature: Svæin.» Thomson fortsätter: »Having established a clear distinction between the rune forms of Asmund and those of Svæin, we can distinguish each carver's contribution to the inscription on L 1049» [=Gs 13 Söderby].

Enligt Thompsons bestämda uppfattning har arbetet fördelats mellan Söderbystenens båda ristare på följande sätt. Åsmund skall ha ristat inskriftens början, runföljden 1–30 **brusi lit rita s -... ab - -R ihil þ brur sin** : . Därefter har Sven fortsatt med runföljden 31–56 **in h -n uarp taupr a tafstalonti** ×, varefter Åsmund åter griper in och ristar 57–88 **po brusi furpi lank lans i abtir brur sin**. Det återstående av inskriften, 89–130 **hon fur mir fraukiri kup hialbi honsalukups mupir**, skall Sven ha haft ansvaret för. Vem av de bägge ristarna som har åstadkommit den numera bortslagna signatursatsen uttalar sig Thompson försiktigtvis icke om.

Resultatet av undersökningen rörande de runmonument, som har signerats av Åsmund tillsammans med medristare, sammanfattar Thompson på följande sätt (a. a., s. 115): »The influence of the carvers whose names appear with Asmund's in U 884, U 932, U 1142 and U 1144 was found to be relatively slight. Such meager evidence as could be discovered indicated that the contribution of the co-signers was probably limited to the more-or-less mechanical matters of technical execution or to the shape of a couple of runes.» Men när det gäller medristaren *Svæinn*, namngiven på Flerängsstenen (U 1149) och på Söderbysten (Gs 13), förhåller det sig enligt Thompsons undersökning helt annorlunda: »In the case of U 1149 and L 1049 [=Gs 13], however, the contribution of the co-runographer (Svæin) was seen to be considerable: at least half of the labor bears his stamp.»

Även om man kan få det intrycket, att Thompson pressar sitt material väl hårt, har hans undersökning onekligen intresse.

På Söderbysten har Åsmunds namn, liksom på Flerängsstenen, ristats **osmunrt**. Samma omkastning av de två sista runorna i namnet förekommer också eljest i flera fall på Åsmundsstenarna: U 859, 969, 981, 986, 998. Även om »metates» kan påvisas i ett par andra ord i ristningar signerade av Åsmund, t. ex. **ritsi** för **risti**, är förhållandet påfallande. Den egendomliga »stavningen» av ristarens eget namn observerades redan av K. Hj. Kempff, som i uppsatsen *Söderby runsten vid Gefle* (1897) bl. a. lämnar följande förklaring: »*Asmund* skriver han efter flere olika uttal ... Här som vid fyra andra tillfällen OSMUNRT. Det är för många gånger för att kunna vara missrist. Ej kan *rd* här gerna vara en omflyttning af *dr*. Här mon vara ett bakefter uttaladt *Asmunr* tillkommet *d* som i *Sven-d*».²⁰

Magnus Olsen uppfattar omkastningen av runorna på annat sätt. I en uppsats med titeln »Ordblinde runeristere» (i: *Fornvännen* 1953, s. 327 f.) skriver han: »Der hvor et innskriftmateriale er stort, og hvor de sosiale forhold er sådanne at så å si alle og enhver kan slippe til som ristere, dér kan vi vente å støte på tilfelle av den skrive- og lesehindring som populært kalles *ordblindhet* ... Hvem vil da ikke, om han har beskjeftiget sig noget med de svenske runeinnskrifter, ved sådant komme til å tenke på de

²⁰ Kempff frågar sig vidare, (a. a. s. 23 f.), om icke ett *d* kunde vara »medkommet» i ett uttalat *Asmunr* »från ett efterhängd *inn*, vordet *ind*, i ordföljden som *Asmunr ind snialli*, sammandraget till *Asmunr d snialli*? Helst ser jag här en ljudomkastning. Celsius ... tillviter Asmund 'scribendi imperitia'. Likligare tyckes mig att Asmund för sin tid både skref och talade eller åtminstone hörde mycket väl. Ej hafva alla tider samma smak för att allting skall vara bara på ett sätt.»

mange signerte runestener vi har fra Ásmundr Kárasón's hånd: 9 ganger rister han sitt navn riktig . . . , men 6 ganger skriver han **asmunrt** (derav, vel å merke, 4 ganger på stener hvor han ikke navngir nogen medhjelper) . . . At Ásmundr var en stor kunstnerbegavelse, utelukker icke at han kan ha været 'ordblind'; det er kjent nok at kunstnerisk begavelse og ordblindhet ofte er forent i samme person.» Magnus Olsen avslutar sin uppsats med att framhålla, att han här har vidrört »et spørsmål som det kan være av betydning å få belyst i full bredde, viktig som det er ikke minst for den historiske sprogforskning. Et rikt materiale vil de svenske runeinnskrifter kunne fremby, og opgaven vil forhåbentlig engang bli tatt op av en svensk runeforsker (helst vel i samarbeide med en neurolog).»

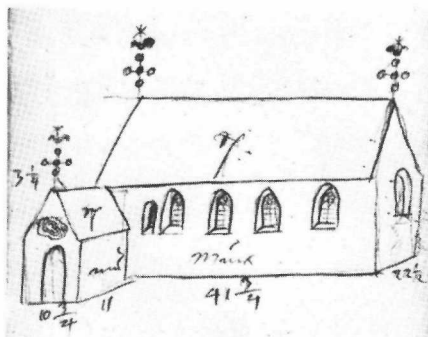
Förhållandet med de omkastade slutrunorna i ristarnamnet kan måhända ses i en annan belysning, i synnerhet eftersom »felristningen» förekommer så ofta. Är den kanske avsiktlig?

Det förhåller sig ju så, att Ásmund på Lundsstenen i samma socken ristar sitt namn i signatursatsen på följande ytterst egendomliga sätt: **hu-msr**. Om detta sätt att rista skulle bero på ordblindhet, måste den ha varit av enastående svårartat slag. Se vidare om den korthuggna signatursatsen på Lundsstenen (Gs 12) ovan s. 128.

Inskriften på Söderbysten är, om tolkningen av **lank lans** är hållbar, vår äldsta bevarade källa rörande den svenska ledungen. Denna källa har emellertid ej i nämnvärd grad utnyttjats i den omfattande vetenskapliga litteraturen på detta område. Det har kanske sin grund i att historikerna har ställt sig tvekan inför inskriftens tolkning.²¹

Allt tyder på att Söderbysten har ristats vid ungefär samma tidpunkt som Flerängsstenen (U 1149). På runforskningens nuvarande ståndpunkt kan man endast säga, att det förefaller troligt, att de båda vackra ristningarnas tillkomst skall förläggas till mitten av tiohundratalet.

²¹ G. Hafström citerar visserligen inskriften (efter v. Friesen) och framhåller: »Denna ristning är möjligen ett exempel på att det svenska styrmansämbetet gick i arv liksom i Danmark.» Se *Ledung och marklandsindelning* (1949), s. 36. När Hafström senare (1969) skriver om den svenska ledungen i *KHL* nämner han däremot icke Söderbysten. Se art. *Leidang*.

Ovansjö kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

14. Ovansjö kyrka

Pl. 10.

Litteratur: B 1094, L 1057. Ransakningarna 1667 och 1684 (Fl 9:5, KB; tryckt i Ransakningar efter antikviteter vol. 1, 1960, s. 174, 185, 186); Ulf Christofersson, Gästerijckelandz Antiquiteter (F 1 7 b.) nr 5; J. Peringskiöld, Monumenta 5 (F h 5); E. Alrot, De Gestricia, Pars prior (diss. O. Celsius, 1720) kap. III, § VII, s. 37; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 43; H. Björckman, Beskrifning om Ovansjö socken (oåtkomlig); A. Hülphers, Första Utkast efter Dagboken til Gestrik och Gefle Beskrifning på resan 1758, s. 35 (ny pag.; C d 9, Västerås stadsbibliotek), Samlingar til en Beskrifning öfver Norrland och Gefleborgs Län, Afd. I (1793), s. 166, not (n); Kyrkoinventarium den 29 Junii 1829 (ATA); N. J. Ekdahl, Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); C. Säve, Anteckningar om runstenar 1851 (utgivna och kommenterade av G. Stephens, Some runic stones in northern Sweden, 1878, s. 32), Brev till P. A. Säve den 25.9.1851 (G 267, UUB); L. E. Åhrman, Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland (1861), s. 214; C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 13 (ATA; tryckt med vissa ändringar i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889–1890 under rubriken »Antiquariska undersökningar»), Gestriklands Runstenar I (1865), s. 4; E. Ihrfors, Gestricia sacra (ATA), s. 165; Sverige (utg. O. Sjögren) bd 6 1924), s. 204; H. Nyström, Skrivelse till Riksantikvarien den 30.7.1926 (ATA); S. Brandel, Skrivelse till Pastorsämbetet i Ovansjö den 18.8.1926 (ATA); Riksantikvarien, Skrivelse till Pastorsämbetet den 28.1.1927 (ATA); M. Stenberger, Hälsingland och Gästrikland (Svenska turistföreningens resehandböcker xxxiv, 1928), s. 131; A. Enqvist, G. A. Hellman, S. Florin, E. Bellander, S. Janson och A. Modén, Inventering av fasta fornlämningar inom Ovansjö Sn 1927–1945 (ATA); A. Enqvist, Skrivelse till Riksantikvarien den 11.6.1928 (ATA); B. Hellner, Ovansjö kyrka (i: Sveriges kyrkor, Gästriklands landskyrkor, 1936), s. 364; E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 68, II (Från Gästrikland 1944), s. 38; S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Skrivelse till Riksantikvarien den 19.11.1964 (ATA); I. Swartling, Ovansjö kyrka (1966), s. 6.

Äldre avbildningar: Ulf Christofersson, bläckteckningar 1690 (i a. a.); Hadorph och Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 1094); N. J. Ekdahl, teckning (i Norrländska saml. A 14 Db, ATA); N. L. Söderholm, teckning den 14.7.1864 (i Wiberg a. a. och i Gävle museums arkiv); Ihrfors, teckning i a. a.; A. Enqvist, foto 1928 (ATA); S. Janson, foto 1934 (ATA).

Runstenen har sin plats inne i vapenhuset; den är inmurad i östra väggen, till höger (S) om ingången till långhuset. Gs 15 är inmurad på samma sätt till vänster (N) om långhusdörren.

Den äldsta till vår tid bevarade uppgiften om denna runsten lämnas i en *Ransakning*, daterad »in Ofvansiö 4 Aug. An. 1667» och undertecknad »Marcus Joh. Simming Pastor Loci». Där meddelas, bland de antikviteter som »ähre till at see i Offwansiö Sochn uti Gestrijckelandh», följande om Gs 14: »Ähr een Runasteen inmurat i kyrckiomuren, ey heller heel behollen ähre ock thess föruthan några små skerffwor aff Runastentar tagne i förwaringh.» – I den av befälningssmannen Samuel Forsell den 10.11.1684 insända Ransakningen, heter det: »J Kyrckiomuren sitter en Runnsteen, som Pastor H:r Hanss Väslander berättade wara infattat i Verelij book de Antiquitatibus.»¹ Ransakningen är daterad »Ofwansiö d. 17 och 18

¹ Hans Wesslander (1630–1694) var från 1670 kyrkoherde i Ovansjö. Olof Verelius (1618–1682) var bl. a. riksantikvarie och assessor i Antikvitetskollegium. Det är ovisst vilken bok som äsytas med »Verelij book».

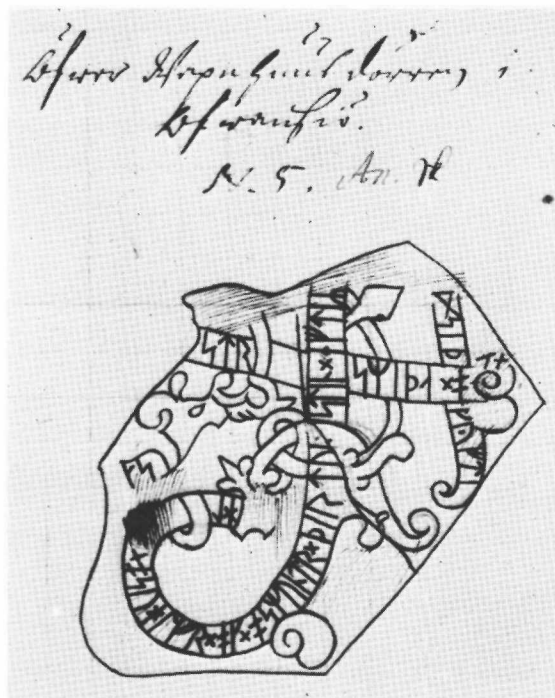

Fig. 75. Gs 14. Ovansjö kyrka. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

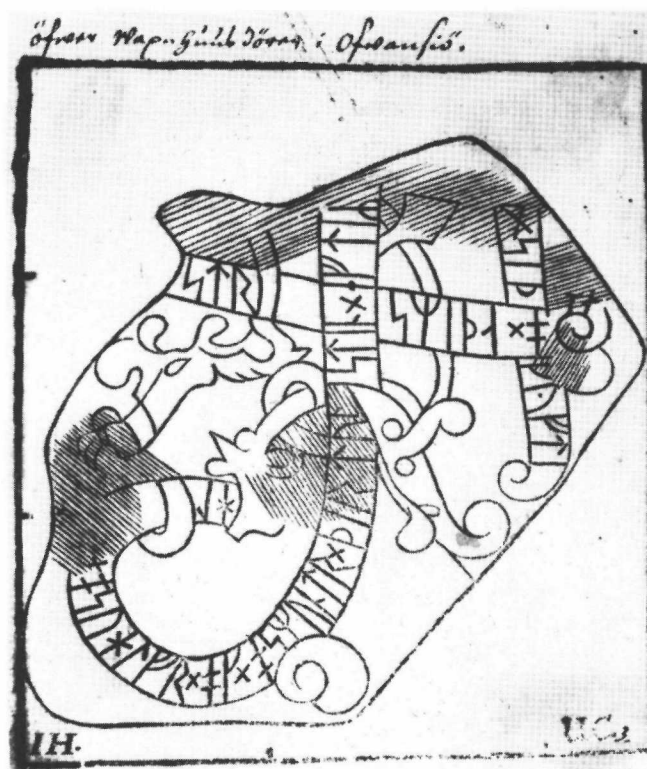

Fig. 76. Gs 14. Ovansjö kyrka. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1094).

Octob: [1]684. På annan plats i samma rannsaking meddelas: »En gammel Runnesteen öfwer Kyrckio-döören inmuradh.»

På sin teckning i Gästerijkelandz Antiqviteter har Ulf Christofersson angett, att stenen sitter »Öfwer Wapnhusdörren i Ofwansiö». Träsnittet i Peringskiölds Monumenta har samma påskrift (B 1094 »I Vapnhus dörren»). Se fig. 75 och 76. På Ulf Christoferssons avbildning av kyrkans exteriör finns en i detta sammanhang intressant detalj. Ovanför dörren till vapenhuset har Christofersson nämligen gett oss en bild av hur runstenen då satt inmurad; se fig. 77. Det kan icke råda något tvivel om att detta är en avbildning av runstenen, av vilken ju endast ett stycke var (och är) bevarat. I *Sveriges kyrkor* har teckningen missuppfattats som en i tegel utförd blinding.²

Alrot (1720): Över Ovansjös kyrkport synes en [runsten] i muren, sönderslagen («supra januam templi Odensiöensis (!) e muro fractus prospectat»). – Celsius, som undersökte Gs 14 den 26.7.1726, antecknar om stenens plats: »Ofwansiö uthan på Kyrkiomuren ofwanför Wapnhus dörren ett godt st.

² Brynolf Hellner uppfattar nämligen Ulf Christoferssons avbildning av runstenen som en »ornering», vilken skulle ha funnits över vapenhusets port. Hellner skriver: »Medeltidskyrkan förekommer på två avbildningar, den ena av Ulf Christofersson från år 1694 ... och den andra i Sehlberg ... Båda äro schematiskt utförda pennteckningar och förete sins emellan vissa olikheter ... På båda teckningarna har vapenhuset över porten en ornering, hos Christofersson mycket oregelbunden, hos Sehlberg i form av ett kors. Utan tvivel markera dessa hastigt skisserade orneringar i tegel utförda blindingar av den typ, som återfinnas på många liknande byggnader inom det svenska tegelområdet, icke minst i det närbelägna Uppland. Kyrkorna i Vendel och Tensta fingo sålunda under 1300-t:s första årtionden vapenhus, ornerade på likartat sätt.» *Sveriges kyrkor. Gästrikland 2* (1936) s. 343 f. Någon »blinding» har aldrig funnits över Ovansjö vapenhusport. Det som Christofersson där har avtecknat är i stället runstenen Gs 14.

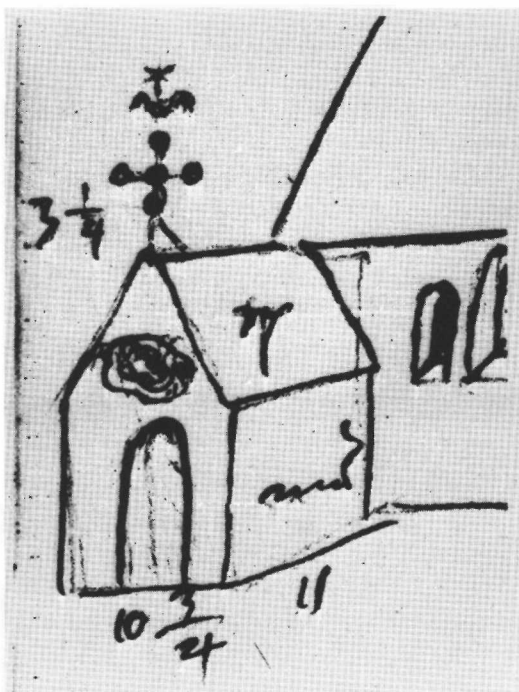

Fig. 77. Gs 14. Ovansjö kyrka. Vapenhuset med runstenen på sin plats över vapenhusdörren. Efter Ulf Christofferssons teckning av kyrkan år 1690. Förstoring.

uppe i muren». Se fig. 78. – I sitt »Första Utkast efter Dagboken . . . på resan 1758» har Abraham Hülphers antecknat: »Åfvansiö Kyrka har inga minnesmärken äger et litet orgwärk, i Muren öfwer dörren är en Runsten.» I *Samlingen til en Beskrifning öfwer . . . Gestrkland* (1793) skriver Hülphers: »I nya Kyrkan äro eljest inga särdeles ålderdoms lemningar, men några skola warit i den förra.» I en not tillägger Hülphers: »Öfwer dören i samma Kyrka sågs en Runsten; nu finns stycken däraf på kyrkogården.» Ovansjö gamla kyrka, där runstenen hade haft sin plats, ombyggdes år 1760–1762, alltså mer än trettio år innan Hülphers *Beskrifning* trycktes.

I *Kyrkoinventarium 1829* lämnas under rubriken »Runstenar» följande uppgifter: »På södra sidan om Kyrkan stå 2ne i jorden nedsatte stympade runstenar, hvilka skola vara stycken af en runsten, som i gamla Kyrkan setat ofvanför dörren. Charactererna äro så utplånade, att föga något spår efter dem synes. – Carl Säve, som undersökte runstenarna Gs 14 och Gs 15 hösten 1851 skriver i ett brev av den 25.9.1851 till sin broder P. A. Säve om besöket i Ovansjö: »Prosten Hillberg var borta – det skurades i förstugan: vare detta nog sagt! Två prester råkades, men ingen visste, att 2 runstenar der skulle finnas, ehuru den ene (presten) varit der 10, den andre 6 år . . . vi få se! sade jag. Vi gingo till kyrkan, och si – på kyrkogården stodo mina bägge runstenar resta! dock på kant, $1\frac{1}{2}$ aln höga, men $2\frac{1}{2}$ o[ch] 3 al breda! 'Det var besynnerligt' sade gåskarlarne . . . Inskrifterna afskrefvos och jag kröp sluteligen i en rätt otreflig säng på den lika litet trefliga gästgifvaregården» . . .

Åhrman (1861) bygger tydligen helt på uppgifterna i det ovan citerade Kyrkoinventariet: »På södra sidan om kyrkan, nära invid densamma, stå tvenne i jorden nedsatta stympade runstenar, hvilka tillsammans skola utgjort en runsten, som i gamla kyrkan varit inmurad ofvanför dörren. Runorna derå äro så utplånade, att föga något spår efter dem synes.» (Den oriktiga uppfattningen, att de båda fragmentariska runstenarna skulle ha utgjort delar av en och samma runsten, framförs också senare vid ett par tillfällen. Sålunda heter det i *Sverige*, 1924: »På södra sidan om kyrkan stå två runstenar, som dock fordom hört tillsammans.» Och M. Stenberger skriver i a. a. 1928: »På S sidan om kyrkan stå två runstenar. Stenarna ha fordom hört tillsammans.»)

C. F. Wiberg meddelar från sin antikvariska forskningsresa 1864: »Juli 14 företog ref. i sällskap med Hr N. L. Söderholm en resa ut till Ofvansjö sn för att i första rummet taga i betraktande dervarande tvenne bekanta runstenar, Bautil 1094 och 1095. Båda äro ännu tillstädes och befinnas uppresta bredevid hvarandra inne på kyrkogården nära södra kyrkogårdsporten. De rengjordes, aftecknades och aflästes.»³ Ihrfors: Saxum runicum vehementer læsum, nunc in cœmiterio Ofvansionense positum. Pauca verba restant interpretabilia.

I en skrivelse till Riksantikvarien sommaren 1926 anhåller komministern Harald Nyström om anvisningar rörande de två runstenarna, som då stod »strax till vänster innanför södra kyrkogårdsporten, . . . något nedsänkta i marken och i lutande ställning». Om Gs 14 tillägger Nyström: »Den . . . har måhända alltid funnits inom kyrkans område. Den var ända till 1760, då gamla medeltidskyrkan revs (den stod på samma plats som den nuvarande), inmurad ovanför vapenhusdörren . . . Då de tillbyggda vapenhusen i regel väl ej äro äldre än 1400-talet, har stenen dessförinnan varit på annat sätt placerad. Ovisst huru. Nu önska vi gärna en annan uppställning, som bättre tryggar de båda stenarnas bestånd – antingen inne i kyrkans vapenhus eller ute. Även ute kan en bättre och tryggare uppställning ske, än vad nu är fallet.» Ämbetet svarade, att eftersom »ingen av runstenarna stå på ursprunglig plats möter inget hinder för desammas placering i kyrkan, där de givetvis bliva mera skyddade för olika slags åverkan. Lämpligaste platsen torde vara vapenhuset, där stenarna i så fall böra fastkramlas (!) vid väggen med kramlor av metall (brons eller annan icke rostande legering, icke järn). Stenarna få på inga villkor fästas med cement, vidare bör stenarna erhålla sådan belysning att de utan svårighet kunna studeras.»

I en skrivelse till pastorsämbetet några månader senare (28.1.1927) avger ämbetet följande utlåtande om runstenarnas framtida placering: »Beträffande den nu på kyrkogården stående stenen, vilken efter givna upplysningar en gång suttit över ingången till det nu rivna vapenhuset [=Gs 14] har Riksantikvarien intet att invända mot det av kyrkoherden framförda förslaget att den förflyttas till gräsplanen utanför södra ingången, där den också kommer helt nära sin nyss berörda äldre plats. Den andra stenen [=Gs 15], som endast är fragmentarisk, bör fastkrampas å något väl belyst parti av kyrkans eller vapenhusets innerväggar, på sådant sätt att den icke skadas men ändå lätt kan lösgöras i och för studieändamål. Det mindre fragment av en runsten, som nyligen anträffats [=Gs 17] – samt de ytterligare stycken som kunna komma i dagen – fastsättas på enahanda sätt. Skulle det visa sig, att detta nyfunna stycke utgör en del av den förutnämnda fragmentariska stenen, bör det fastsättas i sitt ursprungliga läge i förhållande till det större stycket».

Om det i skrivelsen nämnda, år 1926 påträffade runstensfragmentet se Gs 17 Åsens by. Båda de andra runstenarna (Gs 14 och 15) flyttades 1928 in i vapenhuset. Gs 14 kom alltså icke att få sin plats på »gräsplanen utanför södra ingången». Anledningen till att så ej blev fallet framgår av en rapport den 11.6.1928, insänd av Arvid Enqvist: »I skrivelse till Riksantikvarien hade pastorsämbetet i Ofvansjö anhållit att få vidtaga vissa åtgärder för flyttande av ett par runstenar, vilka sedan några år tillbaka varit stående på kyrkogården innanför häcken strax väster om gången mitt för kyrkans södra portal. Den ena av dessa stenar skall enligt lämnade upplysningar en gång ha suttit inmurad över ingången till det nu rivna vapenhuset. Den är ristad med s. k. flätrunor, vilka ytterst sällan förekomma på runstenar.» Enqvist har alltså förväxlat de två stenarna. Den med »flätrunor» ristade stenen är ej Gs 14 utan Gs 15; den stenen har aldrig varit inmurad i vapenhuset. Enqvist fortsätter: »Den andra stenen [alltså Gs 14] har en gång stått rest nere vid ån mitt emellan kyrkan och prästgården. Platsen har ej kunnat närmare angivas, då den för några år sedan påträffades liggande i en husgrund.⁴ På uppdrag av Riksantikvarien uppgjorde undertecknad föregående sommar i samband med den då pågående fornminnesinventeringen ett program för stenarnas flyttande, vilket godkändes av församlingens kyrkoherde och kyrkoråd och efter vilket arbetet sedan [utfördes] genom kyrkorådets försorg. Då båda stenarna, efter sedan de upp-

³ Då Wibergs reseberättelse trycktes 25 år senare gjordes vissa ändringar i hans text.

⁴ Enqvists uppgift, att Gs 14 skulle ha varit inlagd i en husgrund, är oriktig.

grävts på den plats de stodo före flyttningen (... de voro nedgrävda ung. 0,5 m i jorden), visade sig vara fragmentariska och det icke ansågs lämpligt att, som kyrkoherden tidigare föreslagit, uppställa ett fragment på gräsplanen utanför kyrkans södra ingång, i synnerhet som man ej visste om detta hade varit stenens ursprungliga plats, överenskomms att båda stenarna skulle flyttas in i det nuvarande vapenhuset och där sättas vid den inre väggen, en på vardera sidan om ingången till kyrkan. Härigenom bli de väl belysta och väl skyddade för framtiden. För att ej skadas i det parti, som vilar mot vapenhusets golv, ha stenarna uppsatts på träsocklar av c:a 2 dm:s höjd och något tjockare än stenarna själva ... På dessa socklar vila stenarna säkert utan att direkt behöva krampas fast vid väggen och kunna också lätt avlyftas och fritagas, om så skulle visa sig nödvändigt ... Stenarna äro införda i kyrkans inventarium.»

På sådant sätt stod Gs 14 och 15 vid runinskriftsinventeringen 1945. Vid den genomgripande restaureringen av Ovan sjö kyrka år 1964 placerades stenarna på sina nuvarande platser (se ovan s. 154).

Röd gävlesandsten. Det bevarade stycket av runstenen mäter: 178×130 cm. Ursprungligen har stenen uppenbarligen varit betydligt större. Tjockleken är omkring 27 cm. Största bevarade runan är 13 cm, minsta runan är 4,5 cm. Ristningsytan har på flera ställen flagrat i tunna skivor, varigenom delar av inskrift och ornamentik har gått förlorade eller numera endast framträder som skuggningar i flagringsbottnarna. På oskadade partier är ristningen djup och tydlig, huggen med kraftiga, mjukt rundade linjer. Flera fall av förskissering kan iakttagas vid sidan av de färdigristade linjerna. (Uppgiften i *Kyrkoinventarium 1829* och hos Åhrman 1861, att runorna »äro så utplånade att föga något spår efter dem synes», är sålunda missvisande.)

På grund av att stora och viktiga delar av inskriften har slagits bort, kan man knappast med full säkerhet fastställa, hur slingorna har svängt på de nu förlorade delarna. Redan C. F. Wiberg konstaterade, att inskriften har sin plats inom »tvenne korsande drakslingor» och fortsätter: »Att reda slingornas gång och i följe deraf bestämma till fullo den ordning, i hvilken de kvarstående textfragmenterna böra läsas, låter sig ty värr nu mera icke göra.»

Inskrift:

ehlhi... - × osuhlfr × ok × osmuntr × piritu : stin × eftir...is -þ kyfti · sar -...
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

- -str : smipa × ok × ...
 55 60

Hælgj ok Asulfr ok Asmundr þæir rettu stæin æftir ... Sar (var bæstr?) smiða ok ...

»Helge och Åsulv och Åsmund de reste stenen efter ... Han var den bästa av smeder och ...»

Till läsningen: Före 1 **e**, som har förlorat toppen i en flagring, finns inga spår av någon runa eller något skiljetecken. I 1 **e** finns mitt på huvudstaven en fördjupning, som visserligen är grund men förefaller att vara huggen. 2 **h** är djupt och tydligt. I 3 **l** står bistaven på ett ojämnt ställe; runan är dock säker. 5 **i** är skadat på mitten genom flagring. Därefter är ristningsytan flagrad på ett 14 cm långt stycke av runbandet. På det skadade stycket har plats funnits för en runa och ett skiljetecken. Av runan 6, som står i skadans kant, återstår endast nedre hälften av huvudstaven. Inskriften på det skadade partiet kan suppleras × **ok**. Skiljetecknet mellan runan 6 och 7 **o** består av ett kryss; samma form har flertalet skiljetecken på det bevarade stycket av stenen. 7 **o** har dubbelsidiga, snett upp åt höger riktade bistavar. Avståndet mellan bistavarna är påfallande stort (†). Praktiskt taget samma form har inskriftens andra **o**-runor (14, 16 och 61). 8 **s** har formen ʒ ; alldeles samma utseende har inskriftens andra **s**-runor (17, 29, 39, 47, 53, 56). 10 **h** är tydligt. 11 **l** når ej upp till ramlinjen, vilket torde bero på att ristaren har velat undvika en skada i stenytan. Denna flagring har korsat 12 **f** och något skadat 13 **r**, som förlorat ett stycke av huvudstavens nedre del och bistavens slut vid nedre

ramlinjen. 20n har ensidig bistav; samma form har inskriftens andra n-runa (32). I 22r är bistaven upptill lätt skadad genom flagring. 24i är ej stunget, ej heller 26i. 28u har förlorat korta stycken nedtill genom en spricka i stenen. Efter 28u har skiljetecknet, som står i en korsande ornamentsslinga, formen av två punkter (:). Runan 30 har förlorat toppen; sammanhanget visar, att runan måste ha varit t, men den vänstra bistaven har gått helt förlorad och av den högre bistaven återstår endast det nedre stycket. 31i är ej stunget. 33e är tydligt stunget med ett kort tvärstreck. Av runan 37, som står i fragmentets kant, återstår endast en upptill skadad huvudstav. Eftersom ingen bistav finns nedtill till vänster om huvudstaven, måste runan ha varit r, ej R. Efter denna huvudstav är stenen avslagen; inskriften har sannolikt fortsatt med runföljden 38–46, som står i stjärtpartiet av en runslinga. 38i och 39s är tydliga. Runan 40, som står i kanten av en flagring, har förlorat övre delen; inga spår av bistavar. Runan har sannolikt varit i. Efter 41p, som är tydligt, finns ej skiljetecken. Mellan 41p och 42k går den andra runslingan. 42k är ej stunget. 43y är tydligt stunget med en rund punkt. Inskriften i denna slinga avslutas med en tydlig punkt mitt i slingan.

Runföljden 47–62 står i den andra slingan och börjar vid ett kraftigt utformat drakhuvud. Före 47s finns ej skiljetecken. 48a har ensidig bistav. Av 49r återstår hela huvudstaven; nedre delen av bistaven kan spåras i en djup flagring. Av runan 50, som står i fragmentets kant, är endast övre hälften av en huvudstav bevarad; den nedre har förlorats, då stenen slogs sönder. Därefter är ett långt stycke av runslingan förlorat. Man skulle kunna gissa, att omkring ett tiotal runor här har stått. Där inskriften fortsätter ser man i fragmentets kant nedre delen av en stav (51), följd av kort stycke av en annan stav (52). Dessa stavar är svåra att bestämma; de kan vara delar av två runor (t. ex. ri, bi eller si), men de kan också utgöra delar av en u-runa. Runföljden 53–55 str är tydlig. Skiljetecknet efter 55r består av två punkter (:). 58i är lätt skadat på mitten genom flagring, men runan är ej stungen. 60a har ensidig bistav. Skiljetecknet efter 60a består av ett kryss. 61o når ej ned till ramlinjen. 62k har förlorat huvudstavens nedre del genom flagring. Skiljetecknet efter 62k är ett litet kryss; det står nära fragmentets kant. Därefter finns inga spår av någon runa.

Hadorph och Christofersson (1690): hl... × osuhlfr × ok × osmuntr × pirtui : stin × eftir... -sip kyfti sa... str smipa × o -a.... Celsius (1726): ehli -... - × osuhlfr × ok × osmuntr × piritu stin × efti -... sp kyfti · -sa -... -str : smipa × ok ×. Celsius anmärker efter runföljden 42–46 kyfti: »detta ändas således i stierten af en stor slängia». Om runföljden 47–49 -sa - antecknar han, att man där finner »andra drakens begynnelse». Se fig. 78. – Ekdahl: ehli... - × osuhlfr × ok × osmuntr piritu : stin × eftir... isi - kyfti · saj -... -str : smipa +. Se fig. 79. – Säve (10.9.1851; enligt Stephens): e × lh... i(?) × osuhlfr × ok osmuntr × piritu stin · eftir... str × smipa × ok × ... isip kyfli ·.

Wiberg (1864): hlhi × osuhlfr × ok × osmuntr × piritu stin × efti -... str : smipa × o... sam... isip kufli. Se fig. 80.

Den ende som hittills har gjort ett försök att tolka den fragmentariska inskriften är G. Stephens, som hade tillgång till Carl Säves läsning. Stephens skriver (a. a. s. 32): »We must... be thankful for what Prof. Säve (Note-book p. 22) has given us, under date 10 Sept. 1851. It is only a pencil note of the runes, no drawing or reading or translation or comparison with Bautil.» Sedan Stephens återgivit runorna efter Säves anteckningsbok, fortsätter han: »This is at all events better than the woodcut in Göransson's Bautil. Supposing... STR to have been a superlative and... LSIP a place-name, I would propose: ELH(ulfr), OSUHLFR OK OSMUNTR PIR RITU STIN EFTI(R...), faþur sin. Han var kuniga STR SMIPA, OK (sik alan...) LSIP KÜFTI.

Stephens rekonstruerar det första namnet som »Elhuf»; runföljden 23–32 piritu : stin uppfattar han som þæir ristu stæin, »de ristade stenen». Runorna 38–41 utgör enligt Stephens slutet av ett gårdsnamn; hans kommentar lyder: »We have many instances on runic stones of the deceased having owned or purchast landed property, wellknown villages or estates.»

Inskriften börjar med namnen på de tre män som har låtit resa stenen. Runföljden 1–5 ehli kan knappast återge något annat mansnamn än Hælg. Redan Olof Celsius antog, att det kunde förhålla sig så. Han antecknar nämligen nedanför sin läsning av inskriften: »Ehlg... (pro Helghe, ni fallor, ok)»; se fig. 78.

Hælg hör ej till de vanligaste namnen i våra runinskrifter, men det är väl styrkt. Namnet har hittills

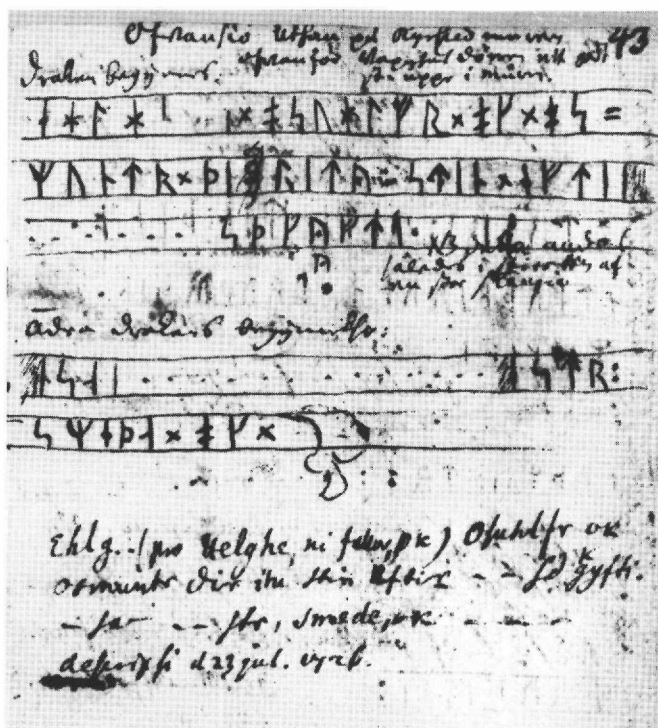

Fig. 78. Gs 14. Ovansjö kyrka. Efter uppteckning av O. Celsius i F m 60: 2.

belagts i följande svenska inskrifter: U 32, 39, 505 och 954 (ett mycket osäkert belägg på U 687 bör ej medräknas); Sö 48, 111, 129 och 180; Ög 144, 192 (**ailki**, osäkert belägg) och Hov nr 39 (se S. B. F. Jansson, *Stenfynden i Hovs kyrka, Filologiskt arkiv* 9, 1962, s. 29); Sm 101 och 132; belägget på Sm 91 är osäkert; ÖI 40 och troligen på en sten i Köpings kyrka.⁵ Under medeltiden blir namnet mycket spritt i hela Norden. Det är också känt från England och Normandie).⁶

Inskriftens andra mansnamn, **osuhlf**, *Asulf*, har av runinskrifterna att döma varit sällsynt under vikingatiden. Bortsett från Gs 14 finns namnet säkert belagt endast på två uppländska runstenar, nämligen U 40 (**at:asulf**) och U 889 (**aosu[lf]**) samt på en av Simrishamnsstenarna, rest efter »Asulfs fader» (**fapur:osulfs**); se DR 345). I Danmark finns ytterligare ett runbelägg från vikingatiden: DR 144 Gunderup (**abt · osulb**). I två norska runinskrifter förekommer namnet, men båda inskrifterna tillhör medeltiden.

Även under medeltiden var namnet sällsynt i Danmark och Sverige men däremot ej ovanligt på västnordiskt område. Se NK 7 (1947), s. 65, 111, 257). Också i England och Tyskland är namnet känt. Om de svenska medeltida beläggen se *Sveriges medeltida personnamn* (1973), sp. 195 f.

Det tredje »resarnamnet», *Asmundr*, hör till de vanligaste namnen i de svenska runinskrifterna. (Det förekommer t. ex. också på Gs 8; se ovan s. 75 och s. 147). Under medeltiden påträffas det ofta; se *Sveriges medeltida personnamn* (1973), sp. 186 f. och C.-E. Thors, *Finländska personnamnsstudier* (1959), s. 14 f. I Danmark är det vanligt och det »hör allt ifrån landnamstiden till de mera brukliga både i Norge ock på Island» (E. H. Lind, *Norsk-isländska dopnamn, 1905–1915*, sp. 84.)

⁵ Se S. B. F. Jansson, Rapport till Riksantikvarieämbetet den 23.5.1957 om runfynden i Köpings kyrka, Öland (ATA).

⁶ Se E. Björkman, *Nordische Personennamen in England* (1910), s. 66 f. och O. v. Feilitzen, *The pre-conquest personal names of Domesday Book* (1937), s. 288. NK 7 *Personnamn* (1947), s. 38, 53, 193 f. Om normandiska belägg på namnet se J. Adigard des Gautries, *Les noms de personnes Scandinaves en Normandie de 911 à 1066* (1954), s. 309.

Fig. 79. Gs 14. Ovansjö kyrka. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

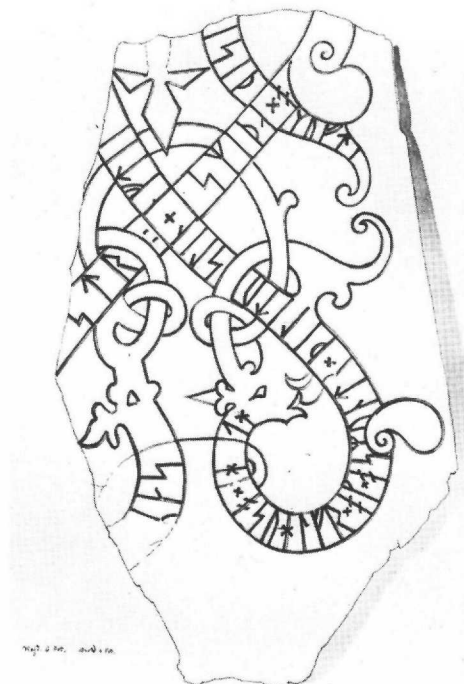

Fig. 80. Gs 14. Ovansjö kyrka. Efter teckning år 1864 av N. L. Söderholm.

Det är mycket beklagligt, att så stora delar av inskriften har förlorats att den icke kan rekonstrueras. Sannolikt har emellertid Helge, Åsulv och Åsmund varit bröder, och man kan räkna med att de har rest stenen till minne av sin fader. Den dödes eftermäle har tydligen stått i det avsnitt som börjar med satsen **sar** -... - -**str:smiþa** × **ok** × ... Att då uppfatta den skadade runföljden ... **str** som slutet av ett adjektiv i superlativ ligger nära till hands. Man skulle kunna gissa på ordet *bæztr*, som flera gånger förekommer i de berömmande epiteten efter den döde: U 16 **han:uas:buta:bastr**, *Hann vas bonda bæztr*; U 802 **is yas+trakia+batstr**, *Es vas drængia bæztr*; Sö 64 **han uar · miþa · bestr**; Sö 213 **han uar:boanti:best**; Sö 338 **lanmana+best**; Sö 338 **brupr uaru þar biþra mana**, »Bröderna voro de bästa av män»; Sm 35 **þan:frita:ak:pih:na:bistan**, *þann frænða ok þegna bæstan*, »den bäste bland fränder och 'tegnar'»; Vg 67 **tutir bast+mip+altum**, *dottir bæzt með aldum*, »dotter, bäst bland människor»; Vg 125 **sar · uar · tr -kr bastr**, *Sar var drængr bæztr*; Sövestad, Skåne (DR 291) **han × uar × bastr × bumanna**, »Han var den bäste av 'bomän'». Även DR 133 ger ett exempel: *hann vas landmanna bæztr*.

Det är sålunda möjligt, att den döde har fått eftermälet *bæztr smiða*, »bäst av smeder», men också andra möjligheter erbjuder sig, när det gäller att gissa sig till vilket superlativ som har stått på Ovansjöstenen. Sålunda kallar sig skeppshövdingen Vigmund **slyiastr monno**, *sløgiastr manna*, »den skickligaste av män» (U 1011).

smīpa är givetvis gen. pl. av *smīðr* m. 'smed', 'hantverkare'. Smedens yrke stod som bekant högt i kurs under forntiden, men det bör kanske framhållas, att *smīðr* icke endast betecknade den som arbetade i järn utan också i trä och sten. Ordet, som ofta förekommer som tillnamn, nämns flera gånger i nordiska runinskrifter, se t. ex. *DR* sp. 714 och *NIyR* 154, s. 206. (Om ett osäkert, medeltida runbelägg på *smīðr* se Sm 18.) Runföljden **smīpa**, sannolikt återgivande gen. pl. av *smīði*, n., eller *smīð* f. finns på Sm 144 Gursten.

Runföljden 47–62 skulle förslagsvis kunna suppleras på följande sätt: *SAR VAR . . . bæztr smīða ok . . .*

42–46 **kyfti** torde kunna uppfattas som pret. 3 sg. av verbet *kaupa*, 'köpa'. I så fall har inskriften kanske innehållit en uppgift av samma slag som på runhällen vid Veda (U 209), där det meddelas, att Torsten köpte denna gård, **kaubti pinsa bu**. Också Malsta-stenen (Hälsingland) omtalar förvärvandet av jordegendom.

I **kyfti** återger den stungna **u**-runan det genom kontraktion uppkomna \emptyset -ljudet; ordet ger ett överraskande tidigt exempel på övergång av explosivt *p* till *f* (»regressiv partiell assimilation»). Övergången brukar hänföras till yngre fsv. De nämnda förhållandena gäller naturligtvis endast, om **kyfti** verkligen återger pret. av verbet *kaupa*, alltså i så fall i ristarens språk *kōfti* (med bilabialt uttal av *f*).

Inskriften framvisar såväl ålderdomliga som unga drag. Sålunda använder ristaren **o**-runan för nasalerat *a* i namnen **osuhlfr** och **osmuntr**. Bruket av **o**-runa kan i dessa fall tänkas bero på traditionell ortografi. Enkelskrivningen av den ursprungliga diftongen i **stin** torde här böra uppfattas som ett ungt drag, liksom **ok** i st. f. **auk**. Anmärkningsvärt är slutligen, att ristaren icke i något fall använder runan **r** för att beteckna palatalt *r*. Detta är avgjort ett ungt drag i inskriften.

Vad ornamentiken på det bevarade stycket beträffar, gör de två slingrande ormarna med sina kraftfullt utformade huvuden och sina långt utdragna nosslingor ett originellt men såvitt jag kan döma ingalunda något degenererat intryck.

När runstenen var oskadd, har den otvivelaktigt utgjort ett vackert och imponerande monument. Att stenen är ristad av en framstående runmästare är uppenbart. När han har varit verksam är omöjligt att närmare bestämma, eftersom ristningen i sitt nuvarande skadade skick ej ger några hållpunkter för en skarpare datering. Att runstenen har rests mot slutet av tiohundraåret förefaller emellertid troligt.

Gs 14 flyttades troligen till Ovansjö kyrka i samband med att vapenhuset byggdes vid 1300-talets början. På grund av denna tidiga förflyttning kan vi ej veta, var runstenen ursprungligen har stått. Man skulle naturligtvis kunna förmoda, att den icke har stått alltför långt från den plats, där kyrkan inemot tre århundraden senare skulle komma att byggas.

15. Ovansjö prästgård. Nu i kyrkan

Pl. 10.

Litteratur: B 1095, L 1058. J. Bureus, Anteckning år 1600 (i: *Sumlen Fa 12*, bl. 231, tryckt i *Svenska landsmälen*, 1886, bih 1, 2. s. 238), *Fa 6* s. 227 nr 1, *Fa 10: 2* nr 93, *Fa 5* s. 232 nr 538, *Fa 1* s. 114, *Fa 14* s. 259f., *Fa 12* s. 231; *Ransakningarna 1667 och 1684* (tryckta i *Ransakningar efter antikviteter* bd 1, h. 1. 1960, s. 174 och 185); Ulf Christofersson, *Gästerikelandz Antikviteter* (F 17 b) nr 6; J. Peringskiöld, *Monumenta 5* (F h 5); O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 45; H. Björckman, *Beskrifning om Ovansjö socken*; A. Hülphers, *Samlingar til en Beskrifning öfver Norrland och Gefleborgs Län*, Afd. I (1793), s. 166, not (n); *Kyrkoinventarium 1829* (ATA); N. J. Ekdahl, *Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland*, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, *Norrländska saml. II H*); J. G. Liljegren, *Run-Lära* (1832), s. 35, not 1; C. Säve, *Anteckningar om runstenar 1851* (utgivna och kommenterade av G. Stephens, *Some runic stones in northern Sweden*, 1878, s. 33f.), *Brev till P. A. Säve den 25.9.1851* (G 267, UUB); L. E. Åhrman, *Beskrifning öfver Provinsen Gestrikland* (1861), s. 214; C. F. Wiberg, *Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864*, s. 14 (ATA; tryckt med vissa ändringar i *Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889–1890 under rubriken »Antiquariska undersökningar»*), *Gestriklands Runstenar I* (1865), s. 4; V. Uppström, *Brev till Hans Hildebrand den 26.1.1868*

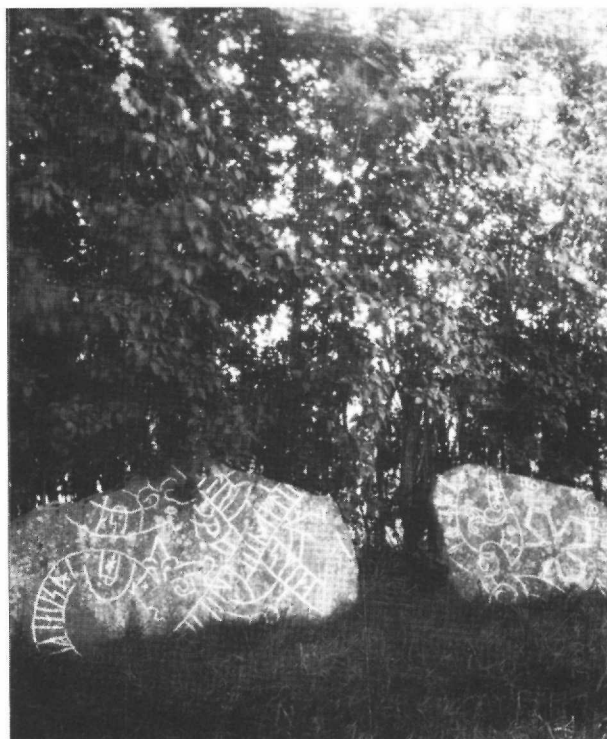

Fig. 81. Gs 14 och Gs 15. A. Enqvist foto 1928.

(ATA); K. Hj. Kempff, Bild- och runstenen i Ockelbo (1887), s. 1; E. Ihrfors, Gestricia sacra (ATA), s. 164; Sverige (utg. O. Sjögren) bd 6 (1924), s. 204; Skrivelser mellan Pastorsämbetet och Riksantikvarien 1926–1927 (se Gs 14); M. Stenberger, Hälsingland och Gästrikland (Svenska turistföreningens resehandböcker XXXIV, 1928), s. 131; Inventering av fasta fornlämningar inom Ovansjö Sn 1927–1945 (ATA); B. Hellner, Ovansjö kyrka (i: Sveriges kyrkor, Gästriklands landskyrkor, 1936), s. 364; E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 62, II (Från Gästrikland 1944), s. 38, 63; S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Skrivelse till Riksantikvarien den 19.11.1964 (ATA); H. Nyström, Den gamla prästgården (i: Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1946, s. 24 f.); I. Swartling, Ovansjö kyrka (1966), s. 6.

Äldre avbildningar: J. Bureus, bläckteckning i F a 10:2; Ulf Christofersson, bläckteckning 1690 i a. a. (återgiven av Bellander i a. a. 1938); Hadorp och Christofersson, träsnitt i Peringskiölds Monumenta och B 1095; Celsius, bläckteckning i a. a.; N. J. Ekdahl, teckning (ATA); N. L. Söderholm, teckning 1864 (ATA och Gävle museums arkiv), återgiven i Wiberg, Gästriklands runstenar I; A. Berg, teckning 1867 (ATA); Ihrfors, teckning i a. a.; A. Enqvist, foto 1928 (ATA); A. Modén, foto 1941 (ATA); foto i Nyström a. a. s. 25.

Runstenen har nu sin plats inne i vapenhuset; den är inmurad i östra väggen, till vänster (N) om ingången till långhuset. Se pl. 10.

Den första uppgiften om Gs 15 finns hos Bureus, som år 1600 på en resa i Gästrikland gjorde följande anteckning: »Owansiö millan ån och Prestegård[en] där äro dubble runor . . . detta skref iagh 1600.» Ovanför sin teckning av stenen i F a 10:2 anger han platsen vara »J Owwansjö Prestegård»; se fig. 84. F a 6: »J Offwansio Prestegård»; F a 5: »Åfwansiö Prästgård»; F a 1: »Öfwansiö Prestegårdh»; F a 12: »en steen widh Owwansiö Prästegård i Gästrikland».

I *Ransakningarna* 1667 (jfr Gs 14, s. 154 f.) finns följande uppgifter om Gs 15: »Een Runasteen i Prästegården, halff med sin Runaskriffit allenast behollen. Mitt på stenen ähr en sådan Figuur och ther offwan, nedre delen af een grijp (framdelen ähr med halffwa stenen borto) och en hundh effter grijpen.» Även i den av befallningsmannen Samuel Forsell sjuutton år senare insända ransakningen nämns Gs 15:

»En runnsten ligger och wed Prästegården söndriger, den Vennæsius sedt och des skriff, som mycket illa synnes, aftagit».¹

Teckningen i »Gästerijkelandz Antiquiteter» har påskriften »Wthi Öfwansiö Prästegård». Träsnittet i Peringskiölds Monumenta: »Uthi Ofwansiö Prästegård i Gesterikel.» Se fig. 88. (B 1095: »I Probstegården»).

När O. Celsius den 23 och 24 juli 1726 undersökte runstenen, hade den flyttats från prästgårdens mark till kyrkogården. På sin uppteckning i »Svenska runstenar» uppger han platsen vara »Ofwansiö på Kyrkiogården». Fig. 89.

Vid Hülphers besök i Ovansjö var den gamla kyrkan nedriven och ersatt av en ny, vilken stod färdig år 1762. När 1200-talskyrkan revs hade tydligen den runsten, som hade suttit inmurad ovanför vapenhusdörren – alltså Gs 14 – tagits tillvara och fått sin plats på kyrkogården (se ovan s. 156). Hülphers skriver, att »stycken» av denna runsten (Gs 14) »nu finnas . . . på Kyrkogården». Han har uppenbarligen uppfattat styckena av de två runstenarna Gs 14 och Gs 15 som delar av en och samma runsten. Bland de »stycken» som han iakttog på kyrkogården har också Gs 15 befunnit sig.

Uppfattningen att de runstensdelar, som fanns på Ovansjö kyrkogård, skulle utgöra stycken av samma runsten uttalas också i *Kyrkoinventarium 1829*, där det om de två på kyrkogården resta, »stym-pade» runstenarna, heter, att de »skola vara stycken af en runsten, som i gamla Kyrkan setat ofvanför dörren». Om denna felaktiga uppfattning och om Carl Säves besök i Ovansjö år 1851 se ovan Gs 14, s. 156. Carl Säves forskningsresa i Gästrikland omtalas i min inledning ovan s. 17 f.

C. F. Wiberg, som reste till Ovansjö i juli 1864, meddelade, att Gs 14 och Gs 15 stod »uppresta bredevid hvarandra inne på kyrkogården nära södra kyrkogårdsporten». I *Gästriklands Runstenar* (1865) skriver han: »Denna . . . runsten befinner sig för närvarande på Ofwansiö kyrkogård, vid sidan af en annan (Bautil 1094), båda uppresta mot södra muren». – Ihrfors: »Saxum runicum nunc stans in cœmeterio Ofvansionense.»

Vilh. Uppström beskriver, i ett brev till Hans Hildebrand 1868, hur han »med biträde af Marinmålaren Albert Berg . . . lyckades . . . i somras få en temligen god afteckning af den med maskruner ristade Ofvansjöstenen . . . Stenen är nu rest *fast på sida* till venster (vester) om södra Kyrkogårdsgrinden (*men d. ryktbare Ofvansjöpresten Linderdahl hade likväl ej reda på den.*)² I *Bautil* ser du i ena hörnet en bit vidskarfvad; bredvid stenen ligger ock en sådan af samma stenart (och till skapnaden lik skarven) men utan upptäckbart spår till ristning.» Om ytterligare uppgifter i brevet se nedan s. 166 f.

Stenarnas placering vid A. Enqvists besök på platsen år 1928 framgår av fig. 81. Efter överläggningar med Riksantikvarieämbetet flyttades runstenen in i vapenhuset år 1928; se ovan s. 157 f. I samband med den omfattande restaureringen av kyrkan 1963–1964 fick stenen sin nuvarande plats i vapenhusets östra vägg.

Röd gävlesandsten. Stenen är avslagen på alla kanter. Det bevarade partiet har tydligen utgjort ett stycke av runstens nedre del. Genom dessa omfattande skador har stora delar av ristningen gått ohjälpligt förlorade. Ursprungligen har stenen varit betydligt större, med den förlorade rotändan inräknad kanske dubbelt så stor. Nuvarande höjd är 106 cm, bredd 131, tjocklek 10–17 cm. Runornas storlek 10–11 cm. Ristningsytan är i stort sett jämn; dess högra del är hårt sliten. Ristningslinjerna är smala och på onötta delar av ytan ännu skarpa och tydliga. Uppfattningen, att inskriften »mycket illa synnes» (Ransakningarna 1684) och att runorna »äro så utplånade, att föga något spår efter dem synes» (*Kyrkoinventarium 1829* och Åhrman 1861), är sålunda oriktig.

¹ Om den här nämnde »Vennæsius» se Gs 1, ovan s. 24, not 1.

² »Den ryktbare Ofvansjöpresten» är Anders Linderdahl (1800–1884). Han tillträdde komministertjänsten i Ovansjö år 1840.

Fig. 82. Gs 15. Ovensjö prästgård. Detalj av inskriftens början.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter Bureus):

$\widehat{\text{rua}}\widehat{\text{ltr}} \times \text{ok} \times \text{utr} \times \text{litu} \times \text{restu} \times \text{s}[\widehat{\text{ten}}] \times \text{eftr} \times \text{irm} \dots] \text{p}[\times] \text{iulbi} \times \text{onta} \dots [\text{on} \times$
5 10 15 20 25 30 35 40
litsiā]
45

Hroaldr ok Uddr letu ræistu stæin æftir Ærnmund . . . Guð hialpi anda . . .

»Roald och Udd läto resa stenen efter Ärmund . . . Gud hjälpe anden.»

Till läsningen: De *bevarade* runorna är med två undantag »knutna» runor.³ Inskriften börjar vid drakhuvudet. Skiljetecken saknas vid inskriftens början. 1 **r** har tydligt vinklad bistav. 3 **a** har dubbelsidig bistav. Efter denna runa finns i slingan en jämförelsevis grund och smal huvudstav, ristad mitt emellan de omgivande knutrunorna. De två knutrunorna 3 och 4 står på normalt avstånd från varandra. Den enkla, inskjutna huvudstaven tangerar ändpunkten av den vänstra bistaven i den följande knutrunan 4 **t**. Utan tvivel utgör den insatta huvudstaven en rättelse av en felristning i runföljden **ruatr**. På grund av det knappa utrymmet har ristaren här ej haft möjlighet att utforma den inskjutna runan som knutruna. Men han lyckades på detta ganska enkla sätt åstadkomma en binderuna **lt**. Runföljden 1–5 skall alltså läsas **rua $\widehat{\text{ltr}}$** . Se detaljbilden fig. 82. På det bevarade stycket av stenen finns ännu ett exempel på att ristaren har en vanlig runa i stället för en knutruna; se 37 **o**. 5 **r** har oregelbunden form; bistaven är nämligen ej vinklad, varigenom runan blir **u**-liknande. Skiljetecknet före 6 **o** är grunt men säkert. 6 **o** har dubbelsidiga, snett upp åt höger riktade bistavar. 7 **k** är ej stunget. Skiljetecknet efter 7 **k** är mycket grunt. 12 **i** är ej stunget. (Utänför slingan, till höger om 14 **u**, finns ett mycket grunt ristat tecken; se Pl. 10.) I 16 **e** finns en mycket liten men skarpt markerad punkt. I 18 **t** syns på huvudstavens vänstra sida en grund, snett upp åt höger gående skåra, som förefaller att vara ristad. Möjligen har ristaren här gjort ett försök att rätta sin tanklösa felristning **restu** (i st. f. **resa**). 20 **s** har genom nötning blivit mycket grunt; runan är likväl fullt säker. Efter 20 **s**, som har förlorat ett kort stycke nedtill i kantskadan, finns nära brottkanten några grunda repor. Därefter är inskriften nu avbruten ett långt stycke; den fortsätter nedtill till vänster på stenen. Vid Bureus' undersökning var emellertid ännu ett stycke bevarat av stenens övre högra del, där ett tjugotal runor hade sin plats, nämligen 21–30 **...ten** \times **eftr** \times **irm**... och 41–48 **...on** \times **litsiā**. Runan 31 är svårt skadad i det att endast ett stycke av toppen är bevarat. Av detta

³ Om »knutrunor» se nedan s. 168 och s. 172 f.

Fig. 83. Gs 15. Ovansjö prästgård. Efter uppteckning av J. Bureus i Fa 6.

stycke att döma har runan varit **p**, ej **k**. Mellan denna svårt skadade runa och 32 **i** är ristningsytan vittrad. Det stora avståndet mellan de två runorna talar mycket bestämt för att ett skiljetecken här har förlorats. 32 **i** är ej stunget; den i kanterna oskarpa fördjupning, som finns strax ovanför stavens mitt, på högra sidan av staven, är nämligen en naturlig urgröpning. Skiljetecknet efter 36 **i** är ett betydligt större kryss än de övriga; kryssarmarnas ändrar har dessutom försetts med tvärstreck. 37 **o** är ej knutruna. I motsats till inskriftens andra bevarade **o** är bistavarna riktade snett ned åt höger. Detta kan ju bero på att runan, därför att slingan här svänger, står upp och ned i förhållande till de föregående runorna. 39 **t** är, i läsriktningen, ställd på huvudet. Efter 40 **a**, som står nära stenens nuvarande vänstra kant, finns inga spår av någon runa. Runföljden 41–48 har också, enligt Bureus, haft sin plats på det lösa, sedan länge förlorade stycket av stenen. Dessa åtta runor var tydligen enkla runor, alltså ej knutrunor.

Bureus (Fa 10: 2): **rualtr** × **ok** × **utr** × **litu** × **restu** × **s̄ten** × **eftr** × **irm**... **p** × **iulbi** × **onta**... **on** × **litsiā**. – Hadorph och Christofersson: **uuatū** × **ok** × **utr** × **litu** × **ristu s**... **p** × **iulbi** × **onta**... – Celsius: - -**aitr ok utr** × **litu ristu**... **p iulbi** × **onta**... – N. J. Ekdahl (1830): **rualtr** × **ok** : **utr** × **litu** × **ristu** × **s̄**... -**iulbi** × **onta**...

Säve (Stephens meddelar om denna källa: »Note-book p. 23. No drawing. Gives the runes alone, as copied by him 10 Sept. 1851. Only the main piece, and that with errors.»): **uranr ok ulr litu ristu s**... **iulbi**...

C. F. Wiberg (14.7.1864): + **ruatui** + **ok utr** + **litu ristu s**... **p iulbi** + **onta**. Han anmärker till sin läsning i »Berättelsen», att runorna, »oaktadt sin prydliga teckning, väl äro egnade att sätta en runläsare i förlägenhet» och tillägger: »Första runan har man visserligen läst för B, och den andra för R och sålunda fått nom. prop. Bratvi; en noggrannare jemförelse mellan, de ytterst redigt ristade och omsorgsfullt formade, runorna visar tydligen, att den första bör vara **r**, den andra **u**.» I *Gestriklands Runstenar* (1865) ändrar Wiberg sin läsning i ett par detaljer, nämligen i avseende på skiljetecknen: Före 1 **r** är det felaktiga lilla korset borttaget; skiljetecknet efter det första namnet har riktigt återgivits som ett kryss. Till Wibergs läsning kan f. ö. anmärkas, att han oriktigt har uppfattat en ornamentslinje som en **i**-runa, när han läser inskriftens första namn som **ruatui**.

V. Uppström och A. Berg (1867): **ruatu** × **ok utr** + **litu** × **ristu s**... **p iulbi** × **onta**... I det ovan s. 164 nämnda brevet till Hans Hildebrand (26.1.1868) lämnar Vilh. Uppström följande upplysningar om sin och den kände marinmålaren Albert Bergs granskning och avteckning av Ovansjöstenen sommaren 1867: »Prof. Säve [har] gunstligen begärt och erhållit en copia deraf» och nu »har jag på Sidenbladhs tillstyrkan dristat att bedja att få ställa ett exemplar äfven till ditt förfogande; visserligen är det ej väl utfördt men närvarande brådsakande omständigheter hindra mig från att göra om det med mera omsorg. Jag ber dig hjertligen hålla till godo med det ringa jag kunnat præstera. – Du förstår, att,

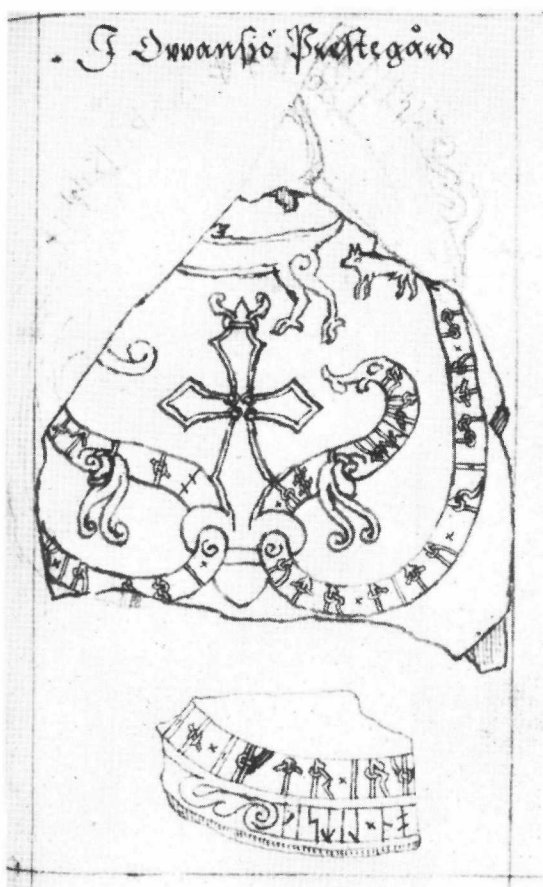

Fig. 84. Gs 15. Ovansjö prästgård.
Efter teckning av J. Bureus i Fa 10: 2.

Fig. 85. Gs 15. Ovansjö prästgård. Inskriften
avritad och tolkad av J. Bureus i Fa 10: 2.

innan Hr B. började sin afritning, jag noggrannt granskat inskriften och med krita ifyllt hvarje streck, samt slutl. recenserat och tillsammans med Hr B. corrigerat afteckningen. Jag tror mig därför kunna vara temligen säker på både innehåll och form. – Som Du vet har Wiberg publicerat sin teckning af samma sten i »Gestriklands runstenar»; med anledning af Wibergs frånvaro från Gefle, var det mig i somras omöjligt att få hans ritning till tjenlig jämförelse.» Uppström är kritisk mot Wibergs, eller rättare sagt N. L. Söderholms teckning: »Den Wibergska afteckning[en] ehuru i hufvudsaken öfverensstämmande med min synes mig något förfinad och förkonstlad; sannolikt har hans ritare mera skattat sin egen utvecklade smak för symmetri och elegans än ett troget återgifvande af fornlemningens lediga oregelbundenhet, alls icke besinnande, hvad som kan fordras och præsteras af sten och mejsel, i förhåll. t. penna och papper . . . För öfrigt har tecknarens fantasi gjort drak-ögat ovalt, och bestått ett par uppstående hår(?) derofvan, likaledes det granna korset efter *iulbi*; samt på sistone figurfragmenten på högra sidan.»

Det mest iögonfallande draget hos Gs 15 är runornas utsirade form. Redan Bureus anmärker, att på stenen »äro dubble runor» (Sumlen); i Sveorvm Rvnæ (Fa 5) framhåller han: »Dänne är en Märkelig Sten, hwilkens Runor äro bundne med knutar». I Fa 1 upprepas ordagrant denna uppgift; se fig. 86. Bureus återger skickligt runornas former i Fa 6 och Fa 10: 2; se fig. 83, 84 och 85.

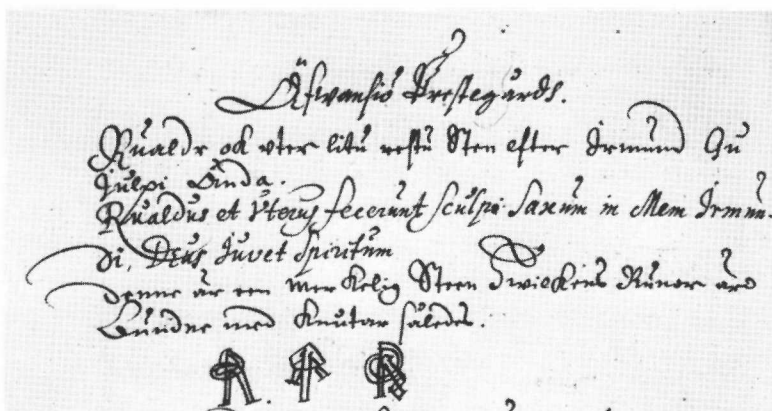

Fig. 86. Gs 15. Ovansjö prästgård. Anteckning i Fa 1.

Det är givetvis också Gs 15, som Eric Tuneld åsyftar, när han i sin *Geographie* (1741) skriver om Gästrikland: »Någre **Runestentar** finnas i Landet, med vackra och dubbla streck uthuggne, hwilka utwisa Rune-ristarens goda snille, i hedna dagar.» (Se a. a. s. 262 och i senare upplagor.)

Liljegren avbildar några av Ovansjörunorna i *Run-Lära* (1832), Tab. 1, 15 a; han betecknar dem (a. a. s. 35, not 1) som »zirliga, likasom af band genom knytning danade mynder». Liljegren framhåller, att dessa »mynder på Runstenen i Ofwansjö i Gestrikland . . . icke kunna kallas Mask-Runor». — Om runorna på Gs 15 skriver C. F. Wiberg i sin *Berättelse* 1864: »Denna text är ock serdeles märkvärdig, såsom skrifven med runor, dem vi, i brist på bättre benämning, väl fortfarande måste kalla Maskrunor . . . och som, oakadt sin prydliga teckning, väl äro egnade att sätta en runläsare i förlägenhet.» I *Gestriklands runstenar* (1865) behandlar Wiberg Gs 15 under rubriken »Maskrunestenen i Ofwansjö». Han framhåller där, att stenen är »i sitt slag alldeles ensam» och att »man gifvit namnet Maskrunor» åt »den högst prydligt men egendomligt formade skriften». — Stephens, slutligen, uttalar sig på följande sätt om runorna på Ovansjöstenen: »The mistakes made by some of the copyists have arisen from the peculiar interlacing of the runes, some of which may easily be mistaken the one for the other. These staves are the most elegant ever yet discovered on any ancient runic monument, and show the stonecutter to have been a superior artist» (a. a. 1878, s. 35). Se vidare om knutrunorna nedan s. 172 f.

Inskriftens första namn, runföljden 1–5, har berett granskarna besvär. Detta beror i hög grad på svårigheten att känna skillnad på ristningens knutna **r**- och **u**-runor. Wiberg, som t. ex. läser namnet som **ruatui**, avvisar läsningen **bratui**, därför att »en nogare jämförelse mellan runorna visar, att den första vid drakens hufvud, der skriften börjar, bör vara Reder = r, och den andra, Ur = u, v. Då dessutom annorstädes inom runelitteraturen ett nom. propr. **Rupvi**, **Rutve** förekommer (se Dieterich *Runensprachschatz sub vocib.*), så våga vi föreslå denna läsart.» Se *Gestriklands Runstenar* 1, s. 4.

Uppström är kritisk mot Wibergs läsning och tolkning av namnet. I det ovan citerade brevet till Hans Hildebrand skriver han: »Det första ordet läser Wib[erg] ss. **RUuatvi**; oberoende häraf ville jag äfven i somras så dechiffra samma ord; men vid närmare påseende har jag ansett mig böra återgå till Liljegrens läsning **VRatv(i)**; **Ruatvi** är (me judice) alldeles oförklarligt; **V**-s sammanställn. med **Rupvi** anser jag vågad. Deremot **kan Vratv(i)** möjl. hänföras till **vraton** (Isl. *rata*) gå, resa.»

Det omdebatterade namn, som inskriften börjar med, skall utan tvivel läsas **rualtr**. Runföljden återger det välkända mansnamnet **Roaldr**, av ett äldre **Hróðvaldr**, urn. **Hrōþuwaldar**. Förleden är det i personnamn vanliga substantivet isl. **hróðr** m. 'ära, berömmelse', efterleden **valdr** m. 'härskare'. Namnet är vida spritt på germanskt område: fornhögtyska **Chrodoald**, **Rudold**, angelsaksiska **Hróðweald** osv.⁴

⁴ Om övergången **Hróðvaldr** > **Hroaldr**, alltså om bortfall av **ð** före **v** och av **v** före **a** se t. ex. A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), § 244,5 och § 252,2 b.

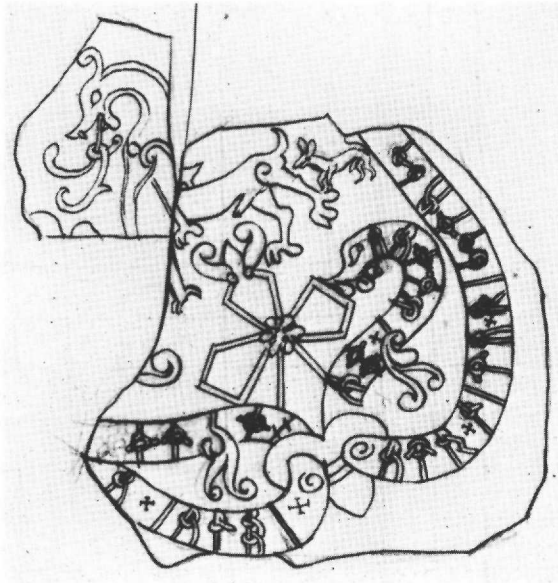

Fig. 87. Gs 15. Ovansjö prästgård. Efter teckning år 1690 av Ulf Christofersson.

Fig. 88. Gs 15. Ovansjö prästgård. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1095).

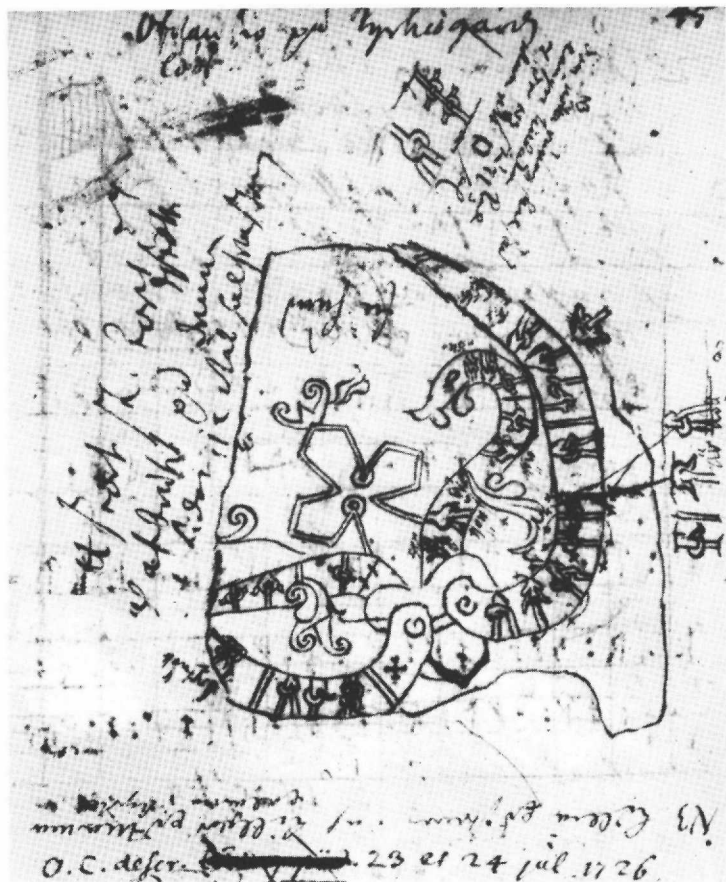

Fig. 89. Gs 15. Ovansjö prästgård. Efter O. Celsius i Fm 60:2.

På nordiskt område är namnet väl styrkt; i Norge och på Island hör *Hróaldr* till de vanligare mansnamnen. Norge uppvisar det äldsta belägget; namnet förekommer nämligen på Vatnstenen, som brukar dateras till senast omkring år 700: **rhoAltr**. Också under medeltiden är namnet vanligt i hela Norge.⁵ – Bland nordiska namn i England finns även några säkra belägg; se E. Björkman, *Nordische Personennamen in England in alt- und frümittel-englischer Zeit* (1911), s. 69 och O. v. Feilitzen, *The pre-conquest personal names of Domesday Book* (1937), s. 294.

Östnordiskt har namnet däremot tydligen varit relativt sällsynt. I de svenska runinskrifternas stora namnförråd är det, utom på Ovansjöstenen, säkert belagt endast tre gånger, nämligen på Sö 31 (**hruaItr**), möjligen även på Sö 291, **iftir:uait**, under förutsättning att **r**-runan trots skiljetecknet skall läsas dubbelt. De två återstående säkra runbeläggen är båda gotländska: G 164 (**ropualdr**) och G 119 (**ropualr**). Mycket osäkra är G 135 (**ropanpr**) och namnet **ropuat** (ack.) i en runinskrift från Boge (Gotlands Fornsal inv. nr B 1064). Det kan tilläggas, att sidoförmen *Roaldi* förekommer på G 109: **ruaita** (ack.). – Om två finländska namn, *ruald* (1544) och *Rowalde* (1377) se C.-E. Thors, *Finländska personnamnsstudier* (1959), s. 76.

Det kan konstateras, att namnet *Roald* (och *Roalde*) är sällsynt i svenska medeltidskällor. Mansnamnet förekommer emellertid i några ortnamn, t. ex. *Rogsta*, Torps sn, Medelpad (*i Roaldsstathom*, 1418), *Rogesta*, Tystberga sn, Södermanland (*ij roalstom*, 1381, *Roalzta*, 1384). Däremot innehåller *Rogsta*, Malsta sn, Hälsingland, tydligen ett ord av annat slag: *i ruxstadhum*, 1314. Se vidare L. Elmevik, *Nordiska ord på äldre kāk- och kāk(k)s-* (1967), s. 34 f.

Ännu ovanligare än i Sverige har detta namn varit i Danmark. Snoldelev-stenen (DR 248), från tidig vikingatid, är den enda danska runsten, där namnet förekommer: **sunar ruhalts** (gen.), 'son av Roald'. Medeltida danska belägg saknas.

På Ovansjöstenen är namnet (*H*)*roaldr* ristat **ruaItr**, vilket helt motsvarar fsv. *Roaldr*. Att **h**-runan saknas, är på intet sätt överraskande; initialt *h* faller nämligen framför *r* redan under 1000-talet.

Den förste granskaren och tolkaren av denna runinskrift, Johannes Bureus, hade tydligen klart för sig, att runföljden 1–5 skulle läsas **ruaItr** och uppfattas som mansnamnet *Roaldr*. Bureus återger nämligen namnet i svensk översättning som »Roalder» och i latinsk som »ROALDVS». George Stephens, som ju ej själv hade sett runstenen, kom till samma riktiga resultat genom att kompilera ett par av läsningarna. Stephens konstaterar (a. a. s. 34): »We feel that we are here on firm ground. RUALT (= HRUÞWALD) is also found in runics as HRUALTR, ROPUALDR, with a gen. RUHALTS».

Ovansjöstenen innehåller ytterligare två personnamn, det ena väl bevarat, det andra till hälften bortslaget redan vid 1600-talets början. Det förra, helt bevarade namnet, finner man i runföljden 8–10 **utr**, som återger namnet på den person som tillsammans med Roald lät resa stenen. Detta **utr** kan knappast vara något annat än mansnamnet *Uddr* (*Oddr*), identiskt med subst. *uddr*, *oddr* m. 'udd, spets'; jfr mansnamnet *Broddr*.⁶ Runföljden **utr** skulle ju också kunna återge ett *Utr*, isl. *Otr*, 'utter', men ett sådant mansnamn är mycket svagt styrkt. Däremot är *Uddr* ett välkänt namn. *Uddr* l. *Utr* finns i följande svenska runinskrifter: Vg 4 (**utr**), Ög 133 (**ut**, ack.), G 136 (**utr**) U 60 (**utr**) och på en år 1977 återfunnen närkisk runsten (**utr**).⁷ Osäkert är belägget på Sö 26 (**utr**, ack.) och osannolikt på G 40. Sidoförmen **uti**

⁵ Med utgångspunkt från en medeltida norsk runinskrift uttalar sig Magnus Olsen om namnet: »*Hróaldr* er almindelig i Norge i middelalderen og er utbredt over hele landet, med henved 60 forekomster i diplomene. Sin tallrikste forekomst har det dog i Telemark, hvor 17 av de henved 60 eksempler hører hjemme ... Navnet er ennu i bruk i Telemark og i de indre bygder av Aust-Agder ... og i grensebygder til Vest-Telemark ... finner vi 2 av de 15 norske eksempler på gårdsnavnet *Hróalds-staðir*, dér nu i formen *Vrålstað*». *NlyR*, bd 2 (1951), s. 256.

⁶ Om de två namnen *Broddr* och *Uddr* se S. B. F. Jansson i: *Norrtäljetrakten under forntiden*, *Antikvariska studier* II (1946), s. 82 f.

⁷ Se S. B. F. Jansson, Runstensfyndet i Glanshammars kyrka (i: *Från bergslag och bondebygd* 1978, s. 59 f.; *Runfynd* (i: *Fornv.* 1978, s. 220 f.

(Uddi, isl. Oddi) är också belagd i runsvenskan; den förekommer t. ex. i Hälsingland.⁸ Under medeltiden är både Udd och Udde tämligen vanliga i Sverige. Om ett par finländska belägg se C.-E. Thors, *Finländska personnamnsstudier* (1959), s. 95.

I danska runinskrifter saknas namnet, men det förekommer i medeltida källor: »Navnet har tilsyneladande i Glda foreligget saavel i Formen *Ud* som *Od*, ligesom Appellativet; Dobbeltformen skyldes *a-Omlyd*» (*DGP*, art. *Odd*). – Detta namn har liksom Roar varit vanligare på västnordiskt område: »Allmänt både i Norge ock på Island under hela medeltiden» (Lind, *Norsk-isländska dopnamn* (1905–1915), sp. 806). Se vidare om namnet *Nordisk kultur* 7, *Personnavne* (1947), s. 28, 43, 60, 94, 244 och där cit. litt.

Inskriftens tredje personnamn har funnits på ett sedan länge förlorat, större stycke av runstenen. När Bureus undersökte Ovansjöstenen, fanns en del av detta stycke ännu i behåll; det låg då, att döma av hans uppgift i »Sumlen» och av hans teckning i Fa 10:2, vid sidan av runstenen någonstans »millan ån och Prestegården». På detta lösa stycke läste Bureus bl. a. runföljden **sten** × **eftr** × **irm** De tre runorna **irm** . . . utgör naturligtvis början av ett personnamn. Vilket detta har varit kan väl ej alldeles bestämt avgöras. Redan Bureus förmodade emellertid, att namnet skulle uppfattas som »Irmund»; han översätter **eftr irm** . . . »in Mem Irmundi». Hans förmodan är med all sannolikhet riktig; något annat namn än det välkända *Ær(in)mundr* erbjuder sig knappast.⁹ I grannlandskapet Uppland har detta namn tydligen varit påfallande vanligt vid den tid då Ovansjöstenen ristades. Detta förhållande framgår av att Årnmund hittills är belagt i tolv uppländska runristningar, nämligen U 15, 72, 81, 103, 107, 180, 209, 283, 360, 441, 1030 och på en vid Ösby i Lunda sn år 1977 påträffad runsten.¹⁰ (U 209 och 360 åsyftar en och samme man.) Det kan anmärkas, att namnet är ristat **irmuntr** på U 283, **irmunt** (ack.) på U 1030 och **ermu** - . . . på den år 1977 funna, något skadade runstenen. Dessa exempel visar ju bortfall av *n*, alltså av den mellersta konsonanten; jfr **irbiarn**, **Ærnbiorn**, **erlaifr**, **Ærnlaifr**.¹¹

Eftersom namnet bör ha varit *Ærnmundr*, alltså ett mansnamn, har man rätt att förmoda, att runstenen rests av Roald och Udd till minne av fadern eller möjligen en broder. Uppgiften om släktförhållandet mellan de tre männen har naturligtvis stått på det stora förlorade stycket av den en gång säkerligen ovanligt ståtliga runstenen.

Vad innebörden är i den av Bureus lästa runföljden . . . **on** × **litsia** kan ej bestämmas. Den skulle kunna utgöra en del av inskriftens avslutning, men också detta är ovisst, eftersom runföljden är lösryckt ur sitt sammanhang.

Stephens kommenterar detta parti på följande sätt: »ON is the antique preposition ON (AN), with the N still left, thus not yet O (A). The place-name LITSIA (or whatever it was in the nominative) others must clear up. In Jämtland there is a parish called LIT. There may have been a spot in Gestrkland called LIT-SIA, *LIT-SEA*, *Lake Lit*.» Se *Some runic stones in northern Sweden* (1878), s. 35.

Den skicklige ristaren av Gs 15 har gjort sig skyldig till en felristning av ganska överraskande slag. Han har nämligen helt tanklöst råkat rista **litu** × **restu** × **sten** »läto *reste* stenen». Under det tidsödande arbetet med att forma sina utsirade runor har han tydligen kontaminerat resarformelns *reste*: läto *resa*. Någon möjlighet att i efterhand rätta misstaget fanns ej.¹²

⁸ Se S. B. F. Jansson, Ett par hälsingska runstenar (i: *Hälsingerunor* 1951, s. 19, 22).

⁹ Kontraktsposten H. Nyström vågar visserligen förmoda, att »namnet Irm, som tidigare tolkats på olika sätt, . . . kan vara en felskrivning av [präst]gårdens gamla släktnamn Grim» (se a. a., 1945, s. 25), men det är en alltför djärv förmodan.

¹⁰ Runfynd (i: *Fornv.* 1978, s. 225 f.).

¹¹ När genom »sammansättning en grupp på tre konsonanter uppstått, som ej var vanlig i språket, bortfaller ofta den mellersta konsonanten. Företeelsen är givetvis ej begränsad till något visst språkskede». E. Wessén i *Svensk språkhistoria* I 5. uppl. (1958), s. 60, § 57.

¹² En skicklig rättelse av ett mindre slarvfel kan iakttagas på Gs 13; se ovan s. 136. Som ett exempel på tanklöshet vid ristandet av »resarformeln» kan runinskriften i *en bergvägg* vid Ekeby i Fresta sn anföras: »Sigsten och Visten läto *resa denna sten*» . . . (U 266).

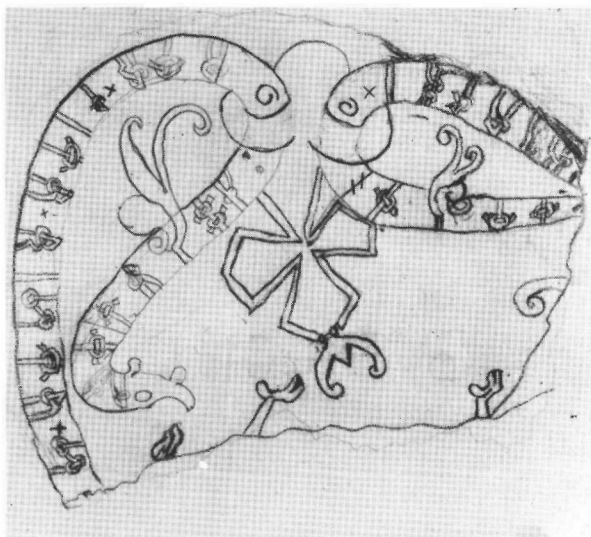

Fig. 90. Gs 15. Ovensjö prästgård. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

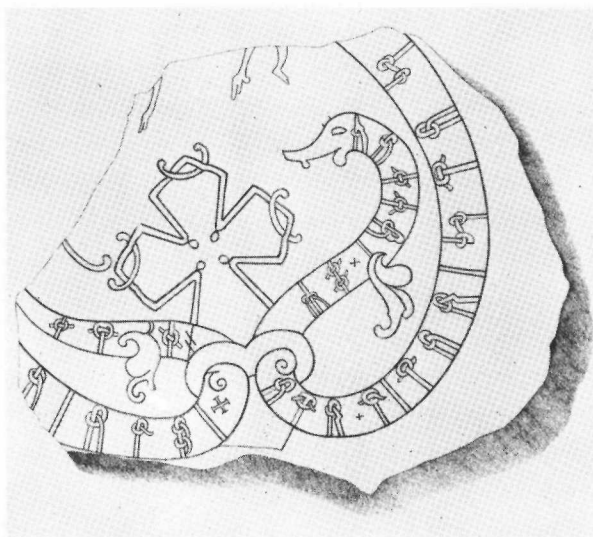

Fig. 91. Gs 15. Ovensjö prästgård. Efter teckning av N. L. Söderholm.

Ortografiskt visar Gs 15 (f. ö. i likhet med Gs 14) både gamla och unga drag. Ett relativt ålderdomligt drag är bruket av **o**-runan som tecken för nasalerat *a* (**onta**, **anda**). Unga drag i inskriften är **ok** i st. f. det vanliga **auk** 'och', **sten** i st. f. **stain**, **restu** i st. f. **raistu**, 'reste', **eftr** i st. f. **eftir**. Ortografien på Gs 15 ger oss alltså knappast någon ledning för en närmare datering av inskriften. En anmärkningsvärd skrivning är också **iulbi** för **hialbi**, 'hjalpe'.

Icke heller de vackert utsirade runornas former kan avslöja något om tidpunkten för ristningens tillkomsttid. C. F. Wiberg gör ett dunkelt uttalande om dessa runors ålder, när han i *Gestriklands Runstenar I* skriver: »Åtskilligt visar, att detta slags runeskrift är yngre än den vanliga, bland annat den omständigheten, att, då runristaren utglömt fjerde runan från slutet» alltså runan 37 **o**, »han ersatt den för trängselns skull med samma runa af det vanliga slaget.»

Det är självklart, att Ovensjöstenens ristare här har haft avsikten att göra de »vanliga» runorna mer *monumentala*. Hans sirligt utformade runor bygger ju helt på »normalrunorna», och är givetvis ur runtypsynpunkt samma slag av »runeskrift». Skillnaden består i att runmästaren har gett sina runor dubbla konturer och att han skickligt har »flätat» eller knutit ihop bistavarna med huvudstavarna.¹³

Onekligen har Ovensjö-ristaren behärskat den svåra konsten att rista *knutrunor*. Han framstår också när det gäller ornamentiken som en verklig konstnär, och man får ett starkt intryck av att han har haft stor vana att arbeta icke endast i sten utan också i annat material, främst kanske i trä. Det är mycket beklagligt, att detta mästerverk har blivit så svårt stympat; det är möjligt, att den skicklige ristarens namn har stått på den bortslagna stora delen av runstenen.

Ovensjö-stenen ger oss icke det enda exemplet på förekomsten av *knutna runor*. Denna utsirade, ornamentala runtyp har nämligen påträffats i några enstaka fall i Norge och på Grönland. Men den gästrikiska runstenen ger oss det hittills äldsta och ojämförligt vackraste exemplet.

Helt likartade knutrunor påträffades redan för tre årtionden sedan på Grönland, nämligen när nunneklostret i Unartoq (*Siglufjörðr*) utgrävdes under åren 1945–48. Ett av fynden inom klostret utgjordes

¹³ Om exempel på *medeltida* runor med huvudstavar och bistavar skurna med dubbla streck – alltså *ej* knutrunor – se t. ex. *NyR*, bd 6 (1980) nr 604, 605, 617 och 622.

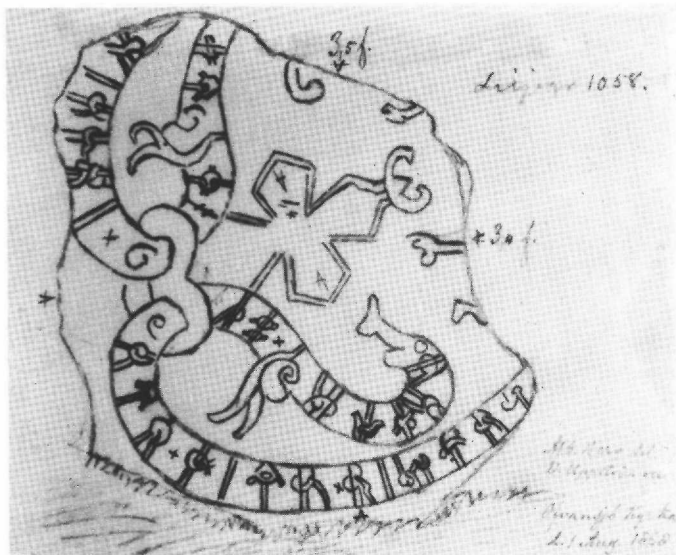

Fig. 92. Gs 15. Ovansjö prästgård. Efter teckning av Alb. Berg.

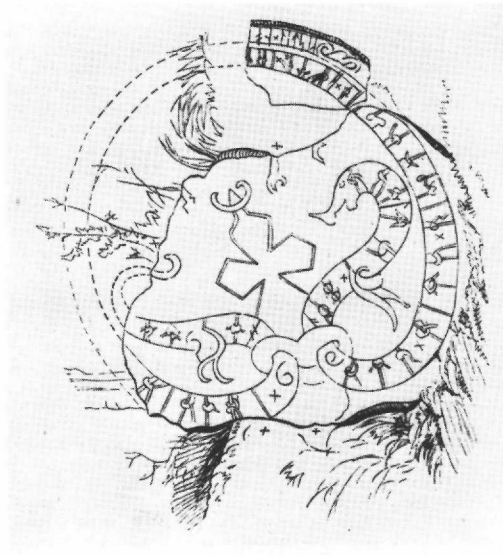
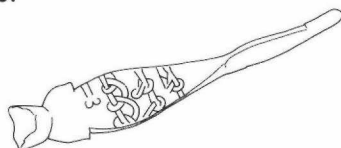

Fig. 93. Gs 15. Ovansjö prästgård. Efter Stephens, Some runic stones in northern Sweden, 1878.

av en vackert formad träsked, med fyra knutrunor inskurna på skaftet. Dessa runor återger ordet **sbón**, *spónn* m. '(trä)sked'. (Samma ord är ristat ytterligare en gång på skaftet, men då med vanliga runor.) Knutrunorna har följande utseende:

Se om detta fynd C. L. Vebæk, *Topographical and Archaeological Investigations in the Norse Settlements in Greenland* (i: *Árbók hins íslenska fornleifafélags, fylgirit 1958*), s. 120 f.

Vidare finns tre knutna runor, **and**, ristade i ett rikt ornerat horn, förfärdigat av en stor valrossbete. Inskriften och ornamentiken på hornet, som har kallats »Gange-Rolvs horn», förefaller att vara av norskt ursprung. Föremålet förvaras på Museo Nazionale i Florens. De tre knutrunorna, som utgör början av namnet *Andres*, är utformade på alldeles samma sätt som runorna på Ovansjö-stenen och på träskeden från Grönland. Inskriften på »Gange-Rolvs horn» har helt nyligen behandlats av A. Liestøl i en uppsats »Andres gjorde meg» (i: *Universitets Oldsaksamlings jubileumsårbok 1979*), s. 228 f. Liestøl hyser där tydligen den uppfattningen, att de tre »ornamentale» runorna på hornet skulle vara av en typ, som var helt okänd ända tills den grönländska träskeden kom i dagen. »Dei tre runene er skorne på ein måte som vi ikkje kjende døme på elles, før dei dukka opp like etter siste krig, ved utgravinga av Benediktinarnonne-klosteret i Siglufjorðr . . . Runene er forma i eit slags flettverk der kvister og sidestav er knytte omkring staven med halvstikk. Desse runene har vori vanskelege å få til. Ein kunne lett skjera feil eller resonnerer feil, når det skulle avgjerast hva for liner som skulle delast opp og 'gå bakom' i knutane. I den grönländske innskrifta er det somme glipp, og dessutan har ristaren vori så oppteken av problema kring knuten, at han har gløymt seg og snudd kvisten i den siste runa til galne sida.»

Av intresse är, att fyra knutna runor också har påträffats på en »rúnakefli» i det stora fyndmaterialet i Bergen. Liestøl meddelar i ovan a. a. 1979: »Ein av pinnane frå Bryggen i Bergen har også døme på

runer av denne typen. På den er det òg berre fire teikn, men dei er ganske sikkert skorne berre som øving . . . Kanskje er dei to første runene skorne av ein 'lærar', som ei forskrift, medan dei to andre viser freistnadene som eleven gjorde. Pinnen har utan tvil vori brukt i ein situasjon, der ymse stilar og former vart diskuterte og demonstrerte . . . Dei spesielle, knytte runene har altså vori kjende og brukte både i Bergen og på Grønland, men dei har ikkje vori vanlege, helst fordi dei har vori så vanskelege å få til.» I »Summary» heter det (a. a. s. 234): »The diacritics, the twigs of the runes, are made in the shape of tassels tied round the stave in half-hitches. This type of rune is rare, but previously known from two inscriptions, one from Bergen and one from Greenland.»

Denna oppgift om knutrunornas forekomst kan alltså kompletteras med att denna utsirade och monumentala runtyp också är känd från Sverige genom Ovensjö-stenen. Det bör också understrykas, att det förbisedda exemplet från Gästrikland är åtminstone ett par århundraden äldre än de anförda. Den vackra runstenen ger oss det hittills ojämförligt bästa exemplet på knutrunornas forekomst.

Icke endast den vackra runinskriften utan också den ornamentala utsmyckningen på Ovensjö-stenen är svårt stympad; av ornamentiken återstår numera i stort sett endast det väl balanserade korset med sina i likhet med runorna dubbla konturlinjer, sina små eleganta centralcirkelar och sitt toppornament; det kraftfullt formade iriska kopplet, som håller den mjukt svängda drakslingan i ett fast grepp. I behåll är också början av slingan med sitt drakhuvud, men stjärtpartiet är förlorat, liksom bildutsmyckningen upptill på monumentet. Där, på ristningsytans övre del, har tydligen stått ett stort fyrfotat rundjur, följt av ett mindre, harliknande djur i fullt språng. Av dessa båda djur är numera endast själva tassarna bevarade. Alldeles i den nuvarande övre kanten ser man tre väl utförda kraftiga tassar, tillhörande det stora rundjuret, och till höger om dessa de tre nedersta stumparna av det lilla djurets ben. Dessa båda djur har tydligen varit omramade av runslingan; de har dominerat ristningen. Man kan lätt föreställa sig det imponerande intryck, som denna runsten en gång har gjort på åskådaren.

När har detta mästerverk tillkommit? Så vitt jag förstår, behöver det ej råda någon större tvekan om att ristaren har varit verksam mot slutet av tiohundratalet, alltså vid ungefär samma tid som t. ex. Gs 2 Österfärnebo ristades. Att man kommer att tänka på den runstenen, och därmed också på de andra ristningarna, som enligt min mening tillhör samma grupp, beror på vissa överensstämmelser ej endast i ornamentiken utan också i viss mån i inskrifterna.

Vad först inskrifterna beträffar finner man samma formulering av satsen *Guð hialbi anda*: Gs 15 **kup iulbi onta**; Gs 2 **kup ilubi onta**. Konj. 'och' ristas på samma sätt: **ok**. Runorna är av samma typ, bortsett ifrån att Ovensjöristaren har gjort sig möda att »fläta» dem.

I ornamentiken finns några nära besläktade drag: det kristna korset med sitt ornament på den övre korsarmen och drakhuvudets utformning. Också det kraftfulla kopplet har viss likhet med Gs 2, Gs 9 och Gs 20.

Det förefaller åtminstone *möjligt*, att Gs 15 har ristats av samme man som Gs 2. Eftersom Gs 2 endast är mycket fragmentariskt bevarad och Gs 15 är så svårt stympad, är det omöjligt att nå något säkert resultat av jämförelsen. Men att tidsskillnaden icke är stor mellan ristningarna kan betraktas som säkert.

Vad slutligen frågan om den ursprungliga platsen för Gs 15 beträffar, vet vi ju, att runstenen år 1600 befann sig »millan ån och Prestegården». Den redan då svårt skadade stenen hade alltså, när Bureus besökte Ovensjö prästgård, sin plats i slutningen ned mot Storån. Att runstenen ursprungligen har stått där, nära vattendraget, är väl ej alldeles säkert, men det är högst sannolikt.

Det av Bureus angivna läget för runstenen tillåter antagandet, att det ståtliga monumentet har markerat ett viktigt övergångsställe över Storån. Runstenen kan ha varit en s. k. brosten.

Det framgår klart av äldre källor, att Ovensjö prästgårds gamla namn var *Grimsta*, ett namn, som »har fått vika för *Prästgården* (eller *Prästbordet*), sedan hemmanet efter kristendomens införande an-

slagits till prästens underhåll» (F. Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn* (1958), s. 84). Grimsta, som f. ö. omedelbart gränsade till den gamla kultplatsen *Vi*, har tydligen varit en stor by, över två och ett halvt markland (*predium Ecclesie in Grimastadhom 20 oræ et duo solidæ ... SD2 nr 1088 år 1293*).¹⁴

Här på Grimsta har sannolikt de män – Ärmund, Roald och Udd – bott vilkas namn har bevarats på runstenen. Se vidare Gs 16 a.

16 a. Ovansjö prästgård

Pl. 11

Litteratur: O. Janse, Skrivelse till Riksantikvarien den 4.10.1930 (ATA); Inventering av fasta fornlämningar i Ovansjö Sn 1934–1941 (ATA); E. Bellander, *Gästriklands järnåldersbebyggelse I* (Från Gästrikland 1938), s. 62, II (Från Gästrikland 1944), s. 38, 63; S. B. F. Jansson, *Runinskriftsinventering 1945* (ATA), Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 19.11.1964 (ATA); H. Nyström, *Den gamla prästgården* (i: *Julhälsning till församlingarna i Ärkestiftet 1946*), s. 25 f.

Äldre avbildning: A. Modén, foto 1941 (ATA).

Ett stycke av en dittills okänd runsten påträffades år 1928 under plöjning på prästgårdens område. De första av mig kända upplysningarna om fyndomständigheterna lämnar O. Janse i en skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 4.10.1930: »Fragmentet anträffades år 1928 av byggnadsarbetaren O. Frid, under djupplöjning å prostgården. Fyndstället är beläget c:a 35 à 40 m. rakt S. om prostgården samt c:a 25 m. från Borrsjöån.» Janse beskriver runstens stycket på följande sätt: »Fragmentet i fråga består av ett block, ej fullt en kvm i storlek, av röd Gävlesandsten. Å ena sidan ses två rader runor, men ingen ornamentik.» Han tillägger i rapporten: »Enl. vad kyrkoherde Nyström, Kungsgården meddelat mig kommer runstensfragmentet att införas i kyrkans inventarium ... Bästa placering för fragmentet torde vara kyrkans vapenhus. F. n. finnes detsamma å prostgården, Kungsgården, som bebos av kyrkoherde Nyström.» – Vid runinskriftsinventeringen 1945 och vid mina senare undersökningar av inskriften förvarades fragmentet fortfarande i prästgården. Först 1980 infördes Gs 16 a i Ovansjö kyrkas inventarium.

Uppgifterna om fyndplatsen ger vid handen, att Gs 16 a påträffades nära det ställe, där Gs 15 en gång bör ha stått rest. Det kan därför förhålla sig så, att här på Grimsta (= Prästgården) har stått två runstenar, båda resta nära Storån. Såväl Gs 15 som Gs 16 a blev tydligen tidigt sönderslagna.

Rödgrå gävlesandsten. Mått: 47×53×11 cm. Runorna är 16–18 cm höga. Ristningsytan är slät. Huggningslinjerna är jämna, ganska smala. Ristaren har utan tvivel varit en van och skicklig runristare.

Inskrift:

... **eftir** : **sihbi** ... **sta lit** : **biu** - ...
5 10 15

... æftir Sigbiorn ... rista let Biorn ...

»efter Sigbjörn ... rista lät Björn ...»

Till läsningen: Av runan 1 återstår alldeles i fragmentets kant, ett 3,5 cm långt stycke av stavens nedre del. Ovanför detta bevarade stycke finns en rundad fördjupning, som torde utgöra rester av en

¹⁴ Se J. S[elggre]n, »Om Gestriklands äldsta bygder och dess forna Wibol eller Kungsgårdar» (i: *Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1890*, s. 30); G. Thulin, *Redogörelse för de ecklesiastiska boställena 1* (1904), s. 125 f.; F. Hedblom, a. a. s. 124 f.

prick; i så fall har runan varit **e**. **2f** är nedtill lätt skadat genom flagring. I **3t** utgår bistavarna från huvudstavens topp. **4i** är ej stunget. Ett mycket kort stycke av stavens nedersta del har förlorats genom flagring. I **5r** är högra bistaven ansatt något högre upp på huvudstaven än den vänstra. Skiljetecknet efter **5r** består av två snedställda korta streck på stort avstånd från varandra. Samma originella utseende har det andra bevarade skiljetecknet (efter **15t**). **7i** är ej stunget, ej heller **10i**. Efter **10i** finns i denna rad inga spår av någon runa. **11** är en binderuna **st** (𐌺). Mellanleden i **s** ligger i en spricka, som tydligen har bearbetats av ristaren; binderunan är alltså säker. **12a** har ensidig bistav. Skiljetecken finns ej före **13l**. **14i** är ej stunget, ej heller **17i**. Av runan **19** är 3,5 cm av huvudstavens övre del bevarad. Runan har ej någon bistav på huvudstavens vänstra sida.

Som synes innehåller inskriften två personnamn, vilka båda är stympade. Detta bereder emellertid inga större tolkningssvårigheter.

Att runföljden **sihbi**... utgör början på mansnamnet **sihbiurn** förefaller säkert. Namnet *Sigbiorn* är nämligen vanligt på våra runstenar; det är hittills belagt ett tjugotal gånger i svenska inskrifter. Också under medeltiden är namnet väl känt i hela Norden. (I svenska runinskrifter är också kortnamnet *Sibbi* ganska vanligt.)

Av inskriftens andra namn återstår endast de tre första runorna: **biu** -. Den fjärde runan är svårt skadad, men resterna av den visar, att runan *kan* ha varit **r**. Med all sannolikhet har här stått **biurn**, *Biorn*. Detta namn är ett av de allra vanligaste under forntiden och under medeltiden; se t. ex. *Sveriges medeltida personnamn* h. 2 och 3 (1973–74), sp. 318–346. Det finns visserligen ett mansnamn *Biur*, men detta är, i motsats till *Biorn*, ytterst sällsynt. I de svenska runinskrifternas stora skatt av personnamn är **biur** (= subst. fsv. *biur*, m. 'bäver') endast belagt en enda gång, nämligen på en försvunnen småländsk runsten (Sm 107); också under medeltiden är detta namn ovanligt. Se *SMP* (1974), sp. 412. – För *Biorn* talar möjligen, att det ingår i *Sigbiorn*, alltså i faderns eller broderns namn.

Som redan kontraktsprosten Harald Nyström har framhållit, är det möjligt, att de två på runstensfragmentet nämnda männen har hört hemma på Grimsta. Nyström skriver i uppsatsen »Den gamla prästgården» s. 25 f.: »Här på Grimsta bodde sannolikt även Björn och Sigbjörn, kanske far och son, vilkas namn läsas på en år 1928 i prästgårdens trädgård funnen runsten. Denna runsten saknar kors eller annat tecken på kristet sammanhang . . . Med hjälp av runstenarna [Gs 15 och Gs 16a] skulle vi alltså ha funnit namnen på fem kristna män, som för 900 år sedan på ett eller annat sätt varit knutna till denna gamla gård, något för Ovansjö eller sannolikt för hela Gästrikland enastående. Det är möjligt, att det var en medlem av denna kristna ovansjösläkt, som i sin tid, när kyrka var byggd och skulle av biskopen vigas, skänkte sin gamla släktgård till prästens bord.»

På grund av att endast en mindre del av runstenen har bevarats till vår tid, kan man ej bilda sig någon närmare uppfattning om hur ristningen en gång har varit beskaffad. Vi vet icke ens, om den har varit ornerad. Det enda som kan konstateras är, att ristaren har varit en van och skicklig runmästare samt att ristningen till typen har varit ovanlig och intressant.

I det lilla brottstycket av inskriften finns en påfallande ordföljd: [*ri*]sta let *Biorn* . . ., vilket skulle kunna antyda, att inskriften delvis har varit »poetiskt» formad.

Det är givetvis svårt att datera Gs 16a eftersom ristningen numera endast består av två korta runföljder, lösryckta ur textsammanhanget. Främst genom inskriftens anordning, men också genom ristarens användning av **r**-runan i prep. **eftir**, gör Gs 16a ett äldre intryck än t. ex. de andra Ovansjöstenarna (Gs 14 och 15), vilka torde ha ristats mot slutet av tiorhundratalet. Det förefaller som om Gs 16a skulle kunna ha tillkommit omkring 1050. Se vidare 16b.

16b. Ovansjö kyrkogård

Bland Carl Säves »Samlingar i runkunskap» (I17, ATA) finns en teckning av ett eljest okänt runstensfragment från Ovansjö kyrkogård. På teckningen lämnas följande kortfattade uppgifter: »Fragment af en Run-sten, igenfunnet på westra Kyrkogårds-muren i Ofvansjö.» Nedtill på bladet har Säve antecknat: »Ofvansjö d. 3 Maj 1852. mag. P. Bäckström». Se fig. 94.

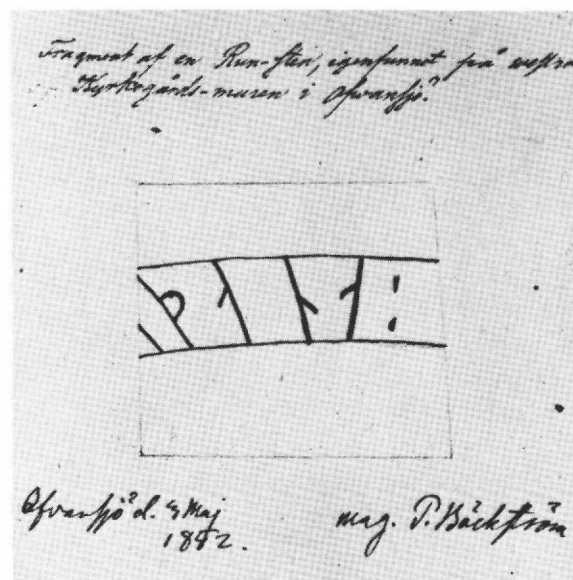

Fig. 94. Gs 16b. Övansjö kyrkogård. Efter teckning av P. Bäckström 1852.

Carl Säve, som hade undersökt de båda Övansjöstenarna Gs 14 och 15 den 10.9.1851, hade sålunda, av denna anteckning att döma, fått uppgiften från Bäckström våren efter sin forskningsresa. Denna uppgift är den enda som jag lyckats uppsåra om detta runstensfragment. Det är sedan länge försvunnet.¹

Av Bäckströms teckning framgår, att fragmentet ej kan ha tillhört någon av de numera i kyrkan förvarade runstenarna (Gs 14 och 15). Däremot är det möjligt, att det på kyrkogårdsmuren år 1852 påträffade fragmentet har utgjort en del av Gs 16 a Prästgården.

Inskrift (efter P. Bäckströms teckning):

... -**pana** : ...
5

... *penna* ...

»... denna ...»

Till läsningen: Av runan 1 återstod tydligen endast nedre tredjedelen av en huvudstav. Runan 3 **a** hade liksom 5 **a** ensidig bistav. Också 4 **n** hade denna kortkvistform. Skiljetecknet efter 5 **a** består enligt teckningen av två mycket korta, lodräta streck.

Runföljden **pana** återger säkerligen pronomenet *penna* 'denna' (ack.sg.m.).

Inskriftens utformning (ensidiga bistavar på **a**- och **n**-runorna samt skiljetecknets form) ger anledning till att förmoda, att fragmenten Gs 16 a och 16 b har ristats av samme skicklige runmästare. Det kan i detta sammanhang framhållas, att de båda stenstyckena har påträffats i närheten av varandra.

Om bitarna har tillhört samma runsten, skulle texten på Gs 16 a med hjälp av fragmentet 16 b kunna få en, visserligen obetydlig, komplettering: ... (*stæin*) **pana** : **eftir** : **sihbiurn**.

¹ Det bör emellertid nämnas, att Marcus Simming, »Pastor Loci», i sin »Ransakning» av den 4.8.1667 meddelar, att »några små skerffwor aff Runastemar» fanns inom Övansjö socken. Eftersom denna uppgift lämnas i samband med att runstenen i kyrkomuren (Gs 14) omtalas, är det troligt, att skärvorna har befunnit sig på kyrkogården. Det är tänkbart, att Gs 16 b har varit en av dessa »små skerffwor», som enligt Simming var »tagne i förwaringh». Jfr ovan Gs 14, s. 154.

Eftersom fragmentet 16 b har försvunnit, kan ingen jämförelse göras med stenarten, huggningstekniken osv. på fragmentet 16 a. Man kan alltså ej med full säkerhet fastställa förhållandet mellan de båda runstensbitarna. Detta är anledningen till att de icke här har behandlats under samma rubrik utan be-tecknats som 16 a och 16 b.

17. Åsens by, Ovansjö sn. Nu på Västerbergs folkhögskola

Pl. 11

Litteratur: Riksantikvarieämbetet, Skrivelse till pastorsämbetet i Ovansjö församling den 28.1.1927 (ATA); »Byinventeringen i Ovansjö i full gång» (art. i *Norrlands Posten* den 16.5.1927); A. Enqvist, Skrivelser från Riksantikvarieämbetet den 21.6 och 5.11.1928 till rektor Karl Hedlund, Storvik (ATA); K. Hedlund, Skrivelse till Riksantikvarien den 13.3.1929 (ATA); Inventering av fasta fornlämningar inom Ovansjö sn 1927–1945 (ATA); E. Bellander, Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 61, II (Från Gästrikland 1944), s. 63; S. B. F. Jansson, Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 19.11.1964 (ATA).

Äldre avbildning: A. Enqvist, bläckteckning (i rapport 1928, ATA); A. Modeen, foto 1941 (i inventeringen 1927–1945, ATA).

Ett runstensfragment påträffades i Åsens by år 1926. I en skrivelse från Riksantikvarien den 28.1.1927 nämns ett »mindre fragment av en runsten, som nyligen anträffats» och i en artikel i *Norrlands Posten* den 16.5.1927 meddelas under rubriken »En nyfunnen runsten», att man »i Åsens by vid Storån . . . under grundgrävning . . . där hittat en del av en runsten, på vilken står just ordet runa. Doktor Hallström, som undersökt stenen, fann den emellertid icke av något särskilt intresse.»

Stenen, som endast utgör ett stycke av en runsten, omhändertogs av folkhögskolerektorn Karl Hedlund och placerades på skolan. Vid ett par tillfällen har Riksantikvarieämbetet framhållit, att stenen borde föras till kyrkan, men någon sådan åtgärd har ej vidtagits. Stenen förvaras alltså fortfarande på folkhögskolan.

Om fyndomständigheterna för stenen från Åsens by meddelas i fornminnesinventeringen 1927: »Runstensfragmentet har hittats inom byn ca 1,5 km NV om Ovansjö kyrka. Det antages ha framkommit vid grundgrävning för något av de nyare bostadshusen på V sidan om Storån invid vägen Åsen–Norrberg. Runstensfragmentet hittades omkring år 1926.» I en rapport till Riksantikvarien den 11.6.1928 lämnar A. Enqvist liknande upplysningar: »För några år sedan påträffade man vid grundgrävning för nybyggnad vid Åsens by, c:a 1½ km nordväst om kyrkan ytterligare en i jorden nedsjunkna sten med runor. Stenen slogs sönder i bitar, vilka blandades in i betongmassan i grunden. Endast ett stycke (skisserat här bredvid) tillvaratogs av rektor Karl Hedlund, Storvik, vilken lovat att föra fragmentet till kyrkan för att där för framtiden bevaras. Det senast funna fragmentet tillhör icke någon av de nu i kyrkan uppställda» [= Gs 14 och 15].

Röd gävlesandsten. Mått: 28,5×30×8 cm. Största runan är 11,5 cm, minsta helt bevarade runan är 9 cm. Ristningen är djup och tydlig; linjerna är jämna och relativt smala.

Inskrift: . . . -**arla** . . . **runar** . . .
5 10

Till läsningen: Runan 1 har förlorat toppen i en kantskada. Till höger om det förlorade toppstycket finns ett kort huggningsspår, som av allt att döma utgör nedre delen av en eljest bortslagen bistav; runan bör alltså ha varit **l** eller **t**. 2 **a** har dubbelsidig bistav. 3 **r** har förlorat toppen i en kantskada. 5 **a**, som står alldeles i fragmentets kant, har endast sin mellersta del i behåll; toppen, basen och ett stycke av den dubbelsidiga bistavens högra del har gått förlorade, då stenen slogs sönder. Runföljden 6–10 står utanför slingan. 6 **r** och 7 **u** har förlorat korta stycken av sina toppar i fragmentets kant. 8 **n** och 9 **a** har ensidiga bistavar. 9 **a** har förlorat ett stycke av huvudstavens översta del. 10 **r**, som står i fragmentets kant, är

skadat; huvudstavens topp är borta och av bistaven återstår endast ett kort stycke av det vinklade mittpartiet alldeles i kanten av fragmentet.

Enligt den ovan återgivna uppgiften i *Norrlands Posten* skulle antikvarien G. Hallström ha uttalat, att det i Åsens by nyfunna fragmentet icke skulle vara »av något särskilt intresse».

Detta omdöme om fragmentet är enligt min mening helt oriktigt. Det förhåller sig tvärtom så, att det lilla fragmentet är av mycket stort intresse. Man måste i högsta grad beklaga, att så litet återstår av inskriften.

Runföljden 1–5... **-arla** utgör av allt att döma slutet av antingen ordet *austarla* eller av ordet *vestarla*. Det första ordet betyder 'österut', det andra 'västerut'. Båda dessa adverb förekommer flera gånger på svenska runstenar från tiohundralet. Det kan vara till fyllest att som exempel anföra runstrofen på Tystbergastenen (Sö 173), där båda dessa adverb förekommer:

<i>Hann hafði vestarla</i>	»Han hade västerut
<i>um varit længi.</i>	varit länge.
<i>Dou austarla</i>	De dogo österut
<i>með Ingvari.</i>	med Ingvar.»

Redan förekomsten av runföljden ... **-arla** ger vid handen, att runstenen i Åsens by, innan den slogs sönder och till allra största delen gick förlorad, tillhörde Gästriklands intressantaste runstenar. Vilketdera av adverbena *austarla* eller *vestarla*, som har funnits på stenen, kan numera ej avgöras. En västerledsfärd betygas av en skadad runsten från Väster Hästbo i Torsåker (Gs 8) och en färd 'österut' av Söderbystenen i Valbo (Gs 13). Om runinskrifternas uppgifter om färder i öster- och västerled se t. ex. S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1977), s. 41–93.

Även den andra på fragmentet bevarade runföljden, ... **runar**, förtjänar att uppmärksammas. Den återger utan tvivel pl. ack. av ordet *run* f., och det är långt ifrån otänkbart, att ordet här har ingått i en sats, som har börjat med namnet på den som ristade stenen: »N. N. *risti runar*». Åsensstenens inskrift kan alltså, enligt min mening, ha varit *signerad*.

Byn *Åsen* (äldre *Ås*), där det intressanta lilla runstensfragmentet hittades i samband med grundgrävning, var tydligen en mycket stor by (på 1500-talet nära 6 1/2 markland). »Byn har sitt namn av sitt läge på den rullstensås, som från Storsjön följer Storån åt nordväst. Den medeltida namnformen är *As*, *Ås* i obestämd form» (F. Hedblom, *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*, 1958, s. 131). Ovensjöåsen löper över de bördiga, stora lerslätterna väster om Storsjön. På åsens sydöstra del ligger byn *Åsen* och en rad andra gamla byar, »norrifrån räknat *Åttersta*, **Grimsta* (= Prästgården), **Vi* (= Kungsgården), *Hillsta* och, vid Storsjöstranden, *Se*» (Hedblom a. a. s. 124).

I *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland och Gefleborgs Län I* (1793) anmärker A. Hülphers om Ovensjö socken: »Af Ålderdoms lemningar finnas flere här, än i de andra Gestriklands Socknar, hwilka bestyrka, ... at denne tracten varit bland de först bebodde. Omkring Storsjön förekomma åtskillige sådane ... I öfrigt omtalas särdeles högar annorstädes, äfwen på Åsbyns egor jämte Lillån» (a. a. s. 189f.).

Ovensjö socken

I N. J. Ekdahls omfattande samlingar från de norrländska resorna 1827–1830 (ATA) finns ett bläckskrivet blad med följande anteckningar rörande »fornminnen» i Ovensjö socken: »Uti Ovensjö finnas i mitt ungdomsminne quarvarande Fornlemningar: 1°. Den så kallade Tingsön i Storsjön, med vanlig Stensättning för en Domstols Session. 2°. Något orediga antingen Bokstäfver eller andra Teckningar å en mot norr docerande Berghälla, på Kungsberget, norr om dess så kallade Stanna: dit gångvägen, omkring 1/4 mil, helst tages från Kungsbergs By, 2 mil från Kyrkan, och dess N° 8, Anders Anderssons Gård, hvars Husbondefolk står med mig i gammal skyldskap. 3°. Några Stenkummel liggande på min Brors Bergsmannen Pehr Olssons i Järbo Ytra By N° 8 Skogsskifte, vid sydöstra hörnet af Sjön Heltjern, der gångvägen från Pehr Olssons östra Fäbodas, cirka 1/8 mil, har, efter passagen öfver utloppets lilla Bro, Heltjern tätt till venster och Stenkumlen nära till höger: Vägens längd till Pehr Olsson är från Kyrkan 1 mil, också halfvägs till Kungsberg, och från Pehr Olsson till Kumlen omkring 5/8 mil. – Thorsåker d. 8 Julii 1830. L. Jäderlund.»

Den som har lämnat dessa uppgifter är alltså den kulturhistoriskt intresserade prosten Lars Jäderlund i Torsåker, född i Ovansjö år 1766.

Det kan knappast råda något tvivel om att prosten nedtecknat dessa »ungdomsminnen» på begäran av Ekdahl. Det visar sig nämligen, att Ekdahl vid sin inventering i Torsåker hade haft hjälp av den intresserade prosten. Denne hade t. ex. gett Ekdahl en förteckning över »I Thorsåkers Socken befintlige Fornlemningar»; se ovan Gs 8, s. 74. Förteckningen är daterad den 3.7.1830, alltså endast fem dagar innan prosten nedskrev sina hågkomster om »fornlemningar» i sin födelsesocken Ovansjö.

Ekdahl reste tydligen från Torsåker norrut till Ovansjö, där han bl. a. kontrollerade de av Jäderlund lämnade uppgifterna. Detta framgår av de anmärkningar som Ekdahl på samma blad nedtill framställde mot prostens uppfattning, att det skulle röra sig om fornlämningar. Ekdahl skriver: »1° Tingsön besökte jag d. 11 Julii och afritade dess märkvärdigheter. 2° Kungsbergets stanna var jag till d. 10 och fan de der nordanföre befintliga ristningar wara initialbockstäfver af personers namn som besökt detta berg det högsta i landet och som lemna utsigt å det 5 mil derfrån bel. Gefle. 3° Stenkumlen woro ej annat än forntida damkistor som warit till en såg.»